

Magyar Bálint

A magyar polip – a posztkommunista maffiaállam¹

1. Milyen rendszerben élünk?

Egy nevesincs rendszerrel nem lehet még személyes viszonyt sem kialakítani, nemhogy politikait. Ha képtelenek vagyunk fogalmilag megragadni a saját valóságunkat, akkor mások valóságának foglyaivá válunk. Ugyanis „*nem létezik a valóság világtól vagy elmélettől független fogalma*. Ezért inkább egy olyan képet fogadunk el, amelyet *modellfüggő realizmusnak* fogunk nevezni...” – írja a Stephen Hawking – Leonard Mlodinov természettudós szerzőpáros *A nagy terv* című munkájában (Budapest, 2011, Akkord). Másutt még hozzátesszik, hogy „*nem létezik a valóság modelltől független ellenőrzése*. Ebből következően egy jól megalkotott modell létrehozza a saját valóságát. (...) A modellfüggő realizmus nemcsak a természettudományos modellekre alkalmazható, hanem azokra a tudatos és tudat alatti gondolati modellekre is, amelyeket a mindennapi világ értelmezése és megértése céljából mindannyian készítünk”.

Ha a természetben így van, akkor az emberi társadalmakban különösen. Ha ránézünk valamire, annak tudatunk kognitív mechanizmusai adnak értelmet. Megfelelő nyelvi, fogalmi keret nélkül csak elszenvedjük az értékeinket tagadó, mások által beszélt nyelv által kialakított, ránk kényszerített valóságot. A saját értékrenden alapuló nyelv a legelső és egyben kikerülhetetlen lépés a saját identitásunk és szabadságunk felé. Ez elemi feltétele annak, hogy az egyén vagy egy közösség ne sodródjék egy számára idegen, értelmezhetetlen, mások által diktált nyelven felépített valóságban.

A rendszerváltáskor világosnak tűnt a képlet: az *egypárti diktatúrából*, amelyet a tulajdon állami monopóliuma kísért, átléptünk a magántulajdonra és piacgazdaságra épülő többpárti parlamentáris demokráciába. Ezt a modellt, amelynek a nyugati demokráciák adják a mintáit, liberális demokráciának nevezik, legyen szó akár prezidenciális, akár parlamentáris típusú demokráciákról. Hiszen mindegyiknek a lényegét olyan intézményes garanciák képezik, mint politikai oldalon a hatalmi ágak szétválasztásának, a mindenkori hatalom leválthatóságának és a tisztességes politikai verseny feltételeinek, gazdasági oldalon pedig a magántulajdon dominanciájának, a piaci verseny tisztaságának és a tulajdon biztonságának garanciái.

Ha a *liberális demokráciák* normarendszere sérül, a jól működő demokráciákban az intézményes kontroll és a hatalommegosztás mechanizmusai ezt – több-kevesebb sikerrel – gyógyítják. Jól működő demokráciákban a devianciák nem érnek el a rendszert veszélyeztető, kritikus tömeget. Ám ha ezek a liberális demokráciák normáit kikezdő devianciák nemcsak tömegesen fordulnak elő, hanem a kormányzat mainstream értékeit és céljait is alkotják, akkor a domináns jellemzők már egy új

rendszert írnak le. Magától értetődik, hogy ezt sokan valamilyen metaforával, analógiával próbálják jellemezni, hiszen az új jelenségeket be kell azonosítani, és ehhez az egykor már átélt mintákat hívják segítségül. Ezért vélik megtalálni egyesek az Orbán-rendszer előképeit például a Horthy-kor Magyarországon vagy a húszas-harmincas évek dél-európai autokratikus korporatív rendszereiben, mint amilyen a portugál, a spanyol és az olasz volt. Másokat a latin-amerikai kvázi vagy valódi diktatúrákra vagy éppen a kommunista rendszerek puhább változataira emlékeztetik a 2010 óta Magyarországon tapasztalt jelenségek. Ezek a történelmi analógiák azonban erősen korlátozott érvényűek, a rendszer egy-egy jelenségének természetét érzékeltethetik ugyan, de a rendszer egészét nem képesek átfogóan leírni.

1.1. A posztkommunista maffiaállam

Amiben ma élünk, az egy *posztkommunista maffiaállam*. E kifejezésben a posztkommunista a keletkezésének körülményeire és kiinduló feltételeire utal, vagyis arra, hogy ez az állami tulajdon monopóliumával párosuló egypárti diktatúra bomlása nyomán létrejövő rendszer. A maffiaállam pedig működésének természetét határozza meg. Ami nálunk 1998 és 2002 között elindult, majd 2010 óta kiteljesedik, azt leginkább az egykori Szovjetunió utódállamainak többségében történetekkel lehetne rokonítani, csak a rendszerváltás óta nálunk bejárt – politikai evolúciós – út volt más. Magyarország esetében tehát nem pusztán torzult, csonkolt vagy deficités demokráciáról van szó, hiszen az még mindig demokrácia lenne, ha korlátozott is. Ez a rendszer azonban, amelyet maffiaállamként jellemezhetünk, nem fér bele a demokrácia és a diktatúra viszonyát tárgyaló hagyományos értelmezési keretbe. Ráadásul azokba a korrupciós rangsorokba sem illeszthető bele, amelyeket nemzetközi szervezetek készítenek a világ országairól, hiszen ilyenkor azt feltételezik, hogy valamely azonos minőség különböző fokozatairól van szó. Ezzel szemben *a magyar polip, a szervezett felvilág* egészen más minőség, amelynek e rangsorok inkább csak elrejtik a lényegét. Ezt az új minőséget határozott rendszerspecifikumokkal, egy újfajta magyarázó keretben lehet csak leírni.

A szervezett felvilág modellje a rendszer egészére próbál koncentrálni, nem pusztán egyes jelenségekre, amelyek esetleg más rendszerekben is előfordultak, ám a történelmi előképek más vonatkozásban, lényegüket tekintve alapvetően különböznek a kiépülő maffiaállamtól. Ennek fő jellemzője a cselekedeteit mindenekelőtt meghatározó hatalmi-vagyonosodási logika, amely a politikai hatalom és a családi gyarapodás együttesét a központi politika rangjára emelt maffiakultúrával működtetett állami eszköztárral, erőszakmonopóliummal valósítja meg.

1.2. A korrupció evolúciós típusai

A hétköznapi korrupció esetében magánérdek illegitim módon érvényesül az állami és önkormányzati elosztással, megrendelésekkel, koncessziókkal és jogosultságokkal kapcsolatos döntésekben, így illegális csereügyletek jönnek létre egymástól elkülönülő gazdasági szereplők és különböző szintű állami tisztviselők, hivatalnokok között. A hétköznapi korrupció egyedi jelenségek sorozata: egy döntésre jogosult hivatalnok pénzt vagy más előnyöket kér vagy fogad el azért, hogy egy ügyet a korrumpáló számára kedvezően intézzon el. Egy rendszert akkor tekintünk korruptnak, ha sok ilyen eset fordul elő, vagy ha állampolgári, üzleti ügyeket jószerivel csak kenőpénz ellenében lehet elintézni. A rendszerváltás kezdeti pillanatában még erős volt a remény, hogy a pártállami rendszer eltűnésével a döntések a verseny, illetve a méltányosság alapján a nyilvánosság előtt születnek meg. De még a világ bejáratott demokráciáiban is vannak megvesztegethető tisztségviselők. A rendszerváltás utáni évek átalakuló Magyarországról sem az volt a polgárok élménye, hogy hivatalnokai megvesztegethetetlenek lettek volna. Tulajdonhoz, soha vissza nem fizetett hitelhez, a legkülönbélebb előnyökhöz lehetett politikai kapcsolatok révén jutni, de bármily nagy számban fordultak is elő korrupciós esetek, ezek nem álltak össze rendszerszervező erővé. Mert ugyan mérgezi a közéletet, ha egy megbízás elnyeréséért meg kell kenni az ügyintézőket, de ha az a vesztegető és a vesztegetett magánakciójaként történik, még nem ássa alá a demokratikus berendezkedés alapjait. Mert még nem érintik a rendszer lényegét, hiszen egyelőre világos, hogy az elvárt, legitim viselkedési normák megsértéséről van szó. (A pártfinanszírozási korrupció – amely a bejáratott demokráciákban is előfordul – csakúgy, mint a hivatalnoki korrupció, egyaránt devianciának minősül.) Az állami védekezésen túl ezek visszaszorítására szoktak korrupciófigyelő szolgálatokat működtetni, amelyek a sajtó tényfeltáró tevékenysége és egyéb technikák révén próbálják leleplezni és a nem nyilvános szférából a nyilvánosba átemelni a korrupció megnyilvánulásait, feltételezve, hogy a leleplezés nyomán a bűnös elnyeri méltó büntetését.

A szocialista rendszernek a korrupció egyenesen rendszertipikus velejárója volt, amelynek a „harmadik gazdaság” kategóriájával leírt formái csaknem egyenletesen hatották át – a portástól a bürokratán át a párttitkárig – a társadalom egészét. Az állami monopóliummal együtt járó hiánygazdaságban a gazdasági kapcsolatok szinte minden pontján volt valakinek valamilyen áruba bocsátható jószága vagy szolgáltatása, amelyért borraivalót, hálapénzt vagy korrupciós járadékot szedhetett. Ez a rendszer kvázi egalitárius módon működött, hiszen az állami tulajdon monopóliumára épülő gazdaságban a felső vezetők illegitim vagyonosodási lehetőségei is erősen korlátozottak voltak, miközben minimonopóliumaik révén a rendszer alsóbb régióiban lévő százezrek is szedhettek „járadékot”.

A rendszerváltás azonban nemcsak a vagyonok, hanem a korrupcióképes pozíciók tekintetében is korábban nem tapasztalt egyenlőtlenségeket eredményezett. Miután a hiánygazdaság a magánpiaci szereplők egymás közötti érintkezésében felszámolódott, a korrupció tere az állami-önkormányzati és a magánszféra közti érintkezés kereskedelmi kapuira szorult vissza. De ebben a cserekereskedelemben a

megrendelői oldal már nem az egykori Kádár-rendszer kifizetője volt, hanem egyre inkább a vagyonosodó vállalkozók köre, az önkormányzati üzlethelyiségek kis bérlőitől a törvényi szabályozást megrendelő mogulokig. A rendszerváltást követően átalakuló hétköznapi korrupcióban tehát egyrészt szűkült a korrumpálandók köre, elveszett ösztönző jellege, és alapvetően a közigazgatás szereplőjéhez és a széles értelemben vett politikai osztályhoz kötődött. Másrészt átalakult a korrupció által érintett döntések szerkezete, a hétköznapi fogyasztáshoz kötődő előnyökkel szemben a vagyonosodási versenyben előnyöket jelentő állami segítség került előtérbe, mint például a privatizáció, az állami és önkormányzati megrendelések, tenderek, ingatlanátvitelések, hatósági engedélyek. Harmadrészt jelentősen megnövekedett az egyedi korrupciós döntésekkel elérhető haszon: már nem a fehér porcelán vécésészét lehetett pult alól megkapni, hanem a gyárat, amely azt előállítja, a hozzá való üzletláncsal együtt, állami hitelből. A szerepek azonban ekkor még nem keveredtek.

A pártfinanszírozás anomáliáit téves és hiányos előfeltevések okozták. A nyugati minták alapján a rendszerváltáskor élt a feltételezés: a pártoknak a *tagdíjából*, illetve *legális adományokból* jelentős bevételeik lesznek. Bár nyilvánvaló volt, hogy az MSZMP egykori nyolcszázszáztaglétszámát a rendszerváltás utáni pártok együttesen sem érik el, arra nem gondoltak, hogy az 1990–91-es csúcson is annak csak a tizedéig jutnak. Ezt követően folyamatosan csökkent a pártok tényleges taglétszáma, sőt, a kampányidőszakon kívüli csökkenő közéleti aktivitás, a romló jövedelmi viszonyok, a növekvő munkanélküliség és infláció következményeként csak szimbolikus mértékű tagdíjat szabhattak meg, mert ha nem ezt teszik, azzal mintegy a fizetni nem tudó tagokat zárták volna ki a pártjaikból. Ennek viszont a szervezeti és kommunikációs vesztesége sokkal nagyobb lett volna, mint az erőltetett tagdíjbevételekből származó haszon. Az új politikai pártok későbbiekben csökkenő tagsága értelemszerűen csökkenő tagdíjbevételekkel párosult, aminek eredményeként a minimális szervezeti infrastruktúra fenntartása is nehézségekbe ütközött.

Az állami pártfinanszírozás éves költségvetési rendszere ugyanakkor *a választási kampányok* igényeire sem volt tekintettel, a növekvő kampányköltségek állami költségvetésből finanszírozható hányada már 1994-től elenyésző volt. Kezdetben a pártok által a választási kampányra fordítható költségeket nem maximálták. Erre csak 1996-ban került sor, amikor is a limitet – 2013-ig érvényesen – jelöltenként egymillió forintban húzták meg. Ez nemcsak azért vált problematikusá, mert nem követte az akkor még kétszámjegyű inflációt, hanem azért is, mert a választási kampánnyal valamilyen módon összefüggő kiadások túlléptek mind a jogilag kampányidőszakként meghatározott időkereten, mind pedig a szűken vett kampányesemények körén. Mindez egyszerre eredményezte a kampánykiadások eszkalálódását és az elszámoltathatóság ellehetetlenülését. Az Állami Számvevőszéknek ráadásul csak a pártok bevallott kampányköltségeinek ellenőrzésére volt jogosultsága, vagyis pusztán arra, hogy a pártok által közölt tételek összeadásának helyességét vizsgálja.

A hivatalos pártfinanszírozás szűkösségének következtében az országos lefedettségű pártok eleve működésképtelenné váltak volna, ha csak tagdíjából és állami támogatásból gazdálkodnak – holott egy kisebb város polgármesteri hivatalában több alkalmazott dolgozott, mint a legnagyobb rendszerváltó pártok országos apparátusában. Mivel szükségképpen pótlólagos forrásra szorultak, és a hivatalos költségvetésen kívüli pénzügyeik gyakorlatilag ellenőrizetlenné váltak, felpuhult a gazdálkodásuk költségvetési korlátja. A bevonható forrásoknak az adott párt tényleges és várható politikai befolyása, valamint erőszakossága – valójában szinte csak az önkorlátozása – szabott határt vagy adott ösztönzést.

A pártok várható tagdíj- és költségvetési bevételei nem fedezték az alapvető működésen túli kiadásokat. Az igen tetemes választási kiadásaikból visszakövetkeztethető láthatatlan bevételek mellett a jelentős hitelfelvétel is a finanszírozási rendszer részévé vált. Ezeknél már eleve azzal kalkuláltak, hogy adóságaikat a többnyire ingyen vagy kedvezményesen kapott ingatlanjaik értékesítésével vagy – hatalmi pozícióba kerülve – kapcsolati tőkével törlesztik. Miközben a politikai rokonszenv alapján nyújtott, *ellenszolgáltatás elvárása nélküli párttámogatás elsovadt, a pártok eladósodása nőtt, és a pénzszerzéssel járó korrupció szükségszerűen terjedt*. Az állami támogatásokon kívüli bevételek súlypontja nemcsak a tagdíjakról tolódott el az egyéb, a gazdaságból származó támogatás irányába, hanem ez utóbbin belül is egyre erősebben jelent meg a más típusú közvetlen érdekeltség és a viszonyosság is. Az ilyen kapcsolatok magukban hordták nemcsak a pártok törvényeket megkerülő gazdálkodását, hanem a politikai osztály tagjai személyes korrumpálódásának lehetőségét is.

Ahová már nem értek el a központi pártfinanszírozás forrásai, ott még nagyobb volt az összefonódás veszélye. Mivel a települési önkormányzatok, polgármesterek választási kampánya is jelentős költségeket igényelt, és a helyi pénzek felhasználásában még közvetlenebb az átfedés a lehetséges támogatók és a viszonyossági alapon kedvezményezették között, a központi pártfinanszírozás anomáliái végiggyűrűztek az országon. Ez bár általános volt, és nagymértékben előidézte a politikai osztály hitelvesztését, *rutinszerű működése* mégsem vált a politikai/hatalmi célokat meghatározó *rendszereszerű működéssé*. Inkább csak egy központilag lazán kontrollált, a pozícióit kaotikus autonómiával kamatoztató, sokszor önmagán belül is versengő világot alkotott. Jövedelemteremtő szervezeteket, cégeket nem hozott létre, csak esetleg járadékoltatott, még ha nagy rendszerességgel is.

A *szervezett alvilág* megjelenése ehhez képest minőségi ugrás, amikor is szervezett bűnözői csoportok immár módszeresen próbálják befolyásuk alá vonni a közhatalom szereplőit. Ha sikerrel járnak, akkor beszélhetünk arról, hogy a szervezett alvilág utat talált a közhatalom felső, politikai szféráihoz, és már nem pusztán egyedi – hozzáférési, elosztási – döntéseket próbál meg befolyásolni, hanem a szabályok kialakításának rendszerét, a jogalkotást is. Ilyenkor elég nehéz éles határvonalat húzni a legitim lobbizás és a szervezett alvilág megvesztegetéssel, zsarolással történő nyomulása között. Tevékenysége – a hétköznapi korrupcióval

szemben – nem pusztán a felek önkéntes megegyezésén, törvénytelen előnyök kölcsönösségén alapul, hanem fenyegetéssel, erőszakkal kényszeríti ki akarata érvényesülését: zsarol, védelmi pénzt szed, nagy haszonnal kecsegtető üzletágakat igyekszik ellenőrzése alá vonni. Klasszikus példája ennek az olasz maffia – a polip kifejezés is onnan ered –, ahol a polip karjai alulról fonódnak a politika világára. A szervezett alvilág már veszélyes, nehezen felszámolható jelenség, de csak akkor változtatja meg a jogállamra jellemző alapfelállást, ha képviselői bekerülnek a politikai hatalomba. Lehetnek – akár szép számban is – megvásárolható tisztségviselők, politikusok, mégis csorbítatlan maradhat a hit, hogy az állam küzd a maffia ellen, azaz az egyes ember megtévedhet, de az intézmények harcban állnak a szervezett alvilág bűnözőcsoportjaival. Ilyenkor a képlet még egyértelmű: a szervezett alvilág, a maffia módszerei nem képeznek rendszerszerűen követendő mintát a közhatalom politikai erői számára. Ha azonban az infiltráció tartósan átlép egy határt, és a politikai döntéshozók felső rétege a gazdasági – tehát nyilvános politikai szerepet nem vállaló – maffia által beszerzetté válik, akkor az állam foglyul ejtéséről, angol kifejezéssel, *state capture*-ről van szó. Ilyenkor törvények sorát hozhatják illegitim magánérdekeket szolgálva.

Bár a rendszerváltást követően nálunk is megjelentek a politikát befolyásolni akaró szervezett alvilági csoportok, *state capture*-ről Magyarországon nem beszélhetünk. Igaz, az 1990-es évek első felében – a nem éppen spontán joghézagokat kihasználva – születtek vagyonok olajszőkítésből, az éjszaka világában vagy épp őrző-védő szolgáltatásokból, a szervezett alvilág nem törekedett primer politikai szerepre, pusztán illegális tevékenységét akarta biztonságban végezni. Vele a rendszerváltás utáni új politikai elit részben leszámolt, részben keretek közé szorította és domesztikálta: az olajszőkítésből származó hatalmas jövedelmeket lehetővé tévő csapat végül 1995-ben a törvényhozás zárta el, az obsitos titkosszolgálatosokból és rendvédelmisekből verbuválódott őrzővédők közötti piaci háborúk és leszámolások nyomán pedig volt, akiből börtöntöltelék lett, volt, akiből miniszter.

A *szervezett felvilág* már messze túlmutat a pártfinanszírozás anomáliáin és az alvilág politikát befolyásolni kívánó törekvésein, hiszen a viszony megfordul: nem a pártfinanszírozás igényei által generált illegitim források egy része válik magánvagyonná, hanem egy politikai párt döntéshozó potenciálját használják magánvagyonok gründolására. Nem rejtett alvilági törekvések torzítják a döntések tartalmát, hanem eleve, célirányosan illegitim, partikuláris érdekekhez igazodik a szabályozás és kormányzás.

Az elburjánzó korrupció klasszikus világát az egymással versengő kisebb-nagyobb illegális tranzakciók szövevénye jellemzi. Az első evolúciós típus a szabad verseny korrupció világa. A második a maffia alvilági csoportjainak meg-megújuló háborúkkal, leszámolásokkal kikényszerített, lokális-parciális monopóliumokból álló oligopolisztikus világa. A harmadik evolúciós típus azonban már felszámolja az oligarchák anarchikus, Csák Máté-s világát, függelmi rendbe szervezi, nemzeti szinten centralizálja és államilag monopolizálja a korrupció gyakorlatát. Nem a

korruptió mint olyan ellen küzd, hanem az engedélye nélküli, partizánkodó korruptió ellen.

Ez már nem a klasszikus hétköznapi vagy alvilági eset, hiszen ezen a „fejlettségi fokon” a korruptió rejtegetni való devianciából egyszerűen az állami politika rangjára emelt rendszerré válik. Itt már nem az oligarchák vonják ellenőrzésük alá az államot, hanem egy politikai vállalkozás teremt magának oligarchakinevezési jogot. Vagyis nem egy gazdasági érdekcsoport veszi át az egyébként tőle személyileg és szervezetenként is különálló politika bizonyos szegmensei fölötti rendelkezést, hanem *egy politikai vállalkozás maga válik egyúttal gazdasági vállalkozássá is*, foglyul ejtve mind a politika, mind a gazdaság világát, és az államhatalom teljes fegyvertárával építve a maga maffiára jellemző kultúráját és befolyását. Az első Fidesz-kormány idején, 1998 és 2002 között, ennek még erős intézményi korlátai voltak, hiszen bár erodálódott a demokratikus intézményrendszer, azt a kétharmados törvények még – úgy-ahogy – fenntartották. 2010 óta azonban teljes intenzitással folyik a maffiaállam kiépítése.

A maffiaállam esetében a magánérdek már nem esetlegesen, alkalmilag lép a közérdek helyébe, hanem rendszerszerűen és tartósan. Tevékenységének gyakorlatilag nincs olyan területe, amely ne a hatalmi és vagyonosodási szempontoknak lenne alávetve. *A maffiaállam a parazita állam privatizált formája.*

2. A harmadik Magyar Köztársaság 2010-es összeomlása

Meg kell értenünk, hogy „az elmúlt két zavaros évtized”, hogy a Fidesz kifejezésével éljünk, miért lehetett érzelmi-politikai hívószó. Azért, mert a kelet-európai országokban – így Magyarországon is – bár a rendszerváltás során létrejött a nyugati típusú demokrácia mintaszerű politikai intézményrendszere, mégis tovább éltek azon keleties stílusú magatartásformák, amelyek mentén újrendeződték az egyéni pozíciók és élethelyzetek. *Egy nyugatias politikai berendezkedés küzdött egy keleties vagyon- és tulajdonszerzési mintával*, amelyben a választások és kormányváltások nem pusztán az azonos értékrenden belüli kiigazítási eljárások rutinszerű állomásai voltak – egyébként egy konszenzusos társadalmi modell mentén –, hanem a tulajdon és az új vagyoni pozíciók megszerzéséért folyó harc elkeseredett ütközetei. Ebben a küzdelemben a nepotizmus – a politikai elit által felerősített és folyamatos társadalmi és politikai turbulenciát okozó – keleties mintái kikezdték és végül is jórészt felzabálták a rendszerváltás során létrejött nyugatias politikai intézményrendszert. A folyamat, tapasztalhatjuk, előrehaladott stádiumban van. Persze jogos kérdés, hogy a nyugatias intézményrendszer és a keleties kultúra küzdelméből miért ez utóbbi látszik győztesen kikerülni.

Az összeomlásnak és a Fidesz kétharmados győzelmének magyarázatához egyrészt el kell tudnunk különíteni az egyes politikai szereplők felelősségét (a kormánypártok bűneit, hibáit, tehetetlenkedését stb.), illetve a Fidesz tudatos, a liberális demokrácia intézményrendszere elleni háborús stratégiáját), másrészt a

magyar társadalom szerkezeti és tudati állapotából következő szociológiai okokat, amelyekre egy offenzív jobboldali politika építhetett. Mindezzel együtt az okok szerencsétlen együttes fennállása kellett ahhoz, hogy a harmadik Magyar Köztársaságot elérje a maffiaállam végzete. Ami a volt Szovjetunió köztársaságainak nagy részében egyenes vonalú fejlődés volt, nálunk kerülő úton látszik végbemenni. Ennyiben *ami nálunk bekövetkezett, nem volt végzetszerű.*

2.1. A magyar társadalom értékszerkezete

Egy a magyar társadalom értékszerkezetét nemzetközi összefüggésbe helyező kutatás² megrajzolja azokat a kereteket, amelyek a liberális demokrácia és a szabad verseny piacgazdaság iránti tartós elkötelezettség kemény korlátait jelentik. A kutatás által leírt jellemzők időben alig változnak, hiszen a nyolcvanas évek elejétől a 2009-es volt az ötödik adatfelvétel. Az elemzés a liberális demokráciák nyugatias értékészletére építők számára azt a kijózanító helyzetet mutatja, hogy az értéktérképeken Magyarország legközelebbi értékszomszédai a keleti ortodox kultúrájú országok, mindenekelőtt Moldova és Bulgária, valamint Ukrajna és Oroszország. Az értéktérképeken tőlünk jóval távolabb helyezkednek el nemcsak a Lajtán túli, de a közép-európai nyugati keresztény- zsidó kultúrájú országok is. A magyar társadalomra jellemző értékszerkezet még a Nyugat periferiájától is messzire esik. A kutatás részletei azt mutatják, hogy az egyébként a nyugatihoz hasonlóan szekularizált Magyarországot a gondolkodás zártsága tolja messze a Kelet felé: a magyar állampolgárokat a szabad véleménynyilvánítás melletti elkötelezettség, a közügyekbe való beleszólás igénye, a szabadságjogok gyakorlása, az emberekbe vetett bizalom, a más gondolkodásúak tolerálása és a saját sors irányíthatóságába vetett hit csak annyira jellemzi, mint a moldovaiakat, s messze nem olyan mértékben, mint akár szlovák vagy szlovén szomszédainkat.

De a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet egy 1991-es felmérése³ szerint még a liberális párt, a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) akkori harmincezres tagságának is mindössze 5 százaléka képviselt az emberi jogi és gazdasági kérdésekben egyaránt következetesen liberálisnak tekinthető értékrendet. A Republikon Intézet 2013-as liberalizmus-értékvizsgálata⁴ pedig azt mutatja, hogy bár a magukat liberálisnak tekintők aránya 14 százalék, az emberi jogi liberálisoké pedig 18 százalék, a kapitalizmus iránt elkötelezetteké már csak mindössze 5 százalék. A liberális értékrend három dimenziójából legalább kettőt képviselők aránya el sem éri az 5 százalékot. Pedig a nyugati típusú liberális demokráciák stabilitásának feltétele épp az emberi jogi és a szabadpiaci értékek melletti együttes tömeges elköteleződés és annak tudatosulása.

2.2. Jobb- és baloldal: két anakronizmus viaskodása

„[A] rendszerváltást követő húsz évben – írja Kis János⁵ – két anakronizmus viaskodott egymással és tartotta egyszersmind életben egymást: a Horthy-korszakba visszavágyó jobboldali és a Kádár-korszakról leválni nem tudó baloldali gondolkodásé.

A »rövid 20. század« magyar történelmét a jobb- és a baloldal közti hadiállapot uralta. Hol az egyik, hol a másik oldal kerekedett felül; hol az egyik, hol a másik verte szét ellenfelét. (...) Az 1989 utáni rendszer volt az első, mely az egykor élet-halál harcot vívó feleket békés – periodikus választásokhoz kötött – versenyre kényszerítette. A vesztesnek most először kellett tudomásul vennie, hogy ellenfele legitim módon alakít kormányt. (...) Ennek a külső nyomásnak kellett volna belső indítékká lefordítódnia.

Várható volt, hogy a politikai szabadságjogok alkotmányos garantálása felszínre segíti a kibeszéletlen sérelmeket. A sebek felfakadása azonban hozhatott volna tisztulást és kiengesztelődést is; elvégre a háborúság letűnt korszakokhoz kötődött, a demokrácia játékszabályai pedig végső soron a két oldal összeszokásának kedveztek. Csakhogy a múlt megelevenedésével életre keltek a régi keletű kölcsönös félelmek is, s ezek nem kioltották, hanem megerősítették a két oldal egymást kizáró anakronizmusait. A Horthyt kormányzati részvétellel újratemető, Teleki Pálnak, Wass Albertnek szobrot állító jobboldal viselkedése láttán a baloldal igazolva látta háború utáni múltját. A gulyás-szocializmusról ábrándozó baloldal viselkedése láttán a jobboldal igazolva látta háború előtti múltját.

A jobb- és a baloldal apologetikus viszonya saját múltjához önmagában is sokat ártott a demokratikus közszellem meghonosodásának, mert antidemokratikus viszonyokat idealizált. Ám ezen túlmenő kárt is okoztak, mert a kétféle múlt nem egyesíthető egyazon politikai közösség közös hagyományává. (...)

Ugyanakkor (...) a demokratikus rendszer normái és működési szabályosságai szembementek az egymást kizáró és épp ezáltal életben tartó anakronizmusokkal. A történet kimenetele nem volt eleve eldöntve. A régi jobb- és baloldal egyaránt antidemokratikus volt; a '89 utániak egyszerre éltek a múltba forduló – demokráciaidegen – nosztalgiáiknak és kezdtek beletanulni a demokratikus politikába. Volt idő és alkalom az anakronizmusok korrigálására (...)

A rendszerváltás utáni magyar jobb- és baloldal viszonyát kezdettől fogva áthatotta a kölcsönös félelem, hogy a másik az alkotmányos keretek áttörésére *készül*. 2006 őszén mindkét oldalon szilárd meggyőződésé vált, hogy a másik *már át is törte* az alkotmányos kereteket. A jobboldali mitológéma szerint a baloldali kormány megmutatta igazi, rendőrállami arcát. A baloldali mitológéma szerint a jobboldali ellenzék megmutatta igazi, puccsista arcát. Innentől kezdve már semmi nem fékezte a »hideg polgárháborút.«

Ugyanakkor az egymásnak feszülő mitológémák hitelességét a két táborban nem befolyásolta, hogy e félelmek mennyire voltak indokoltak vagy alaptalanok, s hogy politikai vezetőik által őszintén átéltek vagy csak színleltek. (Az viszont tény, hogy az 1994 és 1998 között kétharmados parlamenti többséggel rendelkező szocialista-liberális koalíció önkorlátozó módon nem élt alkotmányozó erejével, miközben 2010

után a Fidesz a „kétharmados fülkeforradalomra” hivatkozva hajtotta végre alkotmányos puccsát.)

2.3. A racionális közbeszéd szétesett terei

Nincs társadalmi integráció nyelvi integráció nélkül, amelynek alapját az általánosan elfogadott közbeszéd jelenti. Az 1980-as évekre még a puha diktatúra viszonyai között kialakult az a szekuláris, racionális, nyugatias közbeszéd, amelynek a tetején csak mint hab a tortán díszelgett a hivatalosság egyre kevésbé komolyan vett apparatcsik nyelve. A liberális, demokratikus ellenzék nyelve fokozatosan defenzívába szorította a hivatalosság nyelvét, és a békés rendszerváltás tárgyalásain a reformkommunisták át is estek a részleges nyelvcsere. A szabaddá váló sajtó pedig ezt széles körben közvetítette. Csakhogy a nyugatias, racionális nyelvészlet homogenitása elfedte a társadalmi értékrend megosztottságát, erősen keleties jellegét. Ez az illúziók, a politikai érzéki csalódások kora. A bukott rezsim nyelve kikopott, a szocialistáknak mind a mai napig nincs saját nyelvük, ugyanakkor többé-kevésbé átvették a szekuláris, racionális, nyugatias közbeszédet. Kezdetben az avított – vagy akár ordas – eszmék nyelve a politikai szubkultúrába szorult, és legfeljebb kampányok idején tört a felszínre. Majd csak a politikai eliten belüli elkeseredett harc szabadította ki onnan, és tette a verbális agressziót a végletes politikai, társadalmi polarizáció eszközévé.

Megszületett a párbeszédképtelen értékrendeket képviselő, *többnyelvű nemzet*. Amikor két eltérő funkciójú nyelv két politikai tábor nyelvévé válik, már nyelvi síkon lezajlik a politikai küzdelem.

A „*balliberális*” tábor nyelvének funkciója az értelmezés és megvitatás. Eszközei révén, amelyek leíróak, elemzők, kritikaiak, vitatkozóak, *racionális identitásképző*. Valójában nincs a nyelv racionális üzenetén kívüli szimbólumrendszere, amelyre reflektálhatna. A racionális közbeszédnek ez a nyelve azonban fokozatosan egy értelmiségi szubkultúrába szorult.

A *jobboldali tábor nyelvének* funkciója az összetartás és toborzás. Eszközei révén, melyek rámutatóak, felmutatóak, címkézők, stigmatizálók, *szimbolikus identitásképző*. Így ez a nyelv képes volt reflektálni az adott ideológia nyelven kívüli képi, rituális, emocionális világára, s mintegy konzisztens rendbe zárva azt, kezdett uralkodó nyelvvé válni.

A liberális demokrácia eróziója a nyelvének kiszorulásával kezdődött. Ez a *racionális köz- és párbeszéd alkonya*, amikor az érvelő, intellektuálisan konzisztens beszédet felváltja a fragmentált, narratívaközpontú, stigmatizáló nyelv, amely hatásos eszköz a leegyszerűsített, érzelmi konzisztenciát teremtő ideológiák támogatására. Ez a nyelv belátás és érvelés helyett hitet, összemérhetőség helyett harcot közvetít.

A Fidesz a hideg polgárháborúját nyelvi hadviseléssel alapozta meg, melynek során a „balliberális” oldal úgy szenvedett nap mint nap vereséget, hogy még csak nem is tudott róla.

A *közbeszéd deracionalizálása* mögött persze a politikai küzdelemnek a liberális demokráciát szétfeszítő szavazatmaximalizáló racionalitása áll. Miután a választások kimenetele a posztkommunista államokban sokkal mélyebben érinti az életfeltételeket, mint a megállapodott nyugati demokráciákban, a választási küzdelmeket egyfajta eszkalálódó „ígéretcunami” jellemezte, ami felemésztette a gazdasági-társadalmi kihívásokra adandó racionális válaszok politikai bázisát.

Magyarországot nem csupán a rendszerváltáshoz vezető, a transzformáció révén látványossá váló, majd a 2008-as gazdasági válság sújtotta, hanem több mint egy évtizede a *populizmus csapdája* is. A csapdahelyzet abban áll, hogy Magyarországon a közel nyolcmillió szavazásra jogosult állampolgárból alig másfél milliótól származott a személyi jövedelemadó nyolcvan százaléka. Az 1998-at követő három országgyűlési választás fő kérdése az volt, hogy a nagy pártok mekkora részesedést ígérnek az adófizetők pénzéből az adót nem fizetőknek. A két győzelemre esélyes erő, a Fidesz és az MSZP egyaránt populista retorikát használt, és 2000 után kormányon is nagyrészt „osztogatófosztogató” politikát folytatott.

A Fidesz menetelése a liberális értékrendtől a jobboldali értékrend felé egyben a racionális érveken alapuló politikai közbeszédetől a populizmus irányába vezető út szisztematikus bejárását is jelentette. Kezdetben a liberalizmus nemzeti jelzőjével különítette el magát a liberális demokrácia és a szabad-piacgazdaság érték- és érvkészletétől, szimbolikusan is erősítve a nemzeti retorikát. Az eredmény felemás lett: bár a nemzeti populizmus – kiegészítve a Fideszen belüli hatalmi technikáknak az egész jobboldalra történő alkalmazásával, a jobboldal megosztását fenntartani kívánó személyek, szervezetek ledarálásával – elegendő volt a legszélesebb egységes politikai tömb létrehozásához, de az abszolút politikai többség eléréséhez még nem. Mint a 2002-es választási vereség mutatta, „sokan voltak, de nem elegendő”. A tapasztalatot erősítette a kettős állampolgárságról szóló, a nemzeti és a szociális populizmus konfliktusaként leírható 2004-es népszavazás is. Ezt követően már tudatosan és önkorlátozás nélkül épített a Fidesz arra, hogy *a nemzeti populizmust a szociális populizmussal elegyítve* igyekezzen megnyerni a Kádár-kor biztonsága iránt nosztalgiát érző, a jobboldallal szemben immúnis, addig többnyire a baloldalra szavazókat is. A nyitást nemcsak a „rosszabbul élünk, mint négy éve” 2006-os választási jelszavának demagógiája jelezte, hanem az elegáns, sötét öltöny lecserélése nyakkendő nélküli, lila csíkos ingre és szürke kockás terilénzakóra. Ettől kezdve a célközönség nem a racionális közbeszéd érvelő világát képviselő autonóm „polgárok”, hanem a populista ígéretekben hinni vágyók, „a zemberek” lettek.

A nemzeti és a szociális populizmus közös nevezője a saját sorsunk iránti felelősség áthárítása másra: *a „balsors tépte” magyar nemzet és az egzisztenciálisan kiszolgáltatott kisember egymásra találása*. Végeredménye pedig a szembenézés, az önreflexió szisztematikus száműzése a magyar politikai kultúrából. Márpedig a méltányos mérlegelésre, a racionális érvelésre, az önreflexióra, mi több, az öniróniára

képtelen egyén és nemzet kiskorú. Az önreflexió hiányából következő tanulás- és megújulásképtelenség versenyre épülő világunkban mind az egyénnek, mind a közösségnek leküzdhetetlen hátrányt jelent. Az önmagáért vállalt felelősséget feladó, magát az állami gondoskodásra bízó nemzet és egyén számára nélkülözhetetlen a meseszerű narratíva arról, hogy ki és miért tette tönkre a sorsát, és lopta el a szerencsáját. A parttalan önfelmentéstől pedig egyenes az út az indulati bűnbakképzéshez: idegenszívűek, komcsik, bankárok, oligarchák, offshore-lovagok, liberálisok, zsidók, melegek, cigányok, sőt lehet bárki, akár a nem is létező pirézek (akikkel szemben a lakosság kétharmada elutasító⁶). Ők mind-mind okolhatók a saját szerencsétlenségünkért. S ha a politikai elit nem vállalja, hogy tudatosan szembemenjen e bennünk élő önfelmentő ösztönnel, hanem – hol harsányan, hol csak kikacsintva – erősíti azt, akkor a politikában és a közéletben egyaránt felszámolódik az értelmes beszéd és az egymás iránti – bár kritikus, de mégiscsak – méltányos viselkedés kultúrája.

A Fidesz felismerte az önfelmentésben rejlő, a saját sorsunk alakulásáért másokat okoló, pszichológiaiból politikaivá konvertálható erőt, és erre tudatosan épített. Ha ilyen indulatokkal kell kikövezni a győzelemhez vezető utat, megteszik. A Fidesz kommunikációját 2002-től már nemcsak esetlegesen, hanem főszabályszerűen meghatározó karaktergyilkosság és bűnbakképzés (azaz a politikai ellenfél stigmatizációja és kriminalizálása) nem más, mint a populizmus hasznosítása útjában álló akadályok lebontásának eszköze. A verbális agresszió a politikai kommunikáció hétköznapi rutinjává lett. Ők politikai haszonszerzésből játszottak a negatív ösztönökre és alantas indulatokra, a szélsőjobb meg önfeledten, őszintén és szívből volt rasszista és antiszemita. A Fidesz ezen érzéseket szalonképpessé tette, a szélsőjobb gyerekszájként verbalizálta. És mivel a szociális populizmus által gerjesztett várakozások beteljesíthetetlenek, a bűnbakképzés, a stigmatizálás 2010 után már a kormányzás nélkülözhetetlen kellékévé vált. A potenciális szavazótábor együtt tartásának eszközei pedig a felülről irányított egzisztenciális leszámolások és gyűlöletkampányok: ők a közönség a központilag irányított rituális, verbális lincselések szeánszain. Ha már az életükön nem lehet könnyíteni, legalább a lánc csörögjön. Valóságosan és virtuálisan – kriminalizáló hecckampányok fenyegetéseként – egyaránt.

2.4. Az új tulajdonosi réteg összetétele – a tulajdonosi szerkezet ingatagsága

A rendszerváltás idején a privatizáció során magától értetődően kétfajta új tulajdonos jelenhetett meg. Egyrészt voltak olyanok, akik rendelkeztek tőkével, és vásárlással vagy tényleges tőkeemeléssel szálltak be egy üzletbe. Ezek rendszerint külföldi tulajdonosok voltak: *multik*. Másrészt, ha ilyenek nem akadtak, vagy ha akadtak is, különféle indítékoktól vezetve kizárták őket a versenyből, akkor a meglévő menedzsment vehette – olykor különféle trükkökkel – tulajdonba az egykor államiként működtetett vállalatát. Ám a menedzsment nagyrészt a korábbi

rendszerhez lojális, abba ágyazódott, ahhoz alkalmazkodó – még ha az ideológiai mintákat már nem is átszellemülten követő – technokrata réteg volt. Így könnyű volt rájuk sütni: *komcsik*. (Ugyanakkor adott piaci, pénzügyi körülmények között a vállalatok jelentős részének hozzáértő tulajdonos nélkül nem sok esélye volt a túlélésre.)

A privatizáció ezen formájának azonban – hatékonyságától függetlenül – *súlyos járulékos társadalmi következményei* lettek. Egyrészt: a „nép” kimaradása a – valójában sohasem volt – közös vagyontól történő kiforgatás érzését okozta számára. Hiába csak kevesen gazdagodtak meg a másutt alkalmazott össznépi „kuponos” privatizációból vagy a termőföldek reprivatizációja során alkalmazott kárpótlási jegyekből, az mégis a részesedés illúzióját keltette. Másrészt: a rohamszerű privatizáció a kis- és középvállalkozók megerősítésének egyáltalán nem kedvezett. Harmadrészt: a frissen – különösen állami osztogatás által – szerzett tulajdonnak rendszerint gyenge volt a társadalmi legitimációja.

Azok számára azonban, akiket a rendszerváltást követően közvetlenül érintett a munkanélküliség vagy annak veszélye, akik elszenvedői voltak a társadalmi különbségek növekedésének, újra és újra fel lehetett vetni a vagyonok újraosztásának igényét, amikor itt egyfelől a volt „komcsik”, másfelől pedig az idegen „multik” szereztek meg a „mindnyájunk verejtékéből” létrejött tulajdont. Kárpótlás, reprivatizáció, nemzeti középosztály, erős Magyarország – megannyi hívószó a tulajdonból való, gazdaságon kívüli, kényszerekkel biztosítható részesedési igény bejelentésére. A jövőre remélt kisztrésztényesében és az oligarchában az a közös, hogy mindegyik állami segédlettől várta vagyonosodási álmait beteljesülését. A választások ezért öltötték az élet-halál harc formáját Magyarországon, mert közvetve *a vagyon újraosztásáról* szóltak. Ráadásul ezen ösztönök felélesztése már csak azért sem okozott különösebb nehézséget, mert az elmúlt évszázad magyar történelmét úgy is le lehet írni, mint az állami segédlettel végrehajtott vagyonfosztások és újraosztások sorozatát. Mindig volt ideológia arra, hogy miért vegyék el valaki tulajdonát, s adják oda másnak.

A társadalomtudományokból érkező liberális elit számára – történelmi tanulmányai alapján – magától értetődő volt, hogy a születő kapitalizmus első tulajdonosi generációja nem éppen a rózsaszín leányregények emelkedett erkölcsű szereplői közé tartozik. Mivel személyes ambíciók nem hajtották a privatizált tulajdon megszerzéséért folyó versenyben, a folyamat feltételrendszerének biztosításában csak vélt vagy valós ösztönök hatékonysági szempontokat kívántak figyelembe venni. Egyfelől azt, hogy lehetőleg valódi vétellel kerüljön sor tulajdonszerzésre. Ez gazdasági szempontból racionális álláspont volt, hiszen jelentős tőkebevonást eredményezett, de érthetően inkább a tőkeeros külföldi befektetőknek kedvezett. Másfelől, hogy – bevonható tőke hiányában – legalább vállalatirányítói szakértelem álljon rendelkezésre, ami viszont – ahogy azt korábban említettük – az ideológiájában már nem feltétlenül kommunista kötődésű, de a korábbi rendszer adottságait tudomásul vevő menedzsment helyzetbe hozását eredményezte. Ez a makrogazdaságilag indokolt, de a jogállami normák alapján is

nehezen vitatható megközelítés ütközött az e kérdésben igencsak nehezen meghatározható igazságosság igényével. Általánosságban egy prosperáló gazdaság révén persze mindenki nyerhet, ám a kommunista rendszer összeomlásának alapvetően gazdasági okai a közvélemény jelentős része előtt a mai napig nem nyilvánvalóak, és a következményekkel a rendszerváltásig csak töredékesen kellett szembesülnie. A gazdasági összeomlás brutális következményei így összeolvadtak az 1989–90-es politikai fordulattal. A megjelenő és robbanásszerűen növekvő munkanélküliséget, a magas inflációt és a különböző társadalmi csoportok között mélyülő szakadékot a társadalom egy része egyszerűen az új rendszer számlájára írta, nem véve tudomást arról, hogy nem a demokrácia és a piacgazdaság váltotta ki a gazdasági gondokat, hanem az utóbbiak kényszerítették ki a rendszerváltást. Ez a társadalmi farkasvakság vezetett az „*ellopott rendszerváltás*” ideológiájával igazolt és politikaivá transzformálható indulat kialakulásához, miközben az állami tulajdon lebontásának folyamatát lebonyolító elit megkapta a „*nemzetközi tőke szálláscsinálója*” és a „*komcsi hatalomátmentés támogatója*” címkéket. A rendszerváltáshoz kötődő ezen érzületek, függetlenül attól, hogy mennyire voltak megalapozottak, az azóta eltelt évtizedekben, kőkemény társadalmi-politikai tényezőként, a legkülönfélébb populista politikák fűtőanyagaként szolgáltak.

2.5. A szocialista–liberális kormányzat felelőssége

Valljuk be, 2010-re valóban „fülkeforradalmi helyzet” jött létre Magyarországon: az uralkodó erők már nem tudtak a régi módon kormányozni, a választók pedig már nem akartak a régi módon élni.

A gátszakadásban nem kis szerepe volt az ellenzéki erők skrupulusokat nem ismerő, hideg polgárháborús politikájának: nem ismerték el a választási eredményeket; tagadták a 2002 és 2010 közötti kormányok legitimitását; az általuk uralt hatalmi intézményeket a kormány korlátozására, a nemzeti és szociális populizmust annak ostromára használták. Sikerral. Erős a csábítás, hogy az összeomlást e végletesen konfrontatív politika számlájára írjuk, mégis megkerülhetetlen a szocialista–liberális koalíció felelősségének vizsgálata abban, hogy Magyarországon megnyílt az út egy autokratikus rezsim kiépítése előtt. A zsákutcás magyar fejlődéssel és kelet-európai történelmi trendekkel is értelmezhető lenne, hogy miért vett ilyen fordulatot a magyar történelem, de önfelmentés lenne, ha nem vetnénk számot azzal, mennyiben terheli felelősség a szocialista–liberális koalíciót a kialakult helyzetért.

Bár a harmadik köztársaságot nem a baloldal és a liberálisok döfték le, végzetesen sebezhetővé válásában nem csekély részük volt. Fogalmazhatunk úgy is, hogy kormányzati szereplésük nélkül a Fidesz nem szerezhette volna kétharmados parlamenti többséget. A politológia a koalíció vereségét rendszerint a korrupció okozta erkölcsi hitelvesztéssel, politikai stratégiai és taktikai hibák sorával magyarázza: a szocialista–liberális koalícióhoz köthető *korrupció* széles körű

élményével; a fenntarthatatlan költségvetési *túlköltekezésből* fakadó, ismétlődő, az őszinteség jegyében hangsúlyosan, mintegy fenyegetésként bejelentett *megszorításokkal*; az egymást kioltó *zavaros kormányzati kezdeményezésekkel*, programokkal; a *nagy elosztó rendszerek reformjának elakadásával*; az *őszi beszéd* tragikus hitelvesztéssel járó következményével; az állandósuló *hideg polgárháborús állapottal*; a mindezt megfejlő, 2008 óta tartó nemzetközi gazdasági válsággal; a mindebből fakadó kilátástalanság és reménytelenség széles körű érzetével. Mindezek természetesen önmagukban is elegendőek voltak a bukáshoz. Minket azonban azok a mélyebb, szociológiai okok is érdekelnek, amelyek a bukás mértékében és a populizmus iránti választói fogékonyság növekedésében viselt koalíciós felelősséget is számba veszik.

Ezért is kívánunk szólni a jobboldali előretörésnek a fenti közkeletű magyarázatokon túlmutató, további kormányzati okairól: a szimbolikus politizálás hiányából adódó identitásvesztésről; az osztogatás forrásainak kiapadásával és a reformok elmaradásával, illetve sikertelenségével járó perspektívavesztésről; a rendszerváltás generálta társadalmi problémákra hatékony válaszokat megfogalmazó, működőképes közpolitikák hiányáról; és a kormányzati elit irányítási-vezetési inkompetenciájáról. Mindezek csak fontos szimptomái annak, hogy az autokratikus törekvésekkel szemben fellépő *demokratikus erőknek nem volt sem közösségi ethosza, sem korszerű társadalomképe, sem intézményi háttere, és nem maradt cselekvőképes alanya sem.*

2.5.1. A szimbolikus, közösségképző politizálás hiánya

Az MSZP és az SZDSZ szimbólumteremtő és közösségképző értelemben soha nem beszélt egy nyelven, így a koalíció már önmagában is az egyik gátja volt a kormányerők együttes szimbólumteremtő lehetőségeinek. A „nem csak kenyérről él az ember” közhelyszerű igazsága képtelen volt a baloldali politikában a szimbolikus-közösségi mezőt is formáló tényezővé válni. A szocialista osztogató politika legfeljebb időleges érdekközösséget teremtett távlatos lelki közösség helyett, és nehéz időkben, mikor apad az „ellátmány”, csak láthatóbbá válik az efféle kötelékek hiánya. A jobboldalnak elegendő volt múltbéli emlékeket (Isten, haza, család) feleleveníteni, hogy tapadási pontokat nyújtson a szimbolikus közösségre és átélhető értékrendre is vágyakozó embereknek, a baloldalnak viszont kreatív módon új közösségi mintákat kellett volna teremtenie. Nem történt meg.

A szocialisták és a liberálisok között a hithez és a valláshoz való viszony jelentette volna az egyik legkevésbé konfliktusos találkozási pontot – hiszen egykor a demokratikus ellenzék küzdelme mindennemű ideológia állami monopóliumának megtörésére irányult, a rendszerváltás után pedig a szocialisták nem remélhették, hogy egy általuk uralt ideológia államilag biztosított monopóliumhelyzetbe kerülhet. Az 1989–90-es alkotmányos berendezkedésben *az állam és az egyház* határozott szétválasztásán alapuló, a hitbéli kérdéseket magánügynek tekintő liberális vízió tükröződött. A másik embert nem sértő, értékválasztásaiban szabad polgár köré

épülő világkép hosszú távon is vonzó lehetett volna nálunk, ahol az egyház karizmája nem volt erős.

A szocialista miniszterelnök által szorgalmazott 1998-as vatikáni megállapodás és a későbbi újratárgyalást nem vállaló óvatosság felszámolta ezt a lehetőséget. A szocialisták még mindig úgy tekintettek az egyházra, mint általuk befolyásolható és megvásárolható békepapok világára, pedig a rendszerváltást követően az egyház már nem a fennmaradásáért és a túléléséért, hanem új politikai és társadalmi szerepvállalásáért küzdött. Az egyház – részben kompromittált múltjával együtt – a szocialistáktól is szabadulni kívánt. Az öntudatában és politikai ambícióiban megerősödő egyházzal szemben a szocialisták állandó defenzívába, a liberálisok pedig a megátalkodott egyházellenesek szerepébe szorultak. Az MSZP-n belüli – csak a szocialista giccs kategóriájába sorolható – hívó tagozat mintegy állandó bocsánatkérésként sugallta, hogy „azért köztünk is vannak rendes emberek”. Mindkét párt tehetetlenül nézte, amint egyházi szimbólumokkal és rituálékkal telítődnek a közélet színterei, azt sugallva, hogy hit nélkül nem létezhet erkölcs.

A *nemzet* értelmezése körüli szimbolikus vitában először 1990-ben szenvedtek vereséget a szekuláris–racionális nyelvet használó politizálás hívei. A parlament döntése értelmében augusztus 20-a és nem március 15-e lett az első számú nemzeti ünnep, a Kossuth-címerrel szemben pedig a koronás címer a nemzeti szimbólum. Az volt a tét, hogy mit tekintünk a rendszerváltást követően a nemzet szimbolikus legitimációs vonatkoztatási keretének: az ország születésének a honfoglalásban, az államalapításban és a kereszténység felvételében megjelenített eseménysorát, vagy a nemzet felnőtté válását – a sajtószabadságot, a törvény előtti egyenlőséget, a közteherviselést – törvénybe iktató 1848-as polgári forradalmat és szabadságharcot. Márpedig egy ilyen értékvitát nyelvi és vizuális szimbólumok nélkül nem lehet megnyerni, így a köztársasági ethosznak nem sikerült a lelkekig hatolnia. 56 szimbólumát is kiengedték a kezükből, magukra hagyva az egykoron meghatározó szerepet játszó baloldali túlélőket, és mára a ritualizált nemzeti emlékezet azt sugallja, mintha jobboldali radikálisok dominálták volna a forradalmat.

A 2000-es években paradox módon akkor nyílt volna ismét lehetőség a nemzeti szimbólumok polgári újraértelmezésére, amikor a Fidesz a nemzeti színű és az árpádsávós zászló közös használatával új radikális, (szélső)jobboldali vonatkoztatási keretbe helyezte a nemzeti identitás értelmezését. Ekkor lehetett volna a nemzeti és európai uniós jelképegyüttest a nemzeti–árpádsávossal demonstratíván szembeállítani, ami világos képi megfogalmazást adott volna annak a modern nemzetszemléletnek, amely identitásunkat egyszerre mint magyart és európaikat, egy szűkebb és tágabb közösség szabad polgárainak közösségeként határozza meg. Ugyanis Európába a nemzeti identitás ellenében nem vezet út, csak annak megújításán keresztül.

A Fidesz „nemzetezése” – írja Sándor Klára⁷ – „nagyon is racionális, megtervezett stratégia. Azzal, hogy a »nemzet« és a »fideszes« szavak jelentését megkísérlik minden eszközzel egybecsúsztatni – akár a nemzeti szimbólumok eltulajdonításával, akár annak folyamatos hangsúlyozásával, hogy ők a nemzet, következésképpen aki

nem velük van, nem a nemzet része –, *a Fidesz a nemzetet belülről helyezi azt az oppozíciót, amely arra való, hogy más nemzetekhez képest határozzuk meg magunkat.* Ezzel az aktussal egyben kisajátít minden közös értéket, amelyet a nemzet fogalmához társítunk – ilyen a hazaszeretet, a közös kultúra és történelem –, megkísérli megfosztani magyar identitásuktól mindazokat, akik nem az ő »egy a zászlaja« alá, »egy a táborába« tartoznak, és illegitimnek nyilvánítja politikai ellenfeleit. (...)

Nem pusztán megosztásról van tehát szó, hanem a más nézeteket vallók teljes kifosztásáról – ebben az esetben *a szimbolikus térben, a morális és szellemi javakból forgatja ki ellenfeleit* a Fidesz. Elég nagy baj ez önmagában is. Még tragikusabb azonban, hogy a Fidesz politikai ellenfelei között vannak olyanok, akik a fideszes nyelvi-szimbólumkezelési trükknek bedőlve elfogadják a Fideszes narratívát, vagy olyan formában, hogy átvételével próbálják meg elkerülni a kirekesztést (...), vagy úgy, hogy önként lemondanak a nemzeti szimbólumokról, mert erősebben asszociálják őket a Fideszhez, mint a magyar nemzettudathoz. Ezzel maguk szolgáltatnak fölmutatható »bizonyítékot« arra, hogy tényleg nem kötődnek érzelmileg a nemzeti szimbólumokhoz – azaz a nemzethez.”

E közösségi szintek új értelmezése és modern szimbolikájának kialakítása híján a baloldal állandó defenzívában csak reflektálni tudott a tradicionális nemzeti szimbólumok kirekesztő ideológiai tartalmú használatára. A szimbolikus politizálásra a liberálisok is süketek voltak. A totalitárius rendszerben szocializálódott demokratikus ellenzék amúgy is gyanakvó volt az individuum szabadságát és autonómiáját valamilyen közösségnek (osztálynak, felekezetnek, etnikumnak, nemzetnek) alárendelő akárcsak szimbólumokkal szemben is. A szekularizált entellektüel – közösségi támaszokat nem kereső – magabiztossága, erős belső tartása a „gyökértelenek” gögjeként csapódott le a liberális értékek iránt nem nyitottak tudatában. Így a rendszerváltás csalódását vigaszágon kompenzáló nacionalizmus itthon és a határokon túl is elmosta egy racionális, ám mégis átélhető nemzetfelfogás esélyeit.

A baloldal még a tradícióiból legkönnyebben eredeztethető női esélyegyenlőségi politika felkarolására sem volt képes. Pedig ez elvezethetett volna akár egy olyan *korszerű családpolitikához*, amely a tradicionális családdal szemben a női méltóságot és esélyegyenlőséget állítja a középpontba. Ez a családpolitika – mint ahogy azt nemzetközi példák mutatják – sokkal hatékonyabb eszköz a népesedési gondok enyhítésére, mint a karrier és a családanyaszerep éles szembeállítására épülő – a „fogyik a magyar” nemzethalált vizionáló – konzervatív minta.

Mivel e három szint – *spirituálisérték-közösség, nemzeti közösség, családi közösség* – újraértelmezését a baloldali és liberális politikai aktorok elmulasztották megtenni, könnyű útja nyílt a leginkább a nemzeti populizmus által keretbe foglalt illúzió- és előítélet-rendszer térhódításának. Ezt az árat fizettük azért, hogy elmaradt annak a felismerése, hogy ezek az életet szervező színterek milyen érzelmi, biztonsági, otthonossági szerepet játszanak az emberek életében. Mert ezeket a lelki és valóságos közösségeket nem lehet sem pénzzel/osztogatással helyettesíteni

(baloldal), sem a világpolgár szupranacionalitásával és szuperracionalitásával kiváltani (liberálisok). Az érzelmileg így magukra hagyott emberek emocionális szükségleteik kielégítésére csak a nemzeti giccstől az ordas eszméig terjedő skálán mozgó termékeket találtak a piacon.

2.5.2. Az osztogató politika és annak kifulladás

A szocialisták választókhöz való viszonyuk legitimitásának megalapozásában – ha a demokratikus berendezkedés, a piacgazdaság, a szabadságjogok tekintetében nem is – utódpartí mintát követtek: hitték, hogy elfogadottságukat az „életszínvonal szüntelen emelése” biztosítja. A „*jóléti rendszerváltás*” programjában a Kádár-kori legitimitáció reinkarnálódott, és nem a piaci mechanizmusok hatékonyságot növelő eszközeiben bíztak, hanem az állam gondoskodó, osztogató politikájában. A reformoktól való idegenkedésük nem pusztán a kreativitás hiányából, hanem abból is fakadt, hogy az MSZP alapvetően a hivatalnokréteg, a közalkalmazottak és a Kádár-kori, gyarapodó kispolgárság partija maradt. Az életszínvonal emelését lehetővé – s így a gyarapodást fenntarthatóvá – tevő reformok azonban éppen ezeket a rétegeket mozdították volna ki nyugalmi állapotukból. Igazi csapdahelyzet: a struktúrák változatlanul hagyása az osztogató forrásait zárja el, a strukturális reformok pedig a szocialisták támogatóit apasztják. Ez a feloldhatatlan dilemma okozta az ingadozást a tehetetlenkedés és a „neoliberális” felbuzdulások végletei között. Mái fel nem dolgozott identitásválság ez a reformkommunista utódpart és a liberális elemekkel dúsitott balközép part értékrendje között. A két kormányzati ciklus során az ország túlköltekezési válságba került.

A pusztán osztogató politika a támogatók lenézését is jelentette. A „lojalitásért cserébe megvásárollak” attitűdje fizetőeszköz híján szétszórta a nem létező közösség tagjait. Nem született olyan közösségi identitás, amelynek nevében „vért, verítéket és könnyeket” lehetett volna kérni. A 13. havi bér és nyugdíj, valamint az egyéb ingyenes juttatások identitásképző közösséget nem teremthettek, megvonásuk nyomán pedig a támogatottság elporladt. A polgárokhoz fűződő viszonyok a „gyerünk, vályúhoz” viszonyra redukálása a vályú kiürülése után közösségi identitásképzőnek kevésnek bizonyult. S végül hiába kiáltottak háromszor is farkast, azaz hirdettek „antifasiszta harcot”, annak már nem volt sem hitele, sem közösségképző ereje. A gazdasági kudarc nyomán nem maradt hely a szívekben, ahová visszavonulhattak volna. Az így gazdátlaná vált lelkeket a kormányzati kényszerek által nem kötött jobboldali ellenzéki politikai erők *szociális populizmusa* gyűjtötte be.

2.5.3. A szabadság silánysága, a lecsúszottak kilátástalansága

A rendszerváltáskor a társadalom jelentős része azt várta, hogy a nyugati típusú berendezkedéssel az élet minősége is szinte egy csapásra a nyugati társadalmakban tapasztaltakhoz lesz mérhető. Ezzel szemben, bár az elnyomás nagy rendszerei (a

politikai diktatúra és a tulajdon állami monopóliumára épülő gazdaság) lebomlottak, a transzformációs válságként jellemzett gazdasági összeomlás következményei mellett a kiszolgáltatottság addig nem tapasztalt, új formái is megjelentek.

- A hagyományos keleti piacok elvesztésével iparágak omlottak össze, és a teljes foglalkoztatottságot sok százezres munkanélküliség váltotta fel. Az iparszerkezet átalakulása tartósan kilátástalan helyzetbe hozta a *képzetlen munkaerőt*, az addig *ingázók* döntő részét, illetve az *elmaradott térségeket* és kiemelkedő arányban a *cigányságot*. A képzetlen nők tömegeit foglalkoztató könnyűipar összeesése a kilencvenes évekre vált teljessé; a cigányságot az ipari és építőipari segédmunka iránti kereslet csökkenése szorította vissza a munkaalkalmat nem kínáló elmaradott településeire. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel együtt azok melléküzemágai is megszűntek, és az ingázóként sem foglalkoztatható emberek munkanélkülivé válva beszorultak az elszegényedő körzetekbe. E térségekben a tartós szegénység és a kilátástalan munkanélküliség problémáját megfejtette a szegénységen túl az eltérő kulturális-szocializációs mintákkal terhelt cigány és nem cigány népesség közötti etnikai konfliktus erősödése. Az egzisztenciális bizonytalanság megannyi dimenziója nem kis részben közbiztonsági problémává is transzformálódott. A leszakadt régiók cigány és nem cigány lakói, általuk nem befolyásolható erőknél kitéve, a reménytelenségben összezárva, a kölcsönös félelemnek és agressziónak lettek egyszerre áldozatai és tettesei.

Kilátással kecsegtető életstratégiák híján a reménytelen helyzetbe kerültek belemenekültek egy könnyen emészthető, előítéletes, intoleráns, jobbra rasszista világképbe, amelyben a nyomorukat okozó személytelen erők a bűnbakká tett „munkakerülőben”, cigányban személyesülhettek meg. A szocialista intellektuális koncepciótlanság és a csak a makrogazdaságra fókuszáló liberális vakság a jobb- és szélsőjobb táborába hajtotta az elnyomott régiók lakosságának zömét – paradox módon nemcsak a gondjaikkal magukra hagyott nem cigányokat, de magát a cigányságot is. Ami megvalósult a cigányság drámai helyzetét megoldani célzó közpolitikákból, az is igen csekély eredményt ért el. De az erőteljesebb, kreatívabb megoldások esélyei is korlátozottak lettek volna, hiszen maga a magyar társadalom és az intézményrendszer is alkalmatlan volt egy toleránsabb integrációs politikára. A Kádár-kori szerény, de kiszámítható életszínvonalat felváltó bizonytalanság, a feltörekvő rétegek lecsúszása, az ismétlődő megszorítások, a transzformációs megrázkódtatás közepette, az előítéletes szemlélet erősödésével a „többségi társadalom” a még elesettebbek érdekében történő – egyébként csekély hatékonyságú – újraelosztást is ellenszenvvel figyelte, így a települési önkormányzatiság ahelyett, hogy a helyi etnikai feszültségeket enyhítette volna, sok helyen még erősítette is a szembenállást és a szegregációt.

- A pártállami rendszer a teljes foglalkoztatás körülményei között ugyan nivellálta és alacsonyan tartotta a jövedelmeket, de – az utolsó évtizedét nem számítva – féken tartotta a közüzemi díjakat és a tömegközlekedési költségeket. Az állami újraelosztás

rendszerének átalakulásával e költségek folyamatosan közelítettek a piaci értékükhöz. *A lakótelepek népének, a szerény jövedelmű városi és a feltörekvő falusi rétegeknek, a Kádár-kori friziderszocializmus apránként építkező, inkább fogyasztói, mint vállalkozói kispolgárságának* a jövedelme ezzel nem tudott lépést tartani. Az önkormányzati lakások privatizációjával járó eufória hamar elmúlt. A lakossági hitelpiacok igénybevétele, egyik oldalon a forint értékének brutális romlásával, másikon a munkajövedelmek reálértékének zsugorodásával, oly mértékű családi eladósodást tett lehetővé és generált, amely nemhogy fenntartható szegénységet, de sokaknál teljes egzisztenciális ellehetetlenülést eredményezett.

Miközben a liberálisok az egyén felelősségét, az atyáskodó állami beavatkozásoktól mentes piac elvét védték, nem vették észre, hogy akaratlanul a nagy hitelnyújtó szervezetek erőfölényét biztosítják az atomizált és az egyoldalú szerződésmódosításoknak kitett eszköztelen ügyfelekkel szemben. A nagybankok területi értelemben értéksemleges voltának hangsúlyozása pedig elfedte, hogy a nemzetközi hitelintézetek – különösen a 2008-as válság kirobbanásától kezdve – a nehéz helyzetbe került adósokkal szembeni megértés eltérő normáit alkalmazták az anyaországi és a leányországi bankjaikban. (Bár az alacsonyabb kamatok miatt az euróövezetben is jelentős volt a frankhitel, de mivel az euró a forintnál sokkal kevésbé értékelődött le a frankhoz képest, és sok országban a munkanélküliek támogatási rendszere viszonylag bőkezű maradt, ez kevésbé tette drámaivá állampolgáraik hiteltörlesztési kötelezettségeit.) A szocialista pénzügyi kormányzat kezdetben nem tekintette ágazati kompetenciájába tartozónak a problémát, később pedig semmire sem kötelező etikai kódexekkel bíbelődött. Ez a doktriner (liberális), illetve tehetetlen (szocialista) hozzáállás a szorongatott helyzetbe kerülőket egyre fogékonyabbá tette a bankár-, a tőke- és általában az idegenellenes, sokszor nyíltan antiszemita érzelmek és ideológiák iránt.

- Ahogy a polgárok a nagy szervezetekkel, a *kisvállalkozók* versenytársaként és beszállítóként a bürokráciával, a multikkal és a bankokkal szemben érezték kiszolgáltatottnak magukat. A késedelmes állami kifizetések, a nyomott beszállítói árak, a nagyvállalatokkal versenyképtelen kistermelői, kereskedői árak és a körbetartozások rendszere sokszor zavaróan függetlenítette a piaci sikert vagy kudarcot a tényleges teljesítményektől.

Miközben a hazai vállalkozások közötti elszámolások, nem fizetések súlyos gondokat okoztak, a koalíció ügyetlenkedése a fair vállalati környezet megteremtésében csak dagasztotta az idegentőke- és multiellenes demagógiára – alternatív fogódzók híján – nyitott közönséget.

A rendszerváltás okozta drámai társadalmi feszültségek és csapdák feloldása *hatékony közpolitikai programokban* testet öltő kreatív intellektust, ágazatok közti együttműködést és komoly elszánást igényelt volna. Ez mind hiányzott. Az apparátusok képteleneknek bizonyultak komplex, soktényezős programokat kidolgozni, és azokat az ágazati korlátokat átlépve végrehajtani.

2.5.4. Kormányzásképtelenség, a két koalíciós párt eltérő attitűdje

A szocialisták – történetük foglyaiként – jószerevével csak paternalista-segélyező megoldásokban gondolkodtak, ami úgy növelte folyamatosan a szociális ellátórendszer, a költségvetés kiadásait, hogy közben képtelen volt az embereket reménytelen helyzetükből egy reményteljesebb állapotba átvezetni. A liberálisok – ideológiájuk foglyaiként – a piaci mechanizmusokat az állami beavatkozástól védelmezve és az egyének felelősségét saját döntéseikért hangsúlyozva érzéketlennek mutatkoztak azon tömegessé váló élethelyzetek iránt, amelyekben a felelősség nem hárítható át egészében az egyénre. Az osztogatás forrásainak kiapadásával, a csapdahelyzeteket feloldó perspektivikus közpolitikák hiányában a kilátástalan helyzetben lévőket szinte belekergették egy erőskezü megváltó eljövételében való reménykedésbe. Lehet kritikával illetni a polgárok önfelmentő, felelősségelhárító és bűnbakkereső ösztöneit, de nem lehet csak erre hivatkozva elhárítani azt a kormányzati felelősséget, amely – túl a Fidesz központi politikájává emelt populizmuson – a polgárokat a jobboldal, sőt a szélsőjobboldal irányába hajtotta.

A *szocialista-liberális koalíció* mindvégig magán viselte a *jobb híján házasság* jegyeit: nem arról szólt, hogy mit és hogyan akarnak közösen elvégezni, hanem arról, mit akarnak elkerülni. Közös elkötelezettségük jobbra a rendszerváltás során létrehozott liberális demokrácia intézményrendszerének fenntartására szorítkozott. Eltérő szocializációjuk, értékrendjük és a világhoz való viszonyuk megakadályozta, hogy közösen átélhető, koherens társadalompolitikai programot valósíthassanak meg, ezért a koalíciót a pártok és támogatóik szinte csak a jobboldallal szemben érezték a sajátjuknak. A rendszeresen visszatérő feszültségek – „már megint a farkok csóválja a kutyát”, illetve „már megint mit csinálnak ezek a szocik” –, a mindkét felet folytonosan frusztráló érzés megnyilvánulásai jelezték az igényt, hogy vagy egy liberális, vagy egy sok tekintetben a kádári hagyományra építő értékrend dominanciáját akarják biztosítani a kormány tevékenységének egészében. Küzdelmükben a koalíció pártjai felemésztették egymás energiáit. A saját közönségüket kiszolgáló nyilvános kommunikációjuk bekamerázott kormányzati valóságshow-vá formálta a koalíciós együttműködést. A koalícióban való bennmaradás vagy kilépés és a pártok belső életének folyamatos vitái kiábrándítóan transzparenssé tették a koalíció résztvevőinek kölcsönösen frusztrált, csetlő-botló, perspektívátlan világát.

A kormányzati apparátusok pedig végképp nem találták a helyüket az ellentmondó értékrendszerek és az egymást kioltó ambíciók koalíciójában.

A puha diktatúra hatvanas évek közepétől kezdődő konszolidációjának következménye volt, hogy a *szakigazgatásban* dolgozók bürokratikus-igazgatási teljesítménye kelet-európai összehasonlításban színvonalasnak volt mondható. A szakigazgatás, mint a társadalmi felemelkedés egyik kiemelt területe, karrierpályát nyújtott az ideológiai korlátokat elfogadó tehetségek számára. A kor bürokráciájának

jogos kritikája inkább a rendszert, semmint az abban dolgozók képességeit illette. Nem véletlen, hogy a szocialisták 1994-es come backjében a 3,60-as kenyér utáni nosztalgia mellett nagy szerepet játszott a „szakértelem kerüljön újra kormányra” elvárása is.

A rendszerváltás lehetőséget nyújtott volna a nyugati demokráciák követésére a tekintetben is, hogy kormányváltások esetén a szakapparátusokat jószerevel érintetlenül hagyják. Ám a politikai paranoia térnyerésével ettől a modelltől folyamatosan távolodtunk, s a végén olykor már egy-egy kormányzati cikluson belüli minisztercserék is sor került a *szakapparátusok lefejezésére*. Az egymást követő megszorítások legkönnyebben megcélozható része az államigazgatás leépítése volt. Az ismétlődő hullámokkal és a politikai kinevezettek számának eszkalációjával párhuzamosan a kétezres évek első évtizedének közepére szinte teljesen kontraszelektálódott az igazgatási apparátus. Az úgynevezett életpályamodellek pedig csak eufemisztikus megfogalmazását jelentették annak, hogy az előző kormányok szakembergárdájának eltávolítása után az új hatalom miként próbálja bebetonozni saját kádereit, illetve feltétel nélküli szolgálatra kényszeríteni az apparátusokat. Súlyosbította a helyzetet, hogy míg 1989 előtt, az életünket behatároló állami monopóliumok idején, a szakigazgatás és kapcsolt területei (például az elit kutatóhelyek, kormányzati háttérintézmények) vonzerőt jelentettek a tehetségek számára, addig ma a fiatalok megannyi, az államigazgatástól, sőt az országtól független karrierlehetőség közül választhatnak. A választói felhatalmazással legitimált tisztogatási hullámokkal és leépítésekkel a kontraszelekció a szakigazgatás egyre alacsonyabb szintjeit érte el. Sőt, a direkt politikától magát távol tartó szakembergárdát is egyre súlyosabb retorziók érték, bár ekkor még inkább a hierarchiában történő visszatorzítás, mint az elbocsátás dominált.

Erre a nehezen kontrollálható hatalmi ösztönből eredő folyamatra csak rátettek a négyévente természeti csapásként bekövetkező radikális átszervezések és az olyan alkalmi katasztrófák, mint a *közigazgatási államtitkárok 2006-os kiiktatása* a kormányzati igazgatás rendjéből. Ez utóbbival, a kormánypártokban is erős ellenvéleményeket félresöpörve, egy egynapos kommunikációs hatásért, a szocialista miniszterelnök paralizálta, sőt lefejezte a szakigazgatást. A szürke eminenciás közigazgatási államtitkárok helyére a szimplán szürke politikai államtitkárok léptek, az előbbieket igazgatási rutinja és szaktudása nélkül. Egy ilyen csapást a közigazgatás már nem tudott kiheverni.

A *rendőrség irányításának áthelyezése* a Belügyminisztériumtól az Igazságügyi Minisztériumhoz a későbbiekben szintén katasztrófálisnak bizonyult. Ez persze a liberálisok doktrinereinek is kedvére volt, hisz látszólag beteljesítette a civil kontroll ígéretét. A jogászprofesszorokból lett miniszterek – az őszödi beszédet követő 2006-os őszi zavargások során – alkalmatlannak bizonyultak az erőskezű irányításhoz szokott rendvédelmi szervek vezetésére. A költségvetési megszorításoknak kitett, éles tapasztalatok híján lévő, kormányzati irányítás nélküli rendőrség hol ügyefogyottan, hol agresszíven, törvényes jogosítványait túllépve reagált, világos igazodási pont nélkül szakmai hitelében és tartásában megroppant.

A feloldhatatlan koalíciós viták, az osztogató politika előidézte költségvetési válság, a kormány legitimitását soha el nem ismerő ellenzék által kezdeményezett és támogatott engedetlenségi akciók, majd az eldurvuló utcai tüntetések nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy a kormány sem békeidőben, sem hideg polgárháborúban nem képes a szakszerűség követelményeinek megfelelni.

2.6. A garanciális intézmények gyarlósága

A politikai elitnek – a hatalommegosztás elvéből következően – nemcsak a pártpolitikai elit, hanem a különböző hatalmi ágak szereplői is irányítói. A liberális demokrácia tudatosan alakította ki a fékek és ellensúlyok olyan garanciális intézményeit, amelyek gátat képezhetnek a populista ösztönök hullámverésével szemben. Ezen intézmények személyi összetételének alakítását tudatosan távol tartják a politikai kampányok demagógiára nyitott világától: az a cél, hogy – a demokratikus értékek védelmében – ne legyenek kitéve *népszerűségi kényszereknek*. A választásuk során alkalmazott minden egyes áttétel csökkenteni hivatott a mediatizált tömegdemokrácia populista ösztöneinek nyomását. Ugyanezt szolgálja a választási ciklusokon átnyúló, hosszú kinevezési időszak: az intézmények szereplőinek döntéseikben ne kelljen reménybeli választási győztesek kiszolgálóivá válniuk. A pártpolitikai elit viszont igyekezett e pozíciókat a saját kádereivel feltölteni, amivel erodálta az intézmények személyi állományának integritását. Így az érintettek szerepe sem kerülhető meg a populista ideológiák magyarországi elterjedésében és szalonképessé válásában. Hiába az ellensúlyok jogi-intézményi garanciális szerepe, ha működtetőik számos esetben nem ezek demokratikus ethosza szerint cselekszenek. Így elmarad a példaadásuk abban is, hogy a pártelitek egy része által közvetített antihumánus és antidemokratikus ösztönöket fékezzék.

A *rasszista beszéd és cselekmények* szalonképessé válásában hogyan lenne szerepe a *köztársasági elnöknek*, ha szó nélkül hagyja egy szélsőjobboldali paramilitáris szervezetnek, a Magyar Gárdának a palotája ablaka alatti megalakulását, ha megkésve reagál a rasszista indítékú, romák elleni sorozatgyilkosságok szörnyűségére; a *bíróságoknak*, ha kivárva a Magyar Gárda megerősödését, csak sokéves huzavona után rendelik el annak feloszlatását, ha alibiznek klónjaik megjelenésekor, ha a kisebbségek védelmében hozott törvényeket a kisebbségek ellen fordítják, ha valódi szankciók és kárenyhítés nélkül „szolgáltatnak igazságot” a szegregáció áldozatainak; az *ombudsmannak*, ha a „cigánybűnözés profiljáról” beszél; az *ügyészségnek*, ha éveken át a legnyilvánvalóbb romaellenes atrocitásoknál sem hajlandó rasszista indítékot vélelmezni, ha tétlenül szemléli a gyűlöletbeszéd (közösség elleni izgatás) terjedését, a kisebbségi (például meleg-) demonstrációk erőszakos megzavarását; a *Nemzeti Nyomozó Irodának* és a *rendőrségnek*, ha rasszista indítékokat megalapozó nyomok tűnnek el, s ha az áldozatok esetében kettős mércével mérnek?

Az *Alkotmánybíróság* (AB) a jogi normák képviselőjével értékalapon nevel. De azzal ellehetetlenítette a méltányos és racionális közbeszédre alapuló – a szociális populizmussal szakítani képes – politikát, hogy keresett ürüggyekkel fordult szembe a Bokros-csomag jelentős részével, hogy átengedte a tandíjról és a vizitdíjról szóló, egyébként korábbi normái szerint alkotmányellenes népszavazási kezdeményezést, amely legitimálta és felerősítette a választók irreális elvárásait, valamint megbénította a kormány cselekvőképességét. Az alkotmánybírók felelőssége – nem egy döntésük következtében – ezért megkerülhetetlen a köztársaság liberális normáinak eróziójában, a népszerűtlen, ám szükséges reformokkal próbálkozó szocialista-liberális kormány bedöntésében.

A nemzeti és szociális populizmus hullámai nemcsak felemeltek egy autokratikus kormányzatot, miközben a szocialistákat kisöpörték a politikai élet perifériájára, a liberálisokat pedig még azon is túlra, hanem a fékek és ellensúlyok intézményrendszerét is maguk alá temették.

2.7. A Fidesz mint csúcsragadozó

A harmadik köztársaság bukásához persze szükség volt egy olyan politikai csúcsragadozóra is, amely becserkészti, majd elejti a sebzett vadat. Ez volt a Fidesz.

2.7.1. Kollégiumi kiscsaládból fogadott nagycsalád, alternatív lázadóból Keresztapa

A *rendszerváltás ellenzéki szervezetei* különböző nagyságú informális közösségekből nőttek ki: a liberális Szabad Demokraták Szövetsége az egykori rendszerellenes disszidens mozgalomból és az ahhoz szoros szálakkal kötődő kritikus értelmiségi csoportokból, a „népnemzeti” Magyar Demokrata Fórum a népi írók lazább, a demokratikus ellenzék kockázatvállalóbb konspirációs kultúráját idegenkedve figyelők köréből, míg az úgynevezett történelmi pártok (kisgazdák, szocdemek) az egykori politikai márkánév körül kicsapódó, korábban egymással kapcsolatban nemigen álló szereplők laza halmazából alakultak.

A *Fidesz* a legszűkebb és legszorosabb *kollégiumi kisközösségből*, szinte egy szobában – a demokratikus ellenzék irodalmán és reformkommunista előadókon – együtt szocializálódó baráti körből épült ki, az 1988-as tavaszi megalakulásakor még a Kommunista Ifjúsági Szövetség ellenlábasként, *liberális, alternatív ifjúsági mozgalomként*.

Nyugatis politikai párt. Indulásakor az 1990-es országgyűlési választásokon már ekként tekint magára, de belső formális szervezete még hordozza a mozgalmi ethoszt: a pártnak ekkor még nincs elnöke, bár az országos lista vezetésének kérdése már explicit formában is kielezi az elsőség kérdését.

Centralizált párt. A tagság megregulázása az 1990-es évek elején kezdődött. Először a párt jobboldali irányváltását ellenző alternatív liberális vonal képviselőivel számoltak le, őket szorították ki a vezető testületekből, majd magából a pártból. Ezzel

együtt már az új realitásokkal nem számoló elnökjelölti fellépés is megbocsáthatatlan illojalitásnak számított: a kilencvenes évek közepén Wachslér Tamás ezért tűnt el egy időre nyomtalanul a süllyesztőben, hogy a bűnbánás után már ne politikai szerepben, hanem a Budapest Sportcsarnok, majd a Parlament előtti Kossuth tér átépítésének projektvezetőjeként nyerhessen bocsánatot. Az 1994-es választáson induló új képviselőjelöltek kiválasztásánál pedig már pszichológiai tesztekkel szűrték ki a nem kívánatos autonóm személyiségeket.

Első kormányzásuk idején, a *Heti Világgazdaság (HVG)* emlékezetes címlapján⁸ – „Csapatszellem” – már puhakalapos, öltönyös urak álltak körül a karosszékben ülő, szintén öltönyös, puhakalapot viselő nyolcadikat, a Főnököt. Csapatot látunk, a grafikus szándéka szerint a harmincas évekbeli chicagói fajtából, ahol Orbán Viktor személye a meghatározó, de a többiek is a szűk csapat tagjai. Ekkor még a Főnök mellett főnökség is van.

Egy évtized múltán már csak a Főnök maradt meg a csapatból. A többieket csaknem mind száműzték a hatalom legbelső köréből: Szájer Józsefet, Deutsch Tamást, Áder Jánost Brüsszelbe, majd ez utóbbi szolgálati helyét áthelyezték, és köztársasági elnökként reaktiválták; Pokorni Zoltánt hegyvidéki polgármesternek, Stumpf Istvánt alkotmánybírónak, Kövér Lászlót parlamenti elnöknek, Várhegyi Attilát a Fidesz-közeli magánszférába. A gulyás-archipelag helyszínei – Brüsszel, a Sándor-palota, a budai hegyvidéki önkormányzat vagy az Alkotmánybíróság – vitathatatlanul édesebb terepei a politikai száműzetésnek, mint a személyes hatalomkoncentráció évtizedekkel korábban látott táborai. Az érintetteknek egy szavuk sem lehet. Nincs is.

Vazallus párt. A 2002-es választási vereséget követően végbement a Fidesz szervezeti felépítésének a választókerületi rendszert leképező átalakítása, amikor is a területi hatalmi elit kulcsfiguráit már a pártelnök jelöli ki. Ettől kezdve egymaga dönt a képviselőjelöltek kiválasztásáról és a pártlisták összeállításáról is. E változások szimbolikus megerősítését jelentette, hogy a 2010-es választások előtt a képviselőjelölteknek már a pártelnök vidéki birtokára kellett zarándokolniuk hűségesküt tenni. Akárcsak Coppola filmjében, *A Keresztapában*.

Logikus folytatásként, a 2010-es országgyűlési választásokat követő önkormányzati választások Fideszen belüli konfliktusai során már a vezérhez hű, a vazallusi láncban hozzá bekötött jelölttel cserélték le vagy verették meg az ősfideszes, de a párton belül más vezető káderének tartott addigi helyi politikust. Vagyis, a kiépült vazallusrendszerben már nem volt elég a Fidesz iránti lojalitás, elsősorban a vezető hívének kellett lenni.

A fideszes káderek azt is megtanulták, hogy nemhogy lázadni, a felső döntéseket megkérdőjelezni, de azokat még csak kibeszélni sem szabad, mert már egy szakértői elszólás is a politikai pálya végét jelentheti, mint Mádi László óvatlan megszólalása az ingatlanadóról az addig képviselt és helyesnek hitt Fidesz-álláspont kapcsán. Csak a hűség nyújt védelmet, az engedetlenség, a szuverenitás pedig kiűzetést, egzisztenciális ellehetetlenülést von maga után. És elévülés nincs, legfeljebb megbocsátás. Akik Magyarországon legelőször megtanulták, mint Mórička a piarista

gimnáziumban, meglátván egy feszületet, hogy „ezek nem viccelnek”, azok a fideszesek voltak.

A HVG egykori címlapján Keresztapaként megjelenő Fidesz-elnök mellől idővel eltűnő társai helyébe az Új Undokak egymást követő generációi léptek. Ők már nem a politikai lovagi tornák autonóm személyiségű hősei, hanem papagájkommandók terminátorai. Bár a kötelező undokságszolgálat évei után kapott obsittal elvonulhatnak valamely nyugodtabb politikai birtokra, tartalékosként olykor azért behívják őket egyegy jellemkoptató szolgálatra. Amit az alapítók büntetésül kapnak, azt nekik jutalmul adományozzák.

A transzmissziós szíj párt. A Fidesz elnökének a párt alapszabályában is rögzített egyszemélyi döntési jogosítványai ekkor még csak a párt döntéshozó testületeinek kompetenciáit relativizálják, és a centralizált, egyszemélyes irányítás kultúráját teremtik meg. De ezen a ponton a Fidesz fejlődéstörténete el is válik a hagyományos autokratikus modellektől. A kommunista rendszerekben a pártelnök/-főtitkár egyeduralma mellett sem veszíti el teljesen a legfőbb vezető testület a jelentőségét. Aki például Sztálin aktuális bizalmasának, kegyencének számított, az egyben a politbüro tagja is volt. Ezért marad a kremlinológiai irodalom egyik kedvenc témája e testület összetétele változásainak elemzése.

A posztkommunista maffiaállam „vezető ereje” esetében a tényleges döntések már kikerülnek a párt – mégoly erősen kontrollált – testületeinek köréből, és a pártelnök-Keresztapán keresztül, az annak legbizalmasabb kiszolgálóiból álló fogadott család, a Család döntési közegébe helyeződnek át. Már nem a pártnak vannak transzmissziós szíjai, amelyekkel akarata közvetíti a társadalom felé, és a végrehajtási mechanizmusokat olajozza, hanem *a párt maga válik a fogadott család transzmissziós szíjává.* A maffiaállam hatalmi központja tehát valójában a Család, amely kénytelen a párt közvetítésével legitim formát adni akarata érvényesítésének. Elvégre a demokrácia kulisszái között működik.

Értelmetlen is az a fajta kremlinológiai típusú megközelítés, amely folyvást hajszáltrepedéseket keres a rendszeren, és reménykedve próbál politikailag értelmezni holmi kikacsingatásokat. Ez a demokrácia évtizedei után méltatlan visszatérés a szocializmusban uralkodó lelkiállapothoz. Természetesen a Fideszben is vannak, akik jobban éreznék magukat, ha nem kellene feltétel nélkül szolgálniuk, és olyasmit képviselniük, amiről maguk is tudják, hogy más, mint amit kommunikálnak róla, de ők is részesei a pártjuk által elkövetett kollektív erőszaknak, ők is megszavazzák a jogfosztó törvényeket, és – a Családfő iránti lojalitásukat megalázó módon demonstrálva – ha kell, gyűjtenek utcai standokon aláírásokat a rezsicsökkentés vagy bármely más demagóg kezdeményezés mellett. Jól példázza ezt Navracsicstól Pokorniig, Ádertől Vargáig az úgynevezett „emberarcú fideszesek” sorsa. A mai Fideszt nem kedvelő értelmiség gondolkodásmódja sok tekintetben változatlan a Kádár-korhoz képest. Csak egykor fordított volt a helyzet: akkor az volt a biztató, hogy Kádárhoz képest van rosszabb is, például Biszku, most meg sokan akarják hinni, hogy van jobb Fidesz is, csak Orbán nélkül.

2.7.2. A társadalmi beágyazottság szocialista eróziója, liberális elpárolgása, fideszes kiépülése

A rendszerváltást követően – amikor a párttagság nem volt többé a munkahelyi karrier előfeltétele – magától értetődő volt, hogy nem fognak az egykori kommunista párthoz hasonló sok százezres tömegpártok létrejönni. Az MSZP-nél is csak az volt a kérdés, hogy tagságuk milyen mértékűre zsugorodik, bár a szocialisták szervezeteinek megrendült taglétszáma is meghaladta a többi párt együttes taglétszámát. A korábbi állapotokhoz képest így minden párt óhatatlanul médiapárttá vált, miközben nyilvánvaló volt, hogy a helyi szervezeteknek van egy olyan minimuma, amely nélkül – már csak a választási rendszer sajátosságai miatt is – egy párt nem tud létezni. A szolid országos szervezeti lefedettséghez minimum 5-10 ezer elkötelezett aktivista kellett. Az új politikai pártoknak már a megalakulás lendületkor is jóval kisebb volt a tagsága, mint az egykori kommunista párté, és ez a későbbiekben tovább csökkent.

A *szocialisták* esetében a tagság maradéka is erősen kötődött vagy az előző hatalmi szervezetek romjaihoz, vagy a nagy ellátó rendszerek (közigazgatás, egészségügy, oktatás) fennmaradó struktúráihoz. S bár összetételében folyamatosan öregedve, de megőrizte nosztalgikus bürokratikus apparatcsik jellegét. A pártélet közege – a bennmaradók esetében – ha szervezetenként már nem is esett egybe munkahelyi közegükkel, kultúrájuk meghitt bensőségessége fennmaradt: a vezetők és a vezetettek egy ízlésvilágból vették. Ez az érdek- és ízlésközösség segítette a politikai feladat- és akcióhiányos időszakokban is egyfajta társasági életformaként és kölcsönösségi viszonyokra épülő biztosítási rendszerként megőrizni a párt bázisát. Bár a rendszerváltáskori új világ megnyíló élettéréibe benyomulni nem tudott, hétköznapi biztonsága, tradíciói, viszonylagos tömegessége a legmegbízhatóbban bejáratott, területileg eléggé egyenletesen terített networkként tartotta fenn. Ez a network olykor, mint például a 2002-es választásokon, még meglepetésekre is képes volt, ám ezzel együtt az új kommunikációs technológiák és terek birtokbavételére már csak annyira korlátozottan volt alkalmas, hogy aztán 2010-re végképp összeroppanjon, s az egykori bürokratikus középosztály veszteseinek – jórészt nyugdíjas – klubhálózatává váljon.

Az *SZDSZ*-ben a hétköznapi pártélet egyfajta kötelező gyakorlatnak számított, hiszen a párt vezetésének, értelmiségi holdudvarának a tagság zömével nemigen voltak közös kulturális vegyértékei. Ami azt is jelentette, hogy egymás számára társaságot és közös életformát nem alkottak. A társadalmat átfogó intézményrendszerekből, hálózatokból a kilencvenes évek sikereit követően alapvetően csak az önkormányzati tisztségviselői szférában kapaszkodtak meg. A folyamatosan szűkülő önkormányzati pozíciók azonban az alapvetően ezek köré szerveződő helyi szervezeteket ellenérdekeltté tették új politikai szereplők felkutatásában, és e szűkülő körből a pártszervezetek már nem tudtak kilépni.

A *Fidesz* szervezeteinek jelentős része a rendszerváltáskor az *SZDSZ* árnyékában alakult, és létszámban messze alatta maradt riválisaiénak. A kilencvenes évek elején

a párt közvélemény-kutatásokban mért népszerűsége és szervezeti gyengesége közti ellentmondást az időközi választások eredményei is mutatták, hiszen a fiatal demokraták 30–40 százalék körüli népszerűségüket sosem tudták választási győzelemre váltani.

Míg a szocialisták az egykor valódi hatalmat jelentő nómenklatúrától az immár annak hatalom nélküli közép- és alsó tartományait örökölték meg, a Fidesz története egy ellenkező irányú folyamatként írható le: 2010 utánra az egykori kommunista nómenklatúra helyett vazallusi láncolat épült. E folyamatot a párt és az annak társadalmi beágyazódását segítő szervezetek dinamikus kapcsolatában lehet leginkább érzékeltetni. A kis létszámú párt megregulázása 1994-et követően befejeződött: a pártelnök hatalma megkérdőjelezhetetlenné vált. Nemcsak a párt struktúrája, hanem az önkormányzati helyekre történő szelekció is azt célozta, hogy a pártelnökkel szemben álló autonóm pozíciók ne jöhessenek létre. Ezzel a párt alkalmassá vált arra, hogy más politikai szervezeteket maga alá gyűrhesse, vagy nem politikai szervezeteket a saját szolgálatába állítson. A Fidesz modernizált szervezeti hátterének és hálójának kiépítése több lépésben történt.

- Az 1998-as választásokon mutatkozott meg az az MDF és a kereszténydemokraták letűnésével kezdődött folyamat, hogy a párt hiányzó szervezeti hátterét szinte kizárólagosan a katolikus és a református *egyház* biztosította. Ez nemcsak a párt kampányköltségeit kímélte, hanem az ország egészét elérte, és olyan társadalmi csoportokat volt képes befolyásolni, amelyek választói döntésüket nem racionális mérlegelés, hanem hitbéli elköteleződés alapján hozták meg.
- Az 1998–2002 időszakban kezdett intenzív klientúraépítés folytatása a 2002-es választási vereséggel elakadt. Az ország felének csalódottságára építve létrehozták a Fideszbe közvetlenül nem betagozódó, ám alkalmilag hatékonyan mozgósítható *polgári körök* mozgalmát. Ezzel egyfelől elkerülték a párt hierarchikus fegyelmi rendszerének a tömegesedéssel óhatatlanul együtt járó erózióját, másfelől egyfajta közösségi identitást teremtettek a hadra fogható hívek számára.
- A kettős állampolgárságról szóló 2004-es népszavazás és az azt megelőző aláírásgyűjtés után már nagyüzemi módon zajlott a párttal rokonszenvező választók elérhetőségének gyűjtése és feldolgozása. A 2008-as „szociális népszavazás” és egyéb aláírásgyűjtő kampányok csak a listák bővítését és frissítését szolgálták. Később a *Kubátov-listák* kibővültek a nem rokonszenvezők nyilvántartásával is.
- 2010-ben hatalomra kerülve az állami, kormányzati eszközök is a hálózatépítés részévé váltak. A „*nemzeti konzultációk*”, a sokszor hivatkozott, de soha nem ellenőrizhető lojális válaszlevelek vagy éppen a konfrontálódó vélemények begyűjtésének igazi célja csak az úgynevezett Kubátov-listák finomítása, karbantartása.

A támogatásnak a párt tágabb környezetében kiépített intézményesített formái alapvetően az ellenzéki lét igényeihez alkalmazkodtak. A pártba vagy a fogadott családba be nem emelt hívek mozgósításának eszközeiként ugyan tovább élnek, ám 2010 után újra hatalomba kerülve szinte egymásba csúszik a párt- és állami kádertevékenység, és a társadalmi élet autonóm szerveződéseinek felszámolásával hoznak létre egyfajta posztkommunista vazallusi rendet.

2.8. A politikai hidegháború és az intézményrendszeri, kétharmados korlát eróziója 2010 előtt

2.8.1. A politikai hidegháború

Bár a 2002-es választásokat a Fidesz elveszítette, számára ebből nem az a következtetés adódott, hogy vissza kellene térni a már a Horn-kormány alatt kialakított, élesen konfrontáló politikától a konszenzusos demokrácia intézmények által szabályozott, megegyezésszerű kultúrájához, hanem éppen ellenkezőleg: ellenzékben már kimondottan a politikai hidegháború eszközeivel operált. A kormány legitimitásának megkérdőjelezése, a demokratikus intézményrendszer igényelte együttműködés megtagadása, karaktergyilkosság, verbális agresszió a kormányoldal személyeivel, intézkedéseivel, programjaival szemben, az állandósuló – olykor erőszakba torkolló – utcai megmozdulások ekkor kerültek az eszköztárba. A Fidesz számára a hatalmi ágak megosztásából adódó pozíciói *nem a kormányzat kontrollját, hanem annak ostromát* szolgálták. „A haza nem lehet ellenzékben” jelszó adta az ostrom egységes ideológiai keretét. Így valójában már 2002-től, de különösen 2006 után egyfajta *kettős hatalom* jött létre. A kormányzat ellenőrzését szolgáló pozíciók kisajátításának eszköze az e célnak alárendelt *személyzeti politika* volt. Ahogy a párton belüli vazallusi rend és engedelmesség nélkül nem lehetett volna a 2010 utáni alkotmányos puccsot végrehajtani, úgy már előtte sem lehetett volna a konszenzusos demokráciával szembeni ostromállapotot fenntartani, ha az egyensúlyozó intézményekbe pártatlan szakemberek helyett nem engedelmes pártkatonákat delegálnak.

A fékek és ellensúlyok rendszerének sarokköve a magyar alkotmányos jogrendben a kétharmados korlát volt. Ez garantálta, hogy a politikai berendezkedés alapjait érintő döntések körében a kormánypárti és az ellenzéki politikai erők konszenzuskényszere révén érvényesülhessen a hatalommegosztás liberális demokráciákat jellemző elve. Az 1990-es MDF–SZDSZ-megállapodás a kétharmados törvények körét annak érdekében csökkentette, hogy a mindenkori kormány valóban felelős kormány lehessen. A dilemma a következő volt: egyfelől a kétharmadoság a kilencvenes évek közepétől mindinkább akadályozta a szükséges reformok végrehajtását, a Fidesz kezében az ellenzék zsarolásának fegyverévé vált, mondván, csak akkor szavazom meg, amit egyébként én is indokoltnak látok, ha kapok cserébe valamit, illetve nem szavazom meg, mert nem akarom a kormányzat sikerét;

másfelől a politikai kultúra és szokásjog gyengesége miatt a liberális demokrácia intézményrendszerének kényszerű védelmét is jelentette. Az már a rendszerváltás utáni magyar politikai élet nyomorúságát jelzi, hogy a kétharmados korlát nem a konszenzuskeresés, hanem a zsarolás és betartás kultúráját teremtette meg. Ha a szemben álló felek egyike a hatalom megszerzése és megtartása érdekében hajlandó a végsőkig elmenni a konszenzusteremtési kényszer elszabotálásában, a rendszer idővel működésképtelenné válik.

A kormánytól független intézmények személyi, vezetői pozícióinak betöltése is többnyire a kétharmados elv vagy a köztársasági elnök közreműködése révén történt. Ezekben az olykor évekig elhúzódó alkukban az egymással szembevető akaratok esetén sohasem a Fidesz volt az a fél, amelyik – a várható ütközést elkerülendő – félrerántotta a kormányt, hanem az utódparti kisebbségi érzéssel terhelt, a liberálisok túlzott befolyásától tartó és oligarchikus struktúrájával korlátozottan cselekvőképes MSZP. Így a Fidesz rendre győztesként került ki a kinevezési szkanderekből, hiszen kormányon – ha kellett – működőképessé nyilvánított fel nem töltött testületeket, ellenzékben pedig vállalta akár az adott testületek működésének ellehetetlenítését is. Ez azt eredményezte, hogy míg a feltöltött testületekben a Fidesz képviselői, ritka kivétellel, fegyelmezett, párthű droidokként viselkedtek, addig az MSZP delegáltjai, mivel nem „a” pártnak, hanem belső – többnyire egymással is rivalizáló – csoportjaiknak köszönhették pozíciójukat, túlélésük reményében sokszor nemcsak e pozíciók ethoszát képező elvektől, hanem pártjuktól is függetlenítték magukat. Kuncze Gábor bonmot-ja szerint: „a szociknak minden posztra mindig van legalább két alkalmatlan emberük”. A két párt jelölési magatartása közti különbség pedig már a kinevezés első ciklusa idején – az újraválasztás reményében – a Fidesz kegyeinek keresésére készítette a paritásos testületek tagjainak jelentős részét.

A 2010 előtti időszak két legfontosabb területe, amelyet a hatalommegosztás létező rendszere ellenére a Fidesz saját befolyása alá hajtott, az ügyészség és részben az Alkotmánybíróság lett.

A feddhetetlen és köztisztületnek örvendő Györgyi Kálmán váratlan és azóta is titok övezte lemondása a legfőbb ügyész pozíciójáról görög sorstragédiákat idéz. Azóta a Fidesz befolyása az *ügyészségben*, kormányváltásoktól függetlenül, töretlen. Ha például az ügyészség Györgyi Kálmán lemondása óta tapasztalható működése alapján kívánnánk megítélni a magyarországi korrupció kérdését, azt gondolhatnánk, hogy a Fidesz által ellenőrzött kormányzati-önkormányzati területekben az teljesen megszűnt. A Polt Péter – egykori fideszes országgyűlési képviselőjelölt – által vezetett szervezet a fideszes kampányok aktív szereplőjévé vált, s kampánycélokra szelektált anyagai jól időzítetten ömlöttek a Fideszhez közeli sajtón keresztül a nyilvánosságba. Vessük csak össze a két elszámoltatási kormánybiztos tevékenységét. Úgy tűnhet, mintha korábban a szocialista Keller László csupa ártatlan embert kívánt volna bíróság elé juttatni, de azt az ügyészség, mint elkötelezett jogvédő szervezet, minden esetben megakadályozta. Ezzel szemben a pályáját a kommunista katonai ügyészségen kezdő, fideszes Budai Gyula

feljelentései rendszerint akadálytalanul hatoltak át az ügyészségen, s inkább csak a bírósági szakaszban akadtak el. Az elszámoltatási kormánybiztos tevékenysége és a vele szemben támasztott politikai elvárások nem egy bejáratott demokrácia saját államigazgatása ellenőrzésének kulturált, technokrata mintáit követik, hanem sokkal inkább az inkvizícióéit: a módszeresen gyanúba kevert emberek bírói ítélet nélkül is tönkretelhetők, erkölcsi és szakmai tőkéjük amortizálható.

A Fidesz konfrontatív személyi politikája nem hagyta érintetlenül az *Alkotmánybíróságot* sem. A kezdetek után a bíróválasztáskor a többnyire tekintélyes, meggyőződéses konzervatívokat az MSZP jóvoltából már nem liberális, és olykor még csak nem is szocialista meggyőződésű személyek egyensúlyozták ki, hanem szerény szakmai múltú, eklektikus nézeteket képviselők. Az pedig, hogy a szabályozásból kimaradt a bírák 9 éves mandátuma meghosszabbításának tilalma, többnyire azt eredményezte, hogy a szocialisták jelöltjei is a Fidesz elvárásaihoz igazodtak. Ezt példázza a vizitdíjról és tandíjról szóló, a szociális populizmust legitimáló – mérvadó szakértői vélemények szerint is alkotmányellenes – népszavazási kezdeményezés átengedése, aminek jelentős szerepe volt a szocialista-liberális kormányzat összeesésében és a Fidesz kétharmadosos győzelmében.

2.8.2. A gazdasági lövészárók-barátság: 70/30

A hidegháborús stratégia ugyanakkor megfért a „politikai realitások” és „gazdasági kényszerek” figyelembevételével, *a pártfinanszírozás illegitim eszközeinek konszenzusos gyakorlatával*. 2010-ig sem a forrásokhoz való hozzáférés, sem a szankcionálás lehetőségei nem voltak semelyik oldal által teljesen monopolizálhatóak, hisz a parlamenti többséget rendszerint sokszínű önkormányzati világ vette körül, és a rendszerben számos paritásos, de legalábbis többpárti bizottság befolyásolta az állam által kontrollált források elosztását. Ez hozta létre az illegitim járadékoltatásoknak a kormány- és ellenzéki erők közti, a köznyelvben csak 70/30-nak nevezett, forrásmegosztásos/befolyásbeszámítási rendszerét.

A 70/30-as rendszerben együttműködő felek azonban erősen eltérő szervezeti, illetve szervezeti rendben működtek. A fideszes Család kiépülő egycsatornás elszámolási rendje idővel marginalizálta, kiszorította és így szankcionálta a párt zászlaja alatt harknizó magánpo(r)tyázókat, és a vazallusi rendbe szervezett párt minden szintjén biztosította a központi felhatalmazással működő adóztatás egységét. Ezzel biztosította, hogy ne történhessenek párhuzamos megkeresések, és hogy az adóztatásért cserébe megtörténjen az állami/önkormányzati ellenszolgáltatás kialakított teljesítése. Az illegitim adóztatásnak ez a módja a vállalkozói szférában drága, de kiszámítható viszonyokat teremtett. Ennek érdekében az orbáni Család ellenzékben kooperált a kormányerőkkel. Azok azonban a pártfinanszírozás lövészárók-barátság mintáit idéző együttműködésben nem voltak egységesen vezéreltek: egyrészt saját szakállra adóztató szabadcsapatok vagy lokális oligarchák mozogtak a terepen, másrészt a Fidesszel való politikai konfrontáció részeként –

olykor az MSZP-n belüli harcok folyamányaként – rendre megpróbálták támadni, megszakítani a két párt vezérelte gazdasági együttműködés szálait.

A kormányerők 2006-os, de különösen 2008-as megroggyanása után, amikor a Fidesz kampányüzemmódban ráfordult a kétharmados többség megszerzésére, az ügyészség és a rendőrség segítségével a nyilvánosságban sikerült a teljes korrupciós terhet a kormányerőkre nyomni. Az ügyészség kriminalizáló kampányakciókkal szolgálta a Fidesz választási küzdelmét. Ráadásul a vállalkozói szféra, kényszerűen tudomásul véve az illegitim adóztatás elkerülhetetlenségét, szinte egyként felsorakozott a Fidesz mögé – ha már elkerülhetetlen, legalább kiszámítható viszonyok között történjen.

2010 után változott a helyzet, hiszen a kétharmados – kvázi korlátlan – hatalom birtokában a Fidesz számára már semmi sem indokolta a 70/30-as rendszer fenntartását. De még ezután is érvényesül *a maffiacsalád üzleti etikája*: míg az üzletben korrekten együttműködő partnerek mentességet élveznek, addig a különutas adóztatókkal, illetve a Család támadóival szembeni leszámolásban a karaktergyilkosságtól a politikailag szelektált, megrendelt ügyészi eljárásig minden eszköz megengedett.

3. A posztkommunista maffiaállam rendszerképző sajátossága

2010 óta semmi sem történt, aminek ne látta volna az előképét, aki a Fidesz addigi útját, benne első kormányzását végigkövette. Nem változott sem a szándék, sem a cél, csak a feltételek: a kétharmados parlamenti többséggel jórészt megszűntek a hatalomgyakorlás intézményes korlátai. A párt után, ahol régóta Orbántól függ minden és mindenki, az állam is a fennhatósága alá került, és ő az engedelmességre kényszerítés Fideszen belül alkalmazott technikáit ma már az egész társadalomra alkalmazza.

2010 után Magyarország csak azt kapta, amit a Fidesz már korábban megkapott.

3.1. Posztkommunista

A posztkommunista maffiaállam *a tekintélyuralom egy sajátos jegyekkel rendelkező, önálló formája*, amely az eddigi típusokba nemigen sorolható. Bár egyik vagy másik jellegzetessége mutat hasonlóságokat más autokratikus formákkal, az egyedi vonások hasonlóan tűnő, eklektikus alakzatával mégis egy sui generis típust definiál.

A *posztkommunista* jelző nem pusztán egy történeti szekvenciára utal, hanem arra is, hogy e rendszer létrejöttében meghatározó szerepe van a demokratikus ősrobbanás előtti állapotnak. Nevezetesen annak, hogy egy *kommunista diktatúra talaján, annak bomlástermékeként jött létre*.

A kommunista diktatúra politikai rendszere bomlik le Kelet-Közép-Európában következetesebben, a volt szovjet tagköztársaságokban – a balti államok kivételével – kevésbé következetesen. Míg a volt szovjet tagállamokban nem is fejlődött ki a maga teljességében a nyugati típusú liberális demokrácia, s annak történelmi előzményei is hiányoznak, addig a kelet-közép-európai államokban az intézményrendszer többékevésbé kiépült, de eközben azért küzd a keleties mentalitással, kultúrával.

Az Európai Unió kívüli átalakulásoknál rendszerint az új hatalmi-gazdasági elit nem kis részben a korábbi párt- és titkosszolgálati elitből verbuválódik. De nem ez a vonás a legfontosabb, hanem a rendszer belső szerkezete, kötési és működési módja, amelybe a máshonnan rekrutálódók is beilleszkednek. Az eltelt két évtized nem azt mutatja, mintha a szovjet utódállamok többségében a diktatúrától az egyre tisztább demokrácia irányába elmozduló lineáris fejlődés tanúi lennénk. Míg Belorusszia és néhány közép-ázsiai volt szovjet köztársaság a posztkommunista maffiaállam szélsőségesebb, addig mások, például Oroszország, a puhább változatát képviselik. Ami ezekben az országokban a demokratizálódási folyamat megrekedésének, stagnálásának látszik, az valójában a posztkommunista maffiaállam konszolidációja. Magyarország kerülő úton közelíti a putyini modellt, míg jó néhány más európai uniós posztkommunista ország e kettős gravitációs tér, a Nyugat és a Kelet széthúzó vonzásának bizonytalanságában lebeg.

A *posztkommunista* jelző másik fontos jelentéshordozó utalása, hogy ezen országok összeomlott rendszere *az állami tulajdon monopóliumára épült*. Más autokratikus rendszerek kialakulásánál vagy fordított a menetrend, azaz magántulajdonból hoznak létre állami/kvázi közösségi tulajdont, vagy többé-kevésbé érintetlenül hagyják a tulajdon formáit, esetleg kis részben újraosztják azt. De olyan esettel még nem találkoztunk a történelemben, amikor az állami tulajdont transzformálják tömegesen magántulajdonná – társadalmi elfogadottságát illetően – kétes normák alapján. Azaz a halászléből próbálnak újra halat csinálni.

A posztkommunista jelző fenti két vonatkozása meghatározó erejű az új rendszer létrejöttében.

3.2. Maffiaállam

A maffiaállam megnevezés korántsem indulati, publicisztikai jellegű, hanem *az új hatalmi elit lényegi vonására, szerveződési természetére, rendjére utal*. Itt a viszonylag szűk, új uralmi elit jellegzetességeit tekintve nagyban különbözik a különféle analógiákban említett rendszerek uralmi elitjeitől. Mindenekelőtt abban, hogy – mint a maffiában szokás – alapvetően családi, illetve a közös üzlet által megpecsételt *fogadott családi* kapcsolatrendszer révén épül fel. A szervezethez rokoni és lojalitási szálakon keresztül újabb és újabb családok kapcsolódnak, amelyek a Családfőtől kiinduló, erősen hierarchikus, piramisszerű engedelmisségi rendbe tagozódnak.

A maffiaállam fogadott családja csak korlátozottan és metaforikusan hasonlítható más társadalmak uralmi elitjéhez, a premodern társadalmak klánjaihoz vagy nemzetségeihez, a feudális rendekhez, a dualizmus kori és két világháború közötti keresztény középosztályhoz, a polgári társadalmak középosztályához, az oligarchák uralmához vagy éppen az egykori kommunista nómenklatúrához.

A *premodern társadalmak klánjai vagy nemzetségei* egyrészt alapvetően vérségi alapon szerveződtek, és inkább személyi, mint családi alapon fogadtak be. Amikor a vérségi hierarchiát már kinövi a hálózat, a rendszer összetettebb lesz – ez pedig már a maffia típusú szerveződés jellemzője. A maffiaállam elitjében a vérségi alapon szerveződő család folyamatosan egészül ki nem vérségi alapon kapcsolódó családokkal, azaz fogadott családdá válik. Másrészt a klánok jogosítványai, kompetenciái a premodern államban a természetes jog részét képezték. Ahol viszont a korrumpálás, a fenyegetés és az erőszak eszközeivel csikarnak ki a klánszerű fogadott család számára törvénytelen jogosítványokat – az maffia, és ha közhatalmi pozícióból teszi ezt, maffiaállam.

Némely Perzsa-öböl menti *sejkség* – mint amolyan *posztmodern monarchia* – ugyan az uralkodó nemzetséghez kötődő családi, fogadott családi hálózatra épül, de mint ilyen legitim. Egyfajta monarchia, melyben a Családfő egyben ezen a jogán uralkodó: a családi helyzete és tágabb uralmi legitimációja egybeesik. Nem úgy, mint a maffiaállamban, amely ezt a helyzetet célozza, de státusa nem legitim. A maffiaállam Családfője legfeljebb vágyik a sejk helyzetére: a hatalom dinasztikus öröklődése, kinevezett, legfeljebb részlegesen választott, ám csak tanácsadói jogosítványokkal rendelkező parlament, az állam polgárai a fogadott család és rendek kvázi állami járadékot élvező tagjai, ugyanakkor a társadalmi piramis alján a vendégmunkások nem rendelkeznek állampolgársággal, azaz „rendies ellátással”, gyermekeikkel és öregeikkel szemben a kincstárnak nincs ellátási kötelezettsége. Az olajjövendelmek révén pedig még futball-világbajnokságot is rendezhetnek. Amit a maffiaállam Családfője legitimnek álcázott zsarolással kénytelen elérni, az a sejknek – mint egy családi vállalkozás fejének a saját „birtokán” – természetes módon adatik.

A *feudális rendek* az uralkodóval mégiscsak egyfajta legitim szerződéses viszonyban álltak, az őket a rendi státusukból vele szemben is megillető jogokkal. A hűbéres is jogszerűen birtokolja a tulajdonát, miközben a hűbérúr jogszerűen meg is foszthatja attól. Legitim módon épül erre a rendszer, s így a vazallusi státus egybeesik a vazallusi helyzettel. A maffiaállam lényege, hogy a polgári jogegyenlőség formális viszonyai között – ezúttal állami – erőszakkal fosztanak meg egyeseket a tulajdonuktól, amelyet jogellenes módon és eszközökkel másoknak adnak. A maffiaállamban a vazallusnak nincs vazallusi jogállása, legfeljebb csak vazallusi helyzete. S miközben a polgári jogegyenlőség de jure nincs felszámolva, de facto vazallusi helyzetek tömege jön létre.

A *dualizmus kori és két világháború közötti keresztény középosztály* tagjai, annak ellenére, hogy egzisztenciájukban megrendülve, dzsentriként egyre függőbb helyzetbe kerültek az állami bürokrácia és hadsereg kínálta lehetőségektől, rendies

státusuk révén még rendelkeztek bizonyos saját jogon járó privilégiumokkal, megkülönböztetett törődéssel.

A *polgári társadalmak középosztálya* a vagyoni és kulturális esélyegyenlőtlenségek ellenére mégiscsak versenyben kerül státusába, rendies vagy vazallusi kötések nem jellemzik.

Az *oligarchák* az állami közhatalmat csak parciálisan befolyásoló, ellenőrző, de azt nem a maga teljességében uraló, egymással rivalizáló csoportot képeznek, és nem tagozódnak be egyetlen függelmi rendbe.

Az *egykori kommunista nómenklatúrához* nem családok, hanem – ideológiai alapon – egyének tartoztak. Esetükben dinasztikus jellegzetességek csak ritkán és kivételesen jelentek meg, sőt, a lojalitást – a klasszikus sztálinista formákban – olykor épp a családi kötelekkel elárulásával kellett bizonyítani.

A *maffiaállamban* – mivel akárcsak a hagyományos maffiánál, a család szent – a próbatétel nem a családi kötelek feláldozása a pártlojalitás oltárán, ellenkezőleg, *a nem vérségi lojalitási kapcsolatok fogadott családdá szentesítése*. A magyar polip esetében tehát – mint azt a trafikkoncessziók, a földbérletek vagy a pályázati ügyek láncolata is mutatja – ezek nem pusztán párt- és ideológiai alapú kötődések. A Fidesz a liberális demokráciákban szokásosnál szorosabb (párt)kötődésekkel rendelkező közösség, amelyben a tagok – a jövedelmi és vagyoni privilégiumok rendszerén keresztül – nemcsak személyükben, de gyakran rokonságukkal együtt vesznek részt. Így az a szűk, hierarchikus kör, amely a párttagok eredetileg nem nagyszámú, de már az 1990-es években megfegyvelmezett csapatából állt, koncentrikus körökben tágul, felfűzve a rendszerre a lojalis társadalmi csoportok egyéb köreit is, de már eltérő státusokban, eltérő jogosítványokkal és privilégiumokkal.

A *maffia* nem más, mint erőszakos, illegitim kísérlet a patriarchális család(fő) premodern jogosítványainak érvényesítésére a polgári jogegyenlőségre épülő társadalom viszonyai között, mely kísérletet az állami közhatalom szervei igyekeznek megghiúsítani. A maffia: illegitim neoarchaizmus.

A *maffiaállam* a patriarchális Család(fő) jogosítványainak érvényesítése nemzeti szinten a demokrácia intézményrendszerének kulisszái között az államhatalom megszállásával és annak eszköztárával. A Keresztapa számára az uralom, a vezetés mintáit tekintve *a patriarchális család, a porta, a birtok és az ország izomorf fogalmak*. Ugyanazt a kulturális, hatalomgyakorlási mintát követi mindegyik szinten. Ahogy a patriarchális családfő meghatározó a személyes és vagyoni döntések ügyében, egyben státusmeghatározó is, amely státus rendezi az ő háza népe személyes szerepeinek és kompetenciáinak teljes körét, úgy feje a Családfő az országnak, ahol *a nemzet az ő háza népe*. Ő nem eltulajdonít, csak rendelkezik. Neki jussa van, igazságot szolgáltat, és ebből a jussból és igazságból részesíti a saját háza népét, nemzetét, mindenkit státusa és érdemei szerint.

A 19. század nacionalizmusa a politikai nemzet megteremtésével a nemzeten belül jogegyenlőséget teremt, és ezen a bázison küzd más nemzeti törekvésekkel. A *maffiaállam nacionalizmusa* a nemzetből történő kirekesztése mindazoknak, akik nem részei a fogadott családnak, vagy nincsenek a vazallusi rendben az alá

betagozva, azok ugyanis nem részei az ő háza népének, s ennek viselhetik minden következményét. *Számára a nemzet: a fogadott család és tartozékai, a Keresztapától a cselédségig.*

4. A közhatalmi intézmények meghódítása, a társadalmi autonómiák felszámolása

A Fidesz meghódítása után – a kétharmados győzelemmel – Orbán számára megnyílt az út a liberális demokrácia rendszerének lebontása és az autokrata politikai pozíciójának intézményesítése előtt. A győztes mindent vihet: afféle politikai gáznemű anyagként minden elfoglalható politikai teret kitölt. Bármilyen önkorlátozás csak a gyengeség jele lenne. A rendszer nem sodródik, hanem tudatosan halad az autokratikus berendezkedés irányába. Ez a politikai cselekvés központi vezérlőelve. A céltételezés, hogy a kormányerő milyen berendezkedést vizionál, világos: olyat, amelyben magát ideologikusan a „*centrális erőter*” alanyként, a „*nemzeti középosztály*” létrehozójaként és a „*nemzeti szabadságharc*” vezénylőjeként láttatva különösebb akadály nélkül érvényesítheti elképzeléseit.

A szimbolikus politizálás jegyében a Fidesz úgy vélte, hogy az új rendszerhez a liberális demokrácia „zavaros évtizedei”-től való elhatárolódást demonstráló *új alkotmány* is dukál. Nem véletlen, hogy a hatalmukat leszármazási vonalon legitimálni nem tudó autokraták hosszúra tervezett uralmuk kezdetét rendszerint egy *új történelmi időszámítás* kezdetévé stilizálják. Az ideologikus elemekkel („Isten, áldd meg a magyart”, keresztény örökség, Szent Korona) átítatott *Alaptörvény* parlamenti megszavazásának húsvéti dátuma is némi szerepzavarra és aránytévesztésre utal, mintegy párhuzamot sugallva Jézus és – legyünk jóhiszeműek – Magyarország feltámadása között.

4.1. Alkotmányos puccs – az önkény intézményesítése

A választásra jogosultak messze kevesebb mint felének, az érvényes szavazatoknak is csak 53 százalékos támogatásával elnyert kétharmados parlamenti többség lehetővé tette a Fidesz számára a liberális demokráciát jellemző fékek és ellensúlyok rendszerének szisztematikus lebontását, és ezáltal egy autokratikus rendszer új egyensúlyi állapotának, kvázi erőszakos konszolidációjának jogkorlátozó eszközökkel történő kialakítását. Megteremtődtek a feltételek ahhoz, hogy a Keresztapa saját körön belül korlátlan, ám a Fideszen túli világban korlátozott pozíciója átnőhessen az autokrata pozíciójába.

4.1.1. Közhatalmi intézmények

Az új hatalom lépései a hatalmi-vagyonosodási céloknak és logikának rendelődnek alá. A rögtönzésnek tűnő intézkedések pedig csak a változó válaszokat jelentik arra, ha valamilyen lebontandó falba vagy megkerülendő akadályba ütköznek. A *szakpolitikák alkonya* jött el: a kormány intézkedéseinek primer szakpolitikai oka vagy célja nincs, csak szakpolitikai következménye.

A maffiaállamban *a közhatalmi intézmények megszűnnek a döntések valós meghozatalának színterei lenni*, azok a formalizált intézményeken kívülre, a fogadott családba kerülnek. A közhatalmi intézmények kvázi csak könyvelik a rajtuk kívül meghozott döntéseket, hiszen a demokratikus intézményrendszer kulisszái között kell működniük. Ahogy a párt, úgy a közhatalmi intézmények sem döntéshozó testületek többé, hanem a Család akaratának pusztá végrehajtó intézményei. Amit a klasszikus maffia a polgári jogegyenlőség viszonyai között az illegitim erőszak kényszerével biztosít, azt a posztkommunista maffiaállam fogadott családja a közhatalom legitim eszközeivel, vértelenül éri el.

Ez a polgári jogegyenlőség felszámolása. Bár nem generálisan és rendszerszerűen, hiszen nem hoz létre sem rendies, stabilan eltérő jogállású társadalmi csoportokat, sem diktatúrát. Csak *esetileg függeszti fel a jogegyenlőséget*. Nem doktrineren következetes, csak akkor lép, amikor a szükség megkívánja.

A *kormány* összetétele a kormányfői pozíció eddig példa nélküli megerősödését mutatja. A felső kormányzati tisztségek betöltői három kategóriából verbuválódnak: egyrészt volt MSZMP-tagok és/vagy az egykori titkosszolgálatokkal kapcsolatba hozhatók, másrészt barátok, üzletfelek és strómanok, harmadrészt a bármikor meneszthető politikai pehelysúlyúak. Az első kategória zsarolható, a második már eleve a szervezett felvilág része, a harmadik pedig tetszés szerint lecserélhető. Ez alól alig van kivétel. Bár a kormányfő előszeretettel hozta vissza kormányába korábbi minisztereit, ezt csak azokkal tette meg, akiknek nem volt a Fideszen belül politikai súlyuk vagy hátterük. Vitán felül áll, hogy a kormányfő mind a kormányon, mind a parlamenti frakción belül akadálytalanul érvényesítheti akaratát. Belső perlekedés csak az ő szaváig tarthat, utána nem. A kabinet tagjainak már az első Fidesz-kormányzás alatt is állva kellett fogadniuk a kormány ülésének megkezdésekor a miniszterelnököt.

A hatalommegosztásból fakadó korlátok lebontása nem más, mint az önkény intézményesítése. A Keresztapa-miniszterelnök felcsúti portáján kiválogatott parlamenti képviselői garnitúrával bármilyen törvényt elfogadtathat. Dezertálás gyakorlatilag nincs, annak mértéke még a saját várakozásait is alulmúlta. Amikor bizonyos döntésekről nem mint a sajátjairól, hanem mint pártja vagy a parlament szuverén döntéseiről beszél, nehezen állja meg ironikus mosoly nélkül. Akarata ellenállás és külső mérlegelés nélkül nyerhet alkotmányos, törvényi vagy rendeleti formát.

A *parlament* az önkényes döntések lepapírozását szolgálja csupán. *A törvény előtti egyenlőséget felváltotta a törvény utáni egyenlőtlenség*. Visszamenőleges hatályú törvényekkel utazhatunk a múltba, és a lézertechnikát alkalmazó sebész pontosságával zajlik – a Családfő által adott eseti felhatalmazások alapján – a

személyre, csoportra, politikai barátokra és ellenfélre szabott jogalkotás: jutalmaz vagy büntet, privilegizál vagy diszkriminál. Az egykori lex Deutschoth ma már lex Szász, lex Borkai, lex Polt, lex Szapáry, lex Járai, lex OTP, lex Mahír, lex CBA és még több tucat más, testre szabott törvény is követi, ahogy azt a helyzet megkívánja. A parlament nem más, mint egy mérték utáni szabóság. Általános szabály helyett eseti kivételeket alkot, a „*rule of law*”-t felváltja a „*law of rule*”.

A parlamenti döntést követő első törvénymegállító joggal rendelkező pozíció a *köztársasági elnöké*, mivel ő akár az Alkotmánybírósághoz vagy a parlamenthez vissza is küldheti az elfogadott törvényeket. Orbán leverte a korábbi, a Fidesz iránt lojális, de valamennyire mégis szuverén Sólyom László újraválasztására tett kísérletet. Neki csinovnyik kellett, akit meg is talált az egykori kommunista párt kegyencének, az Országos Testnevelési és Sporthivatal (OTSH) miniszterhelyettesi rangú alelnökének, Schmitt Pálnak a személyében. Schmitt egyetemi doktoriját érintő plágiumbotrányát követő lemondása után hazarendelte – a Fideszen belüli korábban „szervezkedésen” rajtakapott egykori frakcióvezető, és az Európai Parlamentbe száműzött – Áder Jánost. Áder a nyíltan elfogult új választójogi törvény megalkotásával rehabilitálta magát, és köztársasági elnökként is bizonyította, hogy méltó a Keresztapa bizalmára: a köztársasági elnök gondosan megkoreografált szuverenitása az alkotmányosság felszámolásával szembeni fellépés helyett csak jelentéktelen ügyekben történő „jogászkodásban” merül ki. A legfőbb közjogi méltóság szimbolikus leértékelését jelzi lecsúszása is a miniszterelnök mögé a protokolláris ceremóniákon. A köztársasági elnök *nem a nemzet, hanem a fogadott család egységének a kifejezője*, nem a liberális demokrácia, hanem a maffiaállam rendjének őre.

Egy törvény útjában álló következő akadály az *Alkotmánybíróság* lehet. Ám e testület megregulázásának folyamata is a végére ért. Létszámát a parlament megnövelte, az új alkotmánybírók jelölését végző parlamenti bizottság paritásos jellegét megszüntette, így a kormánytöbbség akadálytalanul delegálhatott pártkatonákat a testületbe. Mivel azonban egyesek esetében a bebetonozott státus kétélű fegyvernek bizonyult, és a szinte leválthatatlanság némi szuverenitásra adott bátorságot, ha a testület nem tetsző döntést hozott, törvényi úton korlátozták jogkörét, vagy az Alkotmányt változtatták meg, hogy az adott ügyben így szüntessék meg az AB lehetőségét a jogsértés elleni fellépésre. De volt, amikor a kormány már az alkotmánybírói döntés előtt üzent, mint például a magán-nyugdíjpénztári vagyoni lerablásakor: „Kár azt az illúziót kelteni, minthogyha (...) akár alkotmánybírói ítélettel ez a helyzet megváltoztatható lenne. Nem lehet. Ez egy végleges rendszer. Kétpilléres magyar nyugdíjrendszer.”⁹ Ez nem volt más, mint a testület halotti bizonyítványának kiállítás. Értettek is a szóból: a kormányzati tisztviselők indoklás nélküli felmondásának alkotmányellenességéről szóló határozatot már eleve úgy alkotta meg a testület, hogy a Fidesz is jóllakjon, és az AB is megmaradjon. Az alkotmányellenes kormányzati felmondási gyakorlat veszteségeit az Alkotmánybíróság nemhogy megvédte volna, hanem még három hónappal meg is toldotta az

alkotmányellenes eljárás folytatásának lehetőségét. Hátha még nem fejezte be a Fidesz a közsféra átfogó politikai tisztogatását.

Az Alkotmánybíróság súlytalaná téételét kísérte az „*igazságszolgáltatási reform*” keretében felálló Országos Bírói Hivatal (OBH) politikai befolyás alá vonása is. Az addigi független szakmai testület helyett a miniszterelnök családi barátja, egy fideszes Epképviselő felesége egy személyben dönthet a bírák kinevezéséről, kirendelésükről, előmenetelükről, az ügyek egyes bíróságokhoz történő kiszignálásáról. Az OBH vezetőjét kétharmados parlamenti többség választja 9 évre, így ha ez a minősített többség a jövőben nem lenne meg, az új szabályozás alapján a hivatalvezető a helyén maradhatna akár élete végéig. Az európai uniós kritikák nyomán ezt a lehetőséget később az általa kinevezett helyettesére testálták. Kényszernyugdíjazással szabadultak meg a vezető bírák jelentős részétől, miközben az általános nyugdíjkorhatárt – ezzel szembemenve – felemelték. A bírákat egzisztenciálisan függő helyzetbe hozták. Ügyvédek kizárásával megfélemlíthetik a gyanúsítottakat, vádlottakat.

Az ügyészség után már *a bíróság is képes kampányeszközként funkcionálni*: a rendőri vezetők perének szimbolikus nyitódátuma (az őszödi beszéd kiszivárgásának évfordulója) után már nem kell nagy tehetség ahhoz, hogy megjósoljuk: a száz tárgyalási napra tervezett perben az elsőfokú ítéletet meghozatalát a 2014-es választásokat közvetlenül megelőző napokra fogják időzíteni. A felfüggesztett börtönbüntetésre vonatkozó ügyészi indítvány jelzi is, hogy az ügyben csak a lejárató, identitáserősítő és bázisösszetartó kampány-show a fontos. A „legvidámabb” maffiaállamként – egyelőre – kirakatper van, leültetés nincs. De ebben az esetben célszemély sincs, csak „célügy”, vagyis az eljárás nem a megvádolt személye, hanem a megvádolásával erősíthető identitásképző narratíva szempontjából fontos szimbolikusan a kormánypárt számára. Más ügyeket – mint például a volt miniszterelnök elleni sukorói ingatlancsere- vagy a volt titkosszolgálati miniszter elleni kémügyet – már a személyes leszámolási szándék motivál. Ezekben épp ezért már a tényleges leültetés a tét.

A *Blitzkrieg* keretében 2011 tavaszára a többi független intézményt, az *Állami Számvevőszéket*, a *Költségvetési Tanácsot*, a *Gazdasági Versenyhivatalt*, a *közmédiúmokat* is bevették. A *Nemzeti Bank* elnöke az ellene irányuló karaktergyilkossági akciók ellenére és a nemzetközi tiltakozás miatt ugyan mandátumának lejártáig, 2013-ig, a hivatalában maradhatott, de a lex-önkények egyikével a *Monetáris Tanács*, illetve a Nemzeti Bank alelnökeinek körét és jogosítványait bővítették ki, s e testületeket pártdelegáltakal töltötték fel.

A közhatalmi intézmények új kádereinek rekrutációja sem a klasszikus párdiktatúrák mintáit követi. Ugyanis míg azokban a mobilitási csatornák szabályozottak, részben magán a párton belül, részben a nómenklatúra által, addig a maffiaállam delegáltjai *helytartók és strómanok*, akiket rendszerint személyes lojalitási és/vagy üzleti szálak fűznek a Családhoz. Lehetnek akár a család oligarchái, akár könyvelői, mint a belügyminiszter vagy a gazdasági ministerek esetében.

4.1.2. Önkormányzatok

Az önkormányzatok autonómiáját a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium alá tartozó, általános hatáskörű szervei jogosítványainak és intézményrendszerének bővítésével korlátozta a kormány. A „*vármegyei*” *kormányhivatalok* létrehozásával az önkormányzatok közigazgatási hatásköri kompetenciáit jelentős mértékben elvonták, amit a hasonlóan önkormányzati kompetenciákat kisajátító *járási kormányhivatalok* felállítása követett. Ennek nyomán gyakorlatilag államosították az oktatási és az egészségügyi intézményrendszert. Az *önkormányzatokból gondnokságok* lettek. A kommunista korszak tanácsrendszerére emlékeztető, a kormánynak alárendelt tanácsi végrehajtó bizottsági titkárok világa tért vissza, és ezzel együtt a központi kormányzat különböző szintjeihez kötődik a helyi hivatali, közszolgálati elit kijelölésének a joga. Olyan *egyablakos ügyintézés* jött létre, *ahol minden ablak mögül az autokrata vazallusa tekint az állampolgárra.*

4.2. Az értelmiség autonóm tereinek felszámolása – kultúra, oktatás

4.2.1. Kultúra

A *kulturális pozíciók elitcseréjének* 1998 és 2002 között még útját állta az önkormányzati politikai térkép sokszínűsége. Míg a küzdelem akkor önmagában az intézményvezetői pozíciókért vagy éppen egy-egy nagy állami kulturális megrendelésért folyt, mára a szándék egyértelműen más irányt vett: a cél az elosztói pozíciók szisztematikus meghódítása a kulturális élet különböző szegmenseiben.

A kulturkampfban már nem pusztán az a kérdés merül fel – „a zemberek” ízlésvilágával való demagóg szembeállítással –, hogy minek „ilyesmikre” az adófizetők pénzét költeni, hanem kriminalizáló kampányokban köztörvényes bűnözőkként, csalókként bélyegzik meg a rendszerkritikus vagy annak vélt alkotókat. A fideszes elszámoltatási kormánybiztos felszólítására igazságügyi szakértők vizsgálták egy-egy filozófiai mű vagy egy-egy kortárs képzőművészeti alkotás elkészültéhez szükséges „értékarányos ráfordítás” meglétét vagy annak hiányát, az innovációs alap pályázatait vagy a felsőoktatási PPP-s, a magántőke bevonásával megvalósuló beruházásokat vizsgáló eljárás keretében. A „minek ez a blabla”, „minek ez a krikszkraksz” kultúraromboló hevületében a különböző okokból frusztráltak alulról jövő nyomása találkozott a Fidesz vezető garnitúrájának a nyugati értékrendet képviselő magyar kulturális elittel szembeni gyanakvásával. Egyszerre nem érti és tart tőle, és használja vele szemben a közízlés és az irigység elegyéből gyúrt populizmust. Oszítja a „lokális kopjafafaragók” meg nem értettségét és sértettségét a „globális nonfiguratívokkal” szemben. Így csinál állami forrásból támogatott helyet a saját híveinek.

De a probléma némileg összetettebb annál, semhogy a kulturkampf hagyományos értelmezése eligazítana benne.

A *kultúra szimbolikus terei* még csak véletlenül sem lehetnek a nemzetidegen erők kezén. Liberálisok nem építhetnek Nemzeti Színházat a nemzetnek, és nem adhatják annak igazgatóját. Az új kurzus igazgatója még fel is szenteltette a Nemzeti Színházat, ezzel mintegy kijelölve művészetének cenzurális kereteit. Ez nem pusztán osztozkodási kérdés: a Fidesz *szakralizálja a kultúrát*, és annak szimbolikus elemei számára nem képezhetik alku tárgyát. A kultúrát *nem fogyasztja, hanem ritualizálja, s mint szentséget felmutatja*. Már csak azért is, mert a hagyományos kultúrafogyasztók ebből nemigen kérnek. De ez nem is jelent igazi problémát, mert a Fidesz a szakralizált kultúra szimbólumaival *a kultúrán kívüli közönséget szólítja meg*. Már nem kell a Nemzeti Színházba járni annak, aki az új kurzus híve, elég a kultúrát politikai nyilatkozatok vagy tüntetések formájában fogyasztania. Ez már hozza számára az élményt és a kötődést. A kultúra hagyományos értelemben vett művelői és fogyasztói ezt a folyamatot már *nem is kultúrharcként, hanem kultúraellenes harcként élik át*. A kultúra ízléskérdésből hitkérdéssé, műélvezetből tanúságtétellé válik. S mint ilyen, direkt politikai állásfoglalássá.

A Családfő kegyencei, mint *helytartók*, egyszerre *egy-egy műfaj papjai és pénztárosai is* – a színházról a filmig, az építészettől a képzőművészetig, a komolyzenétől a Magyar Művészeti Akadémiáig és a Nemzeti Kulturális Alapig. Holmi zsűriekkel, bírálóbizottságokkal formálisan is csak ott bajlódnak, ahol a törvény még megkívánja, bár ezek működése is egyre inkább a behódoltatás szertartásává válik. A paternalista vazallusrendszer ott érvényesül igazán, ahol az adott műfaj állami támogatásra, intézményi fenntartásra szorul. A művész is ott a legkiszolgáltatottabb.

A rezsím kultúrpolitikája ugyanakkor nem doktriner: elvszerűsége számító, indulata racionális. Néhány vonatkozásban azonban nem enged:

- elfoglalja a szakralizált területeket, intézményeket;
- nem engedi át a szélesebb publikumot elérő közszolgálati médiát;
- nem megsemmisít, csak elsorvaszt, kiéheztet, vagyis nem hajlandó közpénzből támogatni a politikai ízlésének nem megfelelő alkotót, társulatot stb.;
- nem tilt, csak szubkultúrába – vagy ellenkultúrába – szorít.

Olykor, ha úgy tetszik, a művészt és nem a művészetét kanonizálják, mint teszik azt Bereményi Gézával, Cseh Tamással, Hobóval és még sorolhatnánk azokat a *védelem alá helyezett művészeket*, akik művészetének egyébként minden eleme tagadása mindannak, amit a Fidesz-kurzus művészileg is képvisel. Ezt az ellentmondást a lojalitás vagy akár csak a semleges hallgatás oldja fel. Sőt, a Család oligarchái, ha más az ízlésük, és kedvük tartja, be is vásárolhatnak alternatív művészeti vállalkozásokba, műhelyekbe. Az alkalmazott kényszert ilyenkor ellensúlyozhatják támogatások vagy éppen visszatartott engedélyek kiadása (A38, Sziget Fesztivál stb.).

A *művészetkritika* is gettóba szorul, helyére a befogadott művész melletti kormányzati elkötelezettség kommunikációja lép. A művész produktumának közönségét messze meghaladó hatókörű média emel fel vagy taszít le.

Megfontolandó a nyílt szembenállás, mert többnyire egyenlőtlen és egzisztenciális ellehetetlenülést eredményező a küzdelem. Persze vannak műfajok, amelyek fogyasztása piacbibb, nemzetközibb, így nem függnék olyan mértékben az állami forrásoktól.

4.2.2. Oktatás

A közoktatás totális államosításával az iskola világának szereplőit – szülőt, diákot, pedagógust és az addigi, többnyire önkormányzati fenntartókat – megfosztották a jogaiktól. Az oktatás *közszolgáltatásból közszolgáltatá* minősítésével az iskolából kaszárnját csináltak, a pedagógusból pedig kiképzőtisztet:

- közvetlenül a miniszter nevezi ki a több mint ötezer iskola igazgatóját, az iskolákban nem az iskolaigazgató, hanem a járási kormánytisztviselők döntenek a tanárok alkalmazásáról;
- a magyar pedagógusoknak most már csak egyetlen munkáltatójuk van, a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ (KLIK), így elbocsátásuk gyakorlatilag a tanári pályáról történő kizárásnak tekinthető; kötelezően besorozzák őket a Nemzeti Pedagógus Karba, miközben a szakszervezetek mozgásterét szűkítik; iskolaigazgató, tanár csak a járási oktatási kormányhivatalnok engedélyével válaszolhat a sajtó kérdéseire;
- az iskolák munkáltatói és gazdálkodási jogosítványait elvonták, a tantestületek autonómiáját felszámolták, a tantervalakítási szabadságot korlátozták;
- az oktatás ideológiai indoktrinációjának megalapozását szolgálja a tankönyvpiac elsorvasztása, a tankönyv-akkreditáció szakmai mechanizmusának a miniszteri tankönyvpályázatokkal való fokozatos felváltása, a magán-tankönyvkiadók tervezett kiszorítása, a Nemzeti alaptanterv kurzusideológiai szempontú átalakítása, a hittan, illetve erkölcstan kötelező oktatása, valamint a diák döntésének, hogy a kettő közül melyiket választja, a bizonyítványában való regisztrációja;
- a mobilitási csatornákat politikai kontroll alá vonják, a mobilitás szempontjából meghatározó fontosságú gimnáziumi oktatásnál az egyházi iskolákat preferálják;
- a kasztrendszerű társadalomképnek megfelelő oktatási rendszer kialakításához 18 éves korról 16-ra szállítják le a tankötelezettséget, az érettségéhez jutók számát csökkentik, a közismereti tárgyak gimnáziumokon kívüli oktatását visszaszorítják;
- az oktatás állami forrásaival való rendelkezés feltételeit központosítják, nem az eddigi fenntartók döntenek a beszerzésekről, hanem már maga az állam (a KLIK) választja ki a rendszer udvari beszállítóit.

Az egyetemek – a kultúra szférája mellett – eddig a kritikus értelmiségi pozíciók talán legfontosabb védett intézményei voltak. Az intézményi autonómia, a professzori státus és a relatíve késői nyugdíjazás mind az oktató-kutató értelmiség vélemény szabadságának intézményes garanciáiként szolgáltak a maguk rendies

védettséggel, miközben a diákok szabadságát a már felnőtt, de még az egzisztenciális függőségekkel nem terhelt, ezért kevésbé kiszolgáltatott státusuk adta.

A bátornak sohasem mondható felsőoktatási vezetés hatalmi megregulázását három fenyegető kormányzati akció vezette fel: a liberális filozófusok egy csoportja elleni kriminalizáló kampány és koncepciók eljárás, az egyetemekkel szemben meghirdetett átfogó pénzügyi és gazdasági vizsgálat, valamint az állami támogatás drasztikus – 2010 óta 30 százalékos, 2007-hez képest reálértéken egyenesen felére történő – csökkentése. Ezek az akciók biztosították, hogy az egyetemi vezetők és az oktatói gárda túlnyomó többsége „megértő nyugalommal” fogadta saját jogfosztását:

- az új felsőoktatási szabályozás a miniszter számára már érdemi – azaz önkényes – döntést biztosított a rektorok kinevezésében (paradox módon, ez megszüntette a hallgatói önkormányzatok intézményen belüli zsarolási potenciálját);
- az egyetemek gazdasági vezetőinek kinevezésének jogát a – Család helytartójaként funkcionáló – gazdasági miniszterhez telepítették, a tervezett kancellári státus pedig szinte korlátlan felhatalmazást jelentene az e pozíciót betöltő kormányzati delegáltak a rektorral szemben;
- felszámolták az intézmények gazdálkodási autonómiáját, tartalékaikat megcsapolták, elvonták;
- az állami finanszírozás versenysemleges rendszerének helyébe 2010 után az egyedi, intézményi szintű alkuk – kormányzati zsarolásra használható – rendszere lépett;
- az anyagilag megszorult egyetemek pedig, hogy maximalizálják az egy elbocsátott oktatóval nyerhető megtakarítást, maguk távolították el az ötvenes-hatvanas éveikben járó – felülreprezentáltan liberális-kritikai értelmiségi – oktatói gárda jelentős részét.

5. Az egzisztenciális kiszolgáltatottság alakváltozása

A hatalomkoncentráció fenntartásához szükség van az állampolgárok engedelmességére, de legalábbis hallgatásra kényszerítésére. A kritikai attitűd elfojtásának eszköze az egzisztenciális kiszolgáltatottságra építő megfélemlítés.

A rendszerváltás után két évtizeddel a kiszolgáltatottság természete alapvetően különbözik a késő Kádár-korban tapasztalhatótól. Akkor, ha valakinek volt lakása, a lakbér, a közüzemi díjak, a közlekedési költségek alacsony ára miatt viszonylag kevés jövedelemből is fenntarthatta magát. Ráadásul, az egalitárius kereseti viszonyok miatt, nem léteztek a jelenlegihez mérhető jövedelmi és vagyoni különbségek. A késő Kádár-korban, az izgatási ügyeket leszámítva, politikai okokból nem kerültek emberek börtönbe, állását is csak néhány tucat, többnyire a demokratikus ellenzékhez tartozó értelmiségi veszítette el huzamosan, a politikai retorziók leginkább az előmenetel megakadályozásában, publikációs moratóriumban, útlevelemegvonásban, hivatali vagy titkosszolgálati zaklatásban merültek ki.

A rendszerváltás után az egzisztenciális bizonytalanság tartalma is megváltozott. *Az egykori „kevés, de biztos” helyébe az „esetleg több, de bizonytalan” lépett.* Csak látszólagos ellentmondás, hogy a gyarapodás ellenére az egzisztenciális bizonytalanság érzése jelentősen erősödött. Hiába nőtt a magántelefonok száma pár százezerről – a mobilkészülékekkel együtt már – több mint tízmillióra, a személygépkocsik száma hasonló szintről hárommillióra, hiába költözhetett önálló lakásba vagy kerülhetett egyetemre a fiatalok jóval nagyobb hányada, mint korábban, vagy mehetett üdülni csak a horvát tengerpartra évente mintegy félmillió magyar, ha ezzel párhuzamosan megjelent a – sokszor kilátástalanul hosszú és generációkon át tartó – masszív, sok százezres munkanélküliség, bekövetkezett a lakosság széles rétegének – a válság következtében reménytelen – eladósodottsága, a kis- és középvállalkozási csődök tömege. *Ma már van mit veszíteni,* és egyik pillanatról a másikra nagyon sokan kerülhetnek teljesen kilátástalan helyzetbe. Egy állás vagy éppen az állami, önkormányzati megrendelések elvesztése az addig stabil egzisztenciát vagy prosperáló vállalkozást egy pillanat alatt tönkretelheti. És egy olyan társadalomban, amelyben az állam (ideértve az önkormányzatokat is) ellenőrizte pozíciók és megrendelések abnormálisan számosak, ez szinte korlátlan lehetőséget ad a kormánzatnak, hogy eszközeivel a saját hatalmi céljait kövesse.

Az állampolgár ma már nemcsak a késő Kádár-kor szokásos lassú gyarapodását és előmenetelét veszítheti, hanem a hatalommal fennálló konfliktusában állását, vagyonát, tőkéjét, szakmai és erkölcsi hitelét, sőt olykor még a szabadságát is. Számára a szembeszegülés – politikai retorziótól és zsarolástól függetlenül – egzisztencia híján – reménytelennek tűnhet. Különösen egy olyan természetű politikai erővel szemben, amely *szisztematikusan törekszik az egzisztenciális helyzetek függelmi rendbe kényszerítésére* és az egyéni autonómia alapjainak felszámolására.

5.1. A megfélemlítés eszköztára

A zsarolás és a zsarolhatóság kultúrája a *titkosszolgálatok* révén szinte érintetlen maradt. A régi és az új politikai elit egy része mint megrendelő és besúgó érintkezett egymással a rendszerváltás előtt. Mások, mint a Fidesz is, az egykori informátorok, apparátusok és hálózatok átmentésében láttak előnyöket. Az Európai Unióba belépő volt szocialista országok közül Magyarországon mutatkozott a legerősebbnek az egykori titkosszolgálati iratok teljes körű nyilvánosságának megakadályozásában érdekelt szövetsége. Ez alól csak a liberális SZDSZ – jórészt az egykori demokratikus ellenzékéből jött – vezető garnitúrája volt kivétel, de politikai súlya – az ismétlődő kísérletek (1990: Demszky–Hack javaslat; 2002: D–209-es ügy) ellenére – nem volt elegendő ahhoz, hogy áttörje az MSZP, az MDF és a Fidesz e kérdésben közös ellenérdekeltségének falát. A megszarolt emberek szinte „kiszámíthatóan váratlan” aktivitása a parlamentben vagy a politikai élet más színterein jelezték e kultúra aktív tovább élését. Az „én besúgóm hazafi, a te besúgód hazaáruló”

megkülönböztetés különösen disszonáns volt olyan politikai erők részéről, amelyek ideológiáját a demonstratív komcsizás jellemezte. S e „hazafik” benntartása különböző politikai pozíciókban és szerepekben azóta is töretlen. Az egykori ügynökök zsarolásán és alkalmazásán túl, az egyik legkevésbé tisztázott kérdés a volt politikai rendőrség részben átmentett állományát integráló titkosszolgálatok – értelemszerűen nehezen átlátható – befolyása a rendszerváltás utáni magyar politikára. Az *UD Zrt. kvázi magán-titkosszolgálatként történő felfutása* jelzi e terület fontosságát a Fidesz számára, és érthetővé teszi, hogy a „kétfelé jelentek” állapotának felrúgása miatt eredményezett kemény háborúskodást a szocialisták és a Fidesz, illetve a formális és az informális titkosszolgálatok között. A Fidesz most a parlamenti kétharmad birtokában ugyan megtehetné, hogy biztosítja az előző rendszer politikai rendőrségi iratainak nyilvánosságát, de a valamikori Demokratikus Ellenzék aktivistája, Kenedi János által vezetett iratfeltáró bizottság menesztése vagy az igazságügyi államtitkár abszurd nyilatkozata („mindenki hazaviheti a rá vonatkozó iratokat”) inkább arra utal, hogy miként lehet előkészíteni az utat a politikai érdekek alapján még nem szelektált, egyebek közt a mágnesszalagokon tárolt információk megsemmisítéséhez. Kelet-Európában egyedülálló, ahogy *a politikai zsarolásnak ez a rendszere tovább él*. Sőt, újabb és újabb ürügyekkel terjesztik ki az állami adatgyűjtés lehetőségét az állampolgárok különböző csoportjaira. Az ilyen lépések mind a kormányzat ellenőrzési-zsarolási potenciálját növelik az állampolgárokkal szemben.

Ahogy kormányzati pozícióba kerülve a Családfő *magántestőrsége* a Terrorelhárító Központban (TEK) nyert új állami szervezeti alakot, úgy van átjárás a magán- és a hivatalos titkosszolgálatok között is. Csakhogy a maffiaállam sajátosságaként ezek már a Család fejének személyes bizalmi emberei.

A *rendszerváltás húsz éve* ugyanakkor arra sem volt elég, hogy a politikai és szakmai pozíciók között világos és elfogadott határvonal legyen húzható a *kormányzati és önkormányzati apparátusokban*. Ezért a kormányváltások során a személycserék a szakembergárdát is egyre nagyobb mértékben érintették. Ez az eszkárlódó folyamat hozzájárult a mindenkori kormányok szakigazgatási-bürokratikus értelemben vett kormányzásképtelenségének – már említett – kialakulásához. Az egyre alacsonyabb szintű szakigazgatási pozíciók politikai jutalomkénti osztogatása gyakorlatilag szétverte a pártsemleges közigazgatás még meg sem gyökerezett Max Weber-i ethoszát.

A *2010-es kormányváltás* ebbe a folyamatba is újdonságot hozott. A tisztogatás alanyai nemcsak az „anyaintézményben” betöltött állásukat veszítették el, hanem kvázi foglalkoztatási tilalom alá kerültek a teljes állami vagy államhoz köthető szférában. A Fidesz szisztematikusan igyekszik a szolidaritási hálókat szétszaggatni, és megakadályozni a közsolgálati elit vele nem szimpatizáló tagjainak felszínen maradását. A lekáderezendők kapcsolatainak feltérképezésében számos beszámoló szerint a Facebookon található adatokat is felhasználják. Nem véletlen a köztisztviselők alulreprezentáltsága e virtuális, ám transzparens közösségekben. De érthetően merültek fel aggályok a magánnyugdíjpenztárakban maradó „renitens”

tagok adatainak az állami munkahelyeknek történő kiszolgáltatásával kapcsolatban is. A köztisztviselőket egyenesen arra kényszerítik, hogy ha állásukat meg akarják tartani, önként vegyék tudomásul esetleges – bírósági felhatalmazás nélküli – titkosszolgálati megfigyelésüket. A kampányszerű, tömeges személycseréket kezdetben megkönnyítette az indoklás nélküli felmondás intézménye és a szférán belüli elhelyezkedést lehetetlenné tevő feketelisták burjánzása. A Költségvetési Tanács – pártpolitikától független – teljes szakértői gárdájának elbocsátásakor például minisztériumi utasítás intézkedett arról, hogy az elküldött szakembereket a minisztérium semelyik más intézményében ne alkalmazza. Az ilyen üzenetek segítettek kialakítani azt a helyzetet, hogy a hatalom által stigmatizált emberek előtt bezáródjanak az ajtók. Az önkény hatalmi technikáinak nyilvánosság előtti leleplezése pedig – paradox módon – a félelmet, az igazodást és a behódolást erősíti.

6. A szabadság sarkalatos törvényeinek erodálása – törekvés a hatalom bebetonozására

Egy képviseleti demokráciában ahhoz, hogy a polgár választani tudjon, és választását politikai cselekvéssé formálhassa, szólásszabadságra, gyülekezési és egyesülési szabadságra, valamint a választói akaratot korrekten közvetítő választójogi törvényre van szükség. Az 1989-es Nemzeti Kerekasztal tárgyalási témái épp arról szóltak, miként lehet a népakaratot megbízhatóan leképező választójogot megalkotni, a szabad választások feltételeit, köztük a véleménynyilvánítási, gyülekezési és egyesülési szabadságot biztosítani, valamint ezek gyakorlását dekriminalizálni. Nem véletlen, hogy a Fidesz e folyamat inverzét hajtja végre. A szabadságjogokat azonban nem közvetlenül számolja fel, mint egy klasszikus diktatúra, csak korlátozza és manipulálja az autokratikus rendszer igényei szerint, amivel *a politikai váltógazdaság érvényesülését akarja ellehetetleníteni.*

6.1. A médiatörvény

A Fidesz *nem a diktatúrák mindent lefedő adminisztratív cenzúrájának eszközével él.* De még csak a puha diktatúra „támogatjuk–tűrjük–tiltjuk” hármasságában rejlő finom kézi vezérlésével sem. Az ugyanis a homogén állami tulajdon viszonyai között működött. Akkor csak a demokratikus ellenzéknek a hatóságok által üldözött, közvetlenül pár ezres közönséget elérő szamizdat kiadói estek kívül az állami tulajdon körén. A rendszerváltást követően vegyes médiatulajdonosi szerkezet jött létre, amelyet a Fidesz a represszió sokszínű eszköztárával ellenőriz.

Az állami tulajdonú médiát közvetlen hatalmi eszközökkel *vonta az irányítása alá* (komisszárok, direkt utasítások, cenzúra). A nagy magán televíziókat *depolitizálja* (önkényes szankciókkal történő fenyegetés, reklámadó). A kritikus hangvételű

médiát *gettósítja* (hatósági zaklatás, hirdetőik elriasztása). A fogadott család pedig állami segédlettel (támogatás és illegitim kényszer) *saját médiabirodalmat épít*.

Az *új médiatörvény* létrehozott Médiatanács és Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság első vezetője a Családfő kegyeltje volt, az őt követő pedig a Fidesz-közeli média családi ügyvédje lett. Rendeleteivel és határozataival dönt a szűkös jóságok (frekvencia, koncessziók, engedélyek stb.) elosztásáról, a médiapiac szabályairól (közszolgálati kritériumai, reklámkorlátok stb.) és szankcióiról. Gumiszabályok alapján érvényesített preferenciáival és szankcióival önkényesen jutalmazhat, vagy éppen megfoszthat frekvenciától, kizárhat a pályázatból, illetve gazdasági ellehetetlenülést eredményező bírságokkal sújthat bármilyen magánszereplőt. Mindeközben maga is közvetetten piaci szereplő, méghozzá – a közszolgálati médiaszolgáltatást nyújtó több mint 70 milliárd forintos állami költségvetésével – a legnagyobb.

A *közmédiákat* és a *Magyar Távirati Irodát* nemcsak tulajdonosi, hanem tartalmi értelemben is államosította az új rendszer, *közszolgálatiból állami* válogatva, vagyónát-dolgozóit egy, a Médiatanács alá tartozó alapba összevonva, szigorú cenzúrának alávetve, és az átfogó politikai tisztogatás után a saját kádereivel, illetve a radikális jobboldali médiumok munkatársaival feltöltve. *Ingyenes állami hírszolgáltatásával* pedig áttételesen maga szerkeszti a magánmédia hírműsorait is.

A Fidesz az *állami* és önkormányzati intézmények és vállalatok előfizetéseivel és *reklámmegrendeléseivel* támogatja a lojális médiát. Ugyanakkor az állami hirdetések megvonásával, a magánhirdetők eltanácsolásával, megfélemlítésével korlátozza a sajtószabadságot. Ezzel eléri, hogy a kormánykritikus véleményeknek otthont adó médiumok felszámolódjanak, vagy legalábbis kis közönségű zárványokba szoruljanak. Így – ha másképp, például közvetlen igazgatási eljárásokkal nem megy – gazdaságinak tűnő eszközökkel iktathatja ki a renitens médiumokat a piacról. Ezzel ugyanakkor depolitizálja és öncenzúrára készíti a jelentősebb magánmédiumokat is.

Nem az a kérdés, hogy vannak-e olyan csatornák, amelyeken még lehet szabadon véleményt nyilvánítani. A probléma az, hogy a kritikus hangot olyan zárt körökbe tudja beszorítani a hatalom, ahol a már egyébként is a kormány opponensei közé tartozók csak egymással diskurálnak, így korlátozott a lehetőség a szélesebb közönség körében a lojális *versus* kritikus arányon változtatni. A *kommunikációs dühöngők* szerepét betöltő néhány, szűkülő számú kritikus hangvételi médium nem képes az új, potenciálisan kritikus választók meggyőzését objektív tájékoztatással, álláspontok ütköztetésével szolgálni, ehelyett a gyakran önreflexió nélküli kormánykritika rózsafüzéreinek napi morzsolgatásával a szekuláris liturgia műfaját űzi. Ugyanakkor a kormány játékerébe belefér, hogy – ösztöneinek engedve – a frekvenciaelosztással durván felszámolja, vagy a külvilágnak szóló színjáték keretében csak a szűk intellektuális fogyasztói csoportok gettójába szorítsa, esetleg pusztán kiéheztesse a kritikus médiumokat. A politikailag nehezen regulázható internet, a Facebook kis körein egymással chatelők intenzitása pedig lehet, hogy azt az érzetet kelti, hogy sokan vannak, de mindig csak ugyanazok, ugyanazokban a kis

körökben. *A maffiaállam nem doktriner*: a szavaktól nem fél, a kritikát elviseli – feltéve, hogy nem hallják sokan.

A médiapolip azonban – ahogy Vásárhelyi Mária mondja – *nemcsak agymosoda, hanem pénzmosoda is*. A fogadott család szűk körei az állami média legnagyobb beszállítói, az állami frekvenciákból hálózatot építők, az állami támogatások élvezői, az állami reklámok kedvezményezettjei, az állami forrásokból médiát vásárlók, gründolók. Ők azok, akik az illegitim állami kényszer eszközeivel kiszorított szereplők helyét átveszik. Míg Berlusconi a médiabirodalma segítségével épített politikai hatalmat Olaszországban, addig a Fidesz politikai hatalmával építi a Család médiabirodalmát. Végül is a szerencse forgandó, s a Család tulajdonában lévő médiabirodalom – mint ahogy 2010 előtt is – segíthet átvészelni a szűk esztendőket. Jobb a dolgokat nem a véletlenre bízni.

6.2. A választójogi és a választási eljárási törvény

A demokrácia létének egyik meghatározó feltétele a mindenkori kormányzat szabad választásokon történő leválthatósága. Ha ez a lehetőség nem adott, vagy erőteljesen korlátozott, akkor már nem pusztán a demokrácia torzulásáról, csonkulásáról beszélhetünk. Hogy Magyarország esetében átléptük-e ezt a határt, azt a 2014-es választások döntenek majd el. A választási és az ehhez kapcsolódó eljárásjogi törvények ugyanis már mindkét olvasatot lehetővé teszik.

2010 óta a szabad választások feltételrendszere folyamatosan romlott. Nemcsak a sajtószabadság – fent vázolt – helyzete, hanem az egyéb kísérő jogosítványoké is. Az *egyesülési jog* olykor csak hatósági „kekeckedés” ellenére érvényesíthető, megnehezítették a *gyülekezési jog*, és gyakorlatilag ellehetetlenítették a *sztrájkjog* érvényesítését. A *pártfinanszírozás* kérdése máig megoldatlan. Ráadásul a kormányzó erők – a populisták igények álszent kielégítésére – csökkentik a pártok költségvetési támogatását, miközben milliárdok folynak el kormányzati tájékoztatásnak álcázott pártpropagandára. A választások anyagi és kommunikációs környezetének kisajátítása már önmagában is rendkívül egyenlőtlené teszi a választási esélyeket.

A hatalom bebetonozásának a legközvetlenebb és végső eszköze mégis magának a választójogi és a választási eljárási törvényeknek a manipulálása, azaz a választások elcsalása lehet.

- A bipoláris politikai szerkezet átalakulása nyomán tartósan megjelent egy 10–15 százalékos körüli szélsőjobb oldali párt, ami szerkezetileg és értékrendileg egyaránt kizárja a Fidesszel szembeni protest szavazatok összeadódásának lehetőségét. Ráadásul a Fidesztől balra elhelyezkedő politikai erők fragmentáltak, együttműködésük lehetősége korlátozott. Ezért *egyfordulós választási rendszert vezettek be*, amely előzetes koalíciókötésre, azaz a verseny helyett a megmérettetés előtti osztzkodásra kényszeríti a nemcsak ellene küzdő, hanem egymással is rivalizáló demokratikus erőket.

- A képviselők számának 386-ról 199 főre csökkentése mellett az egyéni mandátumok egyfordulós, relatív többséggel történő megszerzése a relatíve legerősebb pártnak kedvez. Ezért csökkentették a pártlistás szavazatok kompenzáló lehetőségét, miközben az egyéni körzetben győztes pártjának kompenzációs bónuszokat nyújtanak. Így is *fokozták a választási rendszer aránytalanságát*. (2009-ben a Fidesz a 200 fős parlament létrehozására irányuló választójogi törvényjavaslat semelyik verzióját sem volt hajlandó támogatni, mert azok a létszámcsökkentést az arányosság növelése mellett kívánták biztosítani.)
- A nagyobb választási körzetek kialakítását – folyamatosan újraszabva a körzethatárokat – a kormánypártoknak kedvező *választási földrajz* eszközeként használták. (Az új körzethatárok alapján a Fidesz 1998 óta minden választást megnyert volna.)
- Az *előzetes regisztráció* bevezetésével a szociális populizmusra fogékonyabb társadalmi rétegeket akarták kiszorítani a ténylegesen választók közül, ám ez a törekvés a hazai és a nemzetközi negatív reakciók miatt megghiúsult.
- Bár Brecht szerint „a népet nem lehet leváltani”, *virtuális lakosságcsere* révén a szavazók egy részét le lehet cserélni: a kettős állampolgárság lehetőségével élő határon túli magyarok döntően a kormánypártok szavazótáborát erősítik, miközben a Magyarországról hosszabb-rövidebb időre kitelepülők inkább a potenciális ellenzéki szavazók közül kerülnek ki. Csakhogy miközben az előbbiek könnyített eljárással levélben is szavazhatnak, addig az utóbbiaknak igencsak macerás a választójogukkal élni. Így cserélnek le pár százezer kormánykritikus szavazót pár százezer kormánypártira.
- A választók regisztráltathatják magukat egy kisebbség tagjaiként, de ez esetben listán nem szavazhatnak pártokra, hanem csak a *kisebbségi listán* szereplő szervezetekre. Ez a kisebbségi jogok elősegítése helyett százazrek politikai jogainak diszkriminatív elvonását eredményezi, ami számaránya miatt a cigányság esetében a leginkább torzító hatású.
- A *kampánycsend eltörlésével* a forrásokban bővelkedő és a Kubatov-listával felszerelt Fidesz olyan *központilag vezérelt logisztikai akcióvá* változtathatja a választást, amelyre – eszközök hiányában – az ellenzék nem képes hasonló mozgósítással válaszolni. (Elég a legutóbbi bajai időközi választást felidézni.)

Hiába változna tehát tömegesen a választói akarat, jönne létre a feltételezett lekötetlen vegyértékű szavazatokra is esetleg demokratikus alternatíva, az új választójogi törvény a Fideszt – centrális politikai helyzetéből és a választási rendszer részrehajló átalakításából adódóan – jelentős népszerűségvesztés esetén is hatalmon tarthatja.

De ha ez sem elég, akkor végső mentőövként ott van *a csalás lehetőségét intézményesítő választási eljárási törvény*.

- Az új törvényből kimaradt a választási csalás megakadályozásának és a jogorvoslatok pártatlan elbírálásának kötelezettsége.

- A törvény gyakorlatilag többséget biztosít a kormánypártok választott és delegált tagjainak a választási eljárást felügyelő bizottságok minden szintjén. A „független” bizottsági tagokat vagy a kétharmados többségű parlament, vagy a döntően kormánypárti többségű önkormányzatok nevezik ki a bizottságokba.
- Az eddigi választások informatikai rendszerének szolgáltatóját államosították, így az közvetlen kormánypárti irányítás alá került. Az elektronikus szavazatfeldolgozás folyamatát új állomásokkal szakítja meg a törvény, és ez ellenőrizhetetlen lehetőségeket teremt az eredmények manipulálására.
- A kormány a határon túli magyarok védelmére hivatkozva sem a választások előtt, sem a választások után nem hajlandó nyilvánosságra hozni az ottani szavazók listáját, de még a számukat sem az egyes országokra lebontva. Ezzel – Európában egyedülálló módon – több százezer szavazat valós volta nem lesz ellenőrizhető. A külföldi magyarok levélszavazatainak eredményét a Fidesz-többségű Nemzeti Választási Bizottság fogja közölni, a társadalom bármilyen ellenőrzési lehetősége nélkül.
- A törvény egy miniszterre bízta annak meghatározását, hogy a választás teljes körű eredményéből mely adatokat teszi közzé, és az eredményt tartalmazó jegyzőkönyvek rovatai milyen matematikai-logikai összefüggéseknek kell hogy megfeleljenek.
- A nemzetközi megfigyelők akkreditálásáról vagy az akkreditáció megtagadásáról a Nemzeti Választási Bizottság kilenc évre kinevezett elnöke indoklás nélkül dönt, a döntés ellen fellebbezésnek nincs helye. A nemzetközi megfigyelőknek tilos kérdéseket feltenniük a pártok képviselőinek, a jelölteknek vagy a szavazóknak. Csak a választási bizottsághoz intézhetnek kérdést.

A törvénynek ezek a *választási csalást* lehetővé tevő új paragrafusai azt jelzik, hogy ha a szükség úgy hozza, akkor használják is azokat. *Nem öncélúan, csak célszerűen.* Ahogy a posztkommunista államokban is teszik olykor, amikor a választások egy részét – a nemzetközi megfigyelők jelentései szerint – elcsalják. A két törvény kapcsán joggal merül fel a kétely a választások szabadságát illetően. Nem a kommunista diktatúrák módszeréről van szó, ahol úgy változtatták az érdemi választást pusztá szavazássá, hogy a választásokon egy jelöltre, egy pártra lehetett csak szavazni, vagy ha kettő közül lehetett választani, akkor azok a gondosan megkomponált társadalmi tablónak ugyanazon kategóriáját képviselték: két bányász, két egyetemi tanár vagy éppen két szövönő küzdött egymással. Ezzel a „joggal” ugyanakkor – demonstrálandó a diktatúra demokratikus elköteleződését – kvázi kötelező volt élni. A demokrácia kulisszái között működő maffiaállam ezzel szemben a választáson indulók politikai öndefiníciós szabadságát, a kampány forrásait, a választói részvételt s különösen egy-egy szavazat értékét manipulálja.

7. Vagyonosodás és gazdaságpolitika

A rendszerváltást a szocialista rendszer gazdasági összeomlása kényszerítette ki, vagyis a keleti piacok összeomlásában, az állami vállalatok tömeges csődjében megmutatkozó gazdasági válság nem következménye, hanem oka volt a fordulatnak. Még akkor is, ha a korábbi évtizedekben ismeretlen sok százezres munkanélküliség csak 1990-től alakult ki, át-, fel- vagy leértékelve az addigi életpályákat és karriereket, ismereteket és tudásokat. A rendszerváltás részben felszámolta a *Kádár-kori egyéni gyarapodás* addigi legitim „*kaparj, kurta, neked is jut*” mechanizmusait, ugyanakkor nem teremtette meg azt a nyugatias értékrendbe illeszkedő kultúrát és konszenzusos mechanizmust, amely révén valaki mások által is erkölcsösnek elfogadott, legitim módon juthatott vagyonhoz. Ezért lehetett az elmúlt két évtizedben folyamatosan *politikai programot építeni a vagyon újraosztásának igényére*.

Ráadásul a magyar történelem ebből a szempontból eléggé hektikusan alakult. A nálunk szerencsésebb nyugati demokráciákban a tulajdonviszonyok sok évtizedes, évszázados folytonosságban alakultak, és ennek eredményeként szerves középosztályi építkezés mehetett végbe. Ezzel szemben nálunk csak az elmúlt évszázadban is számtalanszor fosztottak meg teljes társadalmi csoportokat – faji, etnikai, ideológiai alapon, társadalmi pozíciójuk vagy éppen az ország területi változásai miatt – vagyonuktól, és sorolták át őket hatalmi kényszerrel más-más társadalmi osztályokba, rombolták le és rendezték önkényesen újra az egzisztenciájukat.

Ezt a magyar történelmi hagyományt a rendszerváltás sem szakította meg, sőt, a politikai és társadalmi küzdelmek nem elhanyagolható mozgatója, hogy *kvázi nulláról indulva, kiből lesz milliárdos, és kiből koldus*. A Fidesz 2010-es parlamenti kétharmadot eredményező győzelmével ebben is fordulóponthoz értünk, mert míg a liberális demokrácia intézményrendszere és a különböző politikai erők egyensúlya úgy-ahogy civilizált keretek között tartotta a szerzés ösztöneit, mára a maffiaállam megjelenése minőségileg új fejezetet nyitott ebben a történetben.

Érthetetlen módon még a rendszerkritikus politológiai elemzések is szemérmesen szétválasztják a politikai hatalomkoncentráció és a korrupció jelenségeinek leírását és így annak magyarázatát is. Mintha két különböző történetről lenne szó. Ebben a megközelítésben, ami a politika szférájában történik, az valami öncélú, ördögi hatalomvágyként, a mértéktelen „lenyúlások” pedig pártfinanszírozási problémaként jelennek meg. Az egyik narratívája, hogy „ezek már megint rombolják a demokráciát”, a másiké, hogy „ezek mutyiznak”. Ezek a leírások azonban nem magyarázzák meg a rendszer lényegét. A hatalomkoncentráció ugyanis nem holmi megszállottság, még ha kell is egyfajta lelkialkat és morális defektus hozzá. A szervezett felvilág korrupciója pedig nem eseti, sporadikus „mutyi”, valamifajta alkalmi elhajlás, deviancia, hanem központilag irányított és racionálisan lebonyolított rablás, a rendszer része. A szervezett felvilág lényege ugyanis az, hogy *a hatalomkoncentráció és a fogadott család vagyonosodása szorosan együtt jár*, egymást szolgálja, *elkülönült rendszerekben nem működtethető*. De míg a hagyományos maffia – közhatalmi pozíciók híján – zsarolással, megfélemlítéssel és

nyílt erőszakkal éri el kívánt céljait, a maffiaállam esetében a befolyási övezetek a kényszer kvázi törvényes eszközeivel alakíthatók. Vagyis a szervezett felvilág a saját tevékenységét mintegy legálissá teszi. Vagyonszerzésében már nem a rejtett szférában, hanem az állami politika rangjára emelve működik.

7.1. A Fidesz és a „keresztény középosztály” szövetsége

A rendszerváltás táján a Fidesz vezetői többnyire nem urbánus kultúrából, ám nyugatias ízléssel érkezve, „elvált szülők gyermekeiként” kívánták meghaladni az évszázadosnépies-urbánus ellentétet. Későbbi jobbra menetelésükkel azonban már az összeomló – részben a népies ideológiát, részben a két világháború közötti keresztény nemzeti középosztály világát vegyítő sajátos – magyar jobboldal (MDF, Kiszgazdapárt) helyére léptek. Csakhogy, míg a „népies classic” egykoron – mondta Konrád György borozgatás közben – az érintetlen paraszti kultúra világát állította szembe az urbánus, szekularizált, szabadfoglalkozású értelmiség kultúrájával, addig a fideszes újnépesség indulata a feltörekvő kis- és középkáder szülők kollégista fiainak gyanakvásából és frusztráltságából fakadt a többgenerációs fővárosi, értelmiségi gyerekekkel szemben.

A Fideszt, mint legkisebb falusi fiút, népmesei hevülete hajtotta, hogy elinduljon a gazdagságot jelentő aranyrészvényt megkeresni. De sehol sem találta, mert azt a két gonosz, a „komcsi” és a „multi” már elorozta. Bolyongása közben összetalálkozott és frigyre lépett a kommunizmus időszakában maradék vagyonából is kisemmizett és a rendszerváltás során is hoppon maradt történelmi keresztény középosztálybeli úrilánnyal. *Elhatározták, hogy igazságot szolgáltatnak maguknak, és megszerzik a jussukat – bármi áron.*

Jól látták, hogy míg *a rendszerváltás során* a politikai hatalomba jutás az előtte abból kiszorítottak számára – a demokratikus választásokból fakadóan – szinte magától értetődően történt, addig a privatizáció nyertesei közé már nem lehetett bárkinek bekerülni. A privatizált állami tulajdon egyrészt a politikai és kapcsolati tőkájüket a munkavállalói résztulajdonosi program és menedzsmentkivásárlás révén az egykori – részben már depolitizálódott – menedzserelit, másrészt a külföldi nagy cégek kezébe került. Ugyanakkor az idő előrehaladtával folyamatosan szűkült az állami tulajdon privatizációjával megszerezhető vagyon. Márpedig a legkisebb fiú és az úrilány közös történelmi tapasztalata, hogy csak pünkösdi királyság a vagyon nélküli frigy. Vagyonhoz jutni viszont, további megszerezhető állami javak híján, csak a magánvagyonok újraelosztásával lehet – de jogszerűen ez már szinte képtelenség volt.

Az MDF-kormány alatt, majd az MSZP-vel történt alkalmi osztozkodásban megszerezhető javak ugyan számottevőek voltak, de az új tulajdonosoknak messze nem biztosítottak érdemi gazdasági befolyást. *A Fidesz első kormányzati ciklusában*, 1998 és 2002 között némi maradék állami vagyont még elnyerhetett nem tőkeerős cég – a vételárat döntően fedező állami – hitellel. Politikai kapcsolat révén pedig áron

alul (lásd például a CD Hungary esetét), vagy az állami megrendelések piacáról a külföldi versenytársakat lesöpörve, megszerzésekhez jutva lehetett – a politikai támogatás megszűntével már törékeny – óriásvállalatot építeni (lásd Vegyész). Az első út kincsei azonban elfogyóban voltak, a második út pedig túl rögsnek bizonyult.

Ráadásul a Fidesz első kormányzásának erős kétharmados intézményi gátja még úgy-ahogy korlátok közé szorította a mindent felülíró hatalmi ösztönöket és a tulajdonviszonyok állami erőszakkal történő átalakítását. Bár a vagyon- és hataloméhségnek belső, morális korlátai már akkor sem voltak, intézményiek még igen. Az is igaz, hogy már az ezredfordulón is tanúi lehetünk annak, hogy a kormányzó politikai elit az állami hatalom teljes arzenáljával maffiaállamként indított küzdelmet új pozícióért és tulajdonosváltásért a gazdaság bizonyos szegmenseiben, de ezek az akciók akkor még nem teljes ágazatok dominálására, hanem egy-egy vállalkozás megszerzésére irányultak.

7.2. A maffiaállam vagyonfosztó technikáinak egyedisége

A maffiaállam a vagyon újraosztásának elveiben is különbözik más rendszerektől: az egykori *dél-európai korporatív típusú autokratikus rendszerek* vagy akár *a Horthy-rendszer* a gazdasági elitet nem cserélte le. Kivételt ez alól a zsidó vagyonok – egyébként nem mindenütt bekövetkező – kisajátítása képezett, de új tulajdonosréteget nem hoztak létre, csak gazdagították a meglévő keresztény középosztályt. A vagyonfosztás „faji” *alapon volt „normatív”,* és nem egyedileg/ esetileg önkényes. A másik oldalon, a *szovjet típusú diktatúrákban* pedig minden tulajdont kisajátítottak, ott tehát a vagyonvesztés *osztályalapon volt „normatív”.* Az ott létrejövő elit tisztán politikai természetű volt, javadalmazása nem vagyonnal, hanem folyó javakkal történt: magasabb fizetéssel, jobb életkörülményekkel, üdülő- és lakáskiutalásokkal, a zárt rendszerű boltokban történő vásárlás lehetőségével, hiánycikkekhez való hozzájutással és másfajta privilégiumokkal. De ezek bármennyire vágyott előnyökként, privilégiumokként jelentek is meg az azokban nem részesülők szemében, jelentős magánvagyonok felhalmozását nem eredményezhették.

A posztkommunista maffiaállamnál más a helyzet: *a vagyontól való megfosztás nem normatív, hanem önkényesen eseti.* Ami tetszik, azt viszi. Az egykori szovjet köztársaságok jelentős részében a nómenklatúrához kötődő, nagyrészt párt- és titkosszolgálati vezetők kerültek hatalmi pozíciókba, egyúttal a privatizáció során olyan helyzetbe, hogy abból magánvagyon is felhalmoztak. Ha a privatizációs dömping réseiben meg is jelentek független vállalkozók, azok vagy betagozódtak a politikailag uralt szervezett felvilágba, vagy ha nem, akkor annak súlyos következményei lettek: a leszámolás ezekben a vadkeleti társadalmakban akár a gyilkosságokig is elmehetett, de olykor hosszú börtönbüntetésekkal vagy – a

nemzetközi szalonképesség fenntartása érdekében – „önkéntes” száműzetéssel meg lehetett úszni a hatalommal való konfliktust.

7.3. *A tulajdonosi elitcsere kísérlete – a visszautasíthatatlan ajánlat*

A 2010 óta eltelt időben a Fidesz túljutott az autokratikus berendezkedés megteremtésének offenzív szakaszán: kétharmados többségével lerohanta és feldúlta a liberális demokrácia intézményrendszerét, autonómiáit felszámolta. *A maffiaállam* most már *a törvényesített rablás eszközeivel osztja újra a vagyont*.

A *részleges gazdasági elitcsere* nem a hagyományos, bejáratott, akár rendszerbe szervezett, szinte az adóztatás pontosságával működő korrupció logikája szerint zajlik. Két prototípusával már az első Fidesz-kormány idején is találkozhattunk. Az egyik a privatizált BÁV Rt.-nek az adóhivatal, a rendőrség és a Magyar Fejlesztési Bank (MFB) segítségével történt, mintegy kizsarolt visszaállamosítása, majd újbóli privatizálása baráti köröknek. A másik a MOL gázüzletágának lerablási kísérlete az alacsonyan tartott hatósági ár és az MFB segítségével, ami végül csak a 2002-es választási vereség miatt hiúsult meg.

2010 után az „új magyar középosztály” megerősítése népmesei természetességgel esik egybe a Fidesz körüli, részben a politika világába belenyúló, új tulajdonosréteg kialakításával. Ahhoz, hogy a szervezett felvilág, a maffiaállam ajánlata egy vállalkozás átvételére visszautasíthatatlan lehessen („*an offer you can't refuse*”), legalább **négy fenyegető potenciállal** kell rendelkeznie: (1) korlátlanul uralt jogalkotói hatalommal, (2) párthű titkosszolgálat, ügyészséggel és rendőrséggel, (3) lojális adóhatósággal és (4) az állami megrendelések és uniós pályázatok feletti teljes kontrollal. Ez **teszi a maffiaállam ajánlatait vértelenül** – kvázi jogszerűen – **hatékonnyá**.

A kisajátítási repertoárban közben egy új technika is megjelent, ennek lényege a „*take over*”, az áttételek nélküli, közvetlen átvétel. Ilyenkor magánvállalatok kizsárolása és újak felépítése helyett már meglévőket vesz át jogon kívüli eszközökkel a szervezett felvilág. Esetleges későbbi kutatások majd pontosabb képet adhatnak, a jövedelmező, piaci szegmensükben vezető vállalatok tulajdonoscseréinek – e tudatos és központilag vezérelt elitcsere – mértékéről.

A *visszautasíthatatlan ajánlat* vonatkozhat egy cég részben vagy egészben történő átvételére, piaci áron vagy könyv szerinti értéken, a tulajdonos együttműködésétől, személyes zsarolhatóságától, az adott cég állami ellehetetlenítésének esélyeitől függően. Ellenkezés esetén bevethető az Országgyűlés, amely egy hirtelen törvénymódosító indítvánnyal ki tudja iktatni a piacról a meg nem kaparintható céget (például az ESMA közterületi hirdető céget), vagy egy természeti katasztrófa nyomán olyan rendelkezést hozhat, amelynek alapján vészhelyzetre hivatkozva korlátlan ideig állami ellenőrzés alá lehet vonni szinte bármilyen magánvállalatot (például a Magyar Alumíniumtermelő és Kereskedelmi Zrt.-t). Alsóbb szinteken egyéb hatósági döntések vagy éppen önkormányzati

rendeletek, határozatok jelentik a hatósági eszközökkel alátámasztott fenyegetést. Az ajánlat elfogadásáig visszatarthatnak közterület-használati engedélyt (Nemzeti Vágta), vagy éppen belengethetik e díj irreális megemelését (Sziget Fesztivál), illetve alkalmazhatják ezek kombinációját az állami hirdetések meglebegtetett elapasztásával (például egy közterületen történő ingyenes terjesztésű hír- és reklámújság esetében). De a cél érdekében aktivizálódhat az ügyészség, az adóhatóság, a Kormányzati Ellenőrzési Hivatal (KEHI) vagy más állami ellenőrző szerv is. Bármelyik képes egy vállalkozást akár teljesen is ellehetetleníteni. S miután a vállalkozók jelentős része – már csak a rendszerváltás utáni kelet-európai társadalomfejlődés okán – a szürkegazdaságban is mozog, különböző mértékben fogható, zsarolható. A velük szemben alkalmazható jogi retorziók a pénzügyi bírságtól a szabadságvesztésig terjedhetnek. A már említett *állami szervek politikailag motivált, megrendelt szelektív érdeklődése pedig biztosítja a kellő érveket* az esetleg vonakodó fél meggyőzéséhez, az üzletek nyélbe ütéséhez.

A megoldások széles skálán mozognak: egyesek tulajdonuk egy részét elveszítve paradox módon még növelhetik is jövedelmüket az új családi (rész)tulajdonos által már stabilan biztosítható állami megrendelésekkel és/vagy elnyert pályázatokkal. Másokat piaci áron vagy az alatt kifizetnek, de egyéb tulajdonukat megőrizhetik. Olyanok is vannak, akik a szabad elvonulásért cserébe kénytelenek megválni tulajdonuktól vagy annak egy részétől. S mivel az új kurzusban a focit szeretni kell, egyeseknek – ki tudja, jutalomból vagy büntetésből – olykor örökbe kell fogadniuk egy-egy futballcsapatot is. A politika és a gazdaság közötti üzletmenetet az ügyészség és az adóhatóság nyomatékos aktivitása tartja életben. A korrupcióval jogosan vádolhatók közötti önkényes, politikai szelekció, illetve az azzal alaptalanul besározottak példája csak erősíti *a szervezett felvilág és a gazdaság közötti „nemzeti együttműködés”* készségét. Annál is inkább, mert immár nemcsak a fideszesek, hanem a vállalkozók is tudják, hogy „ezek nem viccelnek”.

A dilemma, hogy vajon a gazdaság mágnásai tartják-e kézben a politikát, vagy fordítva – az utóbbi javára dőlt el: nem az oligarcháknak van politikai képviselőjük, hanem *a politikát uraló Családnak vannak oligarchái.* Nem a miniszterelnök a vendég az oligarcha jachtján, hanem az oligarcha demonstrálja behódolását harmadosztályú futballmeccseken a Keresztapa VIP-páholyában. A néhány nagy mágnás (Csányi Sándor, Demjén Sándor) alávetésének, *szövetségesből vazallussá degradálásának kísérlete* is elkezdődött, és a hatalom felvillantja a dacoskodás esetén nekik szánt szerepet: például a legnagyobb magyar bank kormányzati tisztelettel övezett vezetője – ahogy Lázár János, a Miniszterelnökséget vezető államtitkár vitte az üzenetet – könnyen a „nemzet uzsorásának” szerepében találhatja magát. Nem lenne meglepő, ha a magyar mágnások álmaiban már Hodorkovszkij sorsa kísértene.

7.4. Hidegállamosítás, államosítás, tranzitállamosítás

A *hidegállamosítás* az a folyamat, amellyel egy-egy ágazat, cégcsoport piaci környezetét sajátítja ki az állam anélkül, hogy közvetlenül államosítaná azokat. Ennek sokféle eszköze lehet a hatósági áráktól a különadókon át a tevékenységet szabályozó-korlátozó rendelkezésekig. Mindez a tulajdonosok kivéreztetését, a tartós vagy tranzitállamosítás előkészítését, a terület szereplőinek behódoltatását, tehát összességében a piaci viszonyokra jellemző személytelen kapcsolatok és gazdasági determinációk perszonalizálását és a politikának alávetett függelmi rendbe szervezését szolgálhatja. A hidegállamosítás nem vált át szükségszerűen államosításba vagy tranzitállamosításba, de magában hordja a járadékoltatás lehetőségének sokirányú célrendszerét. Emellett kísérőjelensége a gazdasági pozíciók fogadott családi magánkörbe vonásának, a szervezett felvilágosított belüli felhalmozásának. Klasszikus privatizációs technikákkal ugyanis már nehéz élni, hiszen a megmaradt privatizálható állami javak köre szűkös.

A jórészt *külföldi tulajdonosok által birtokolt javak visszaállamosítása*, majd a preferált magántulajdonosi körbe történő átjátszása – *tranzitállamosítással* – viszont hatékony módja az újra elosztható javak teremtésének, amit a nemzeti szabadságharc ideológiája kísér. Először meghirdetik, hogy a kulcságazatokban magasabb magyar tulajdoni arányt kell elérni, majd meg is kezdik a legitim tulajdonos kiszorítását. Természetesen gazdaságon és jogon kívüli – vagy a korlát nélküli hatalom biztosította jogi – eszközökkel: különadókkal, plázastoppal, teljesíthetetlen építési előírásokkal és egyéb önkormányzati és állami korlátozó intézkedésekkel. S ha ez nem elég, akkor médiában megrendelt lejáratással, végső esetben akár erőszakos visszaállamosítással is. A külföldi tulajdonosok tőkeereje és nemzetközi befolyása függvényében az egyszerű kiszekírozástól a piaci ár alatti vagy akár feletti kivásárláson át a piacról történő kivonulás kikényszerítéséig terjed a skála. Ha pedig a tranzitállamosítás második, újraprivatizáló fázisához a Családtagnak tőkére van szüksége, azt kockázatok nélkül biztosítja akár a Magyar Fejlesztési Bank is, amelyet törvényileg felmentettek a prudens gazdálkodás követelményei alól. Így az új tulajdonosi szerepre kiválasztott cég látszólagos hitelezése valójában ajándék: végső soron költségvetési források átjátszása, egyfajta államilag vezérelt pénzmosás, az adófizetők befizetéseinek illegitim megcsapolása.

Hasonló módszereket alkalmaznak *a nem a fogadott családhoz tartozó magyar tulajdonosok esetében* is, csak ott már KEHI-s, adóhivatali vagy akár ügyészségi fenyegetéssel. A bejáratott technika itt is a „take over”, amikor nem bajlódnak – mint egykoron – új cégek felépítésével, ehelyett a meglévőket veszik át, megszarolva a tulajdonosokat, vállalkozásuk részleges vagy teljes átadására, eladására kényszerítve őket. De ajánlhatnak olyan meggyőző vételárat is, amely mellett az államosítás nehezen indokolható fázisát is ki lehet hagyni, és rögtön a szervezett felvilágosított valamelyik tagjának tulajdonába mehet át a vállalkozás. Ez különösen olyan cégek esetében gyakori, amelyek nagy állami megrendelések és uniós források hatékony lehívására alkalmas infrastruktúrával, kapacitással rendelkeznek, és ahol számít az idő. Hogy mikor melyik megoldást választják, az az erőviszonyok vagy a zsarolhatóság függvénye. Orosz vagy német cégek esetében közpénzből akár a piaci

értéket meghaladó áron is vásárolnak, mint ahogy az a MOL részvénycsomagjánál vagy az E.ON gáztározóinál történt, máskor szabad elvonulást ígérnek a tulajdonért cserébe, megint máskor a törvényhozás nehéztüzérségét vetik be a makacskodóval szemben. Mint Las Vegasban, amikor a maffia ajánlatot tesz egy kaszinóra... Csak nálunk aki ellenáll, annak nem a revolver csövével kell szembenéznie – ez a maffiaállamnak nem stílusa. Hullákat nem látunk az utcán, *a maffiaállamban a kigyúrt pénzbehajtók helyett dolgozik a meggyúrt parlament és ügyészség.*

7.5. Hálózatos (trafik- és földbérlet-) koncessziók

Különösen célravezető módszere a vagyonok újraelosztásának a bérleti, koncessziós jogok újrapályáztatása. Ennek egyik példáját az *állami földbérletek* esetében láttuk, amikor a mezőgazdasággal hivatásszerűen foglalkozó gazdálkodók sokaságát fosztották meg jövőbeni remélt tulajdonuktól, olyan személyeknek juttatva azt, akik döntően még csak nem is az adott mikrokörnyezet és foglalkozási ág reprezentánsai voltak, és akikről tudni lehet, hogy csak járadékoltatni fogják a kapott földet, és így nyernek belőle – szellemi és anyagi befektetés nélkül – jövedelmet.

Más esetekben az újraelosztás nem közvetlen vagyonokról, hanem az állam járadékoltató pozícióiról szól, amikor az állam egy második adóztatási rendszerben megcsapolja a magángazdaságot. De mivel a rendszer logikája szerint *a Családot a közép- és alsó szinteken is folyamatosan építeni, bővíteni és táplálni kell*, ehhez mindig újabb részeket kell elfoglalni az addig a piac által szektorsemleges üzemeltetett területekről egyfajta direkt állami járadékoltató pozícióba helyezve át azokat. Ez történt a *trafikkoncessziók* esetében, amikor először – hamis és álszent indokokkal – állami monopóliumot teremtettek, majd miután kiforgatták megélhetésükből a korábbi trafikosokat, az új klientúrának törvényi eszközökkel megemelt jövedelmezőséget biztosítottak. Mindeközben – a dohánytermékek forgalmazásától megfosztva, így leértékelve a vállalkozásukat – vidéki kisboltosok, újságárusok és más kistulajdonosok tízezreit tették tönkre. Itt a maffiacsalád már a maga szervezettségében és önbizalommal teli nyíltságában mutatkozik meg, hiszen míg a nagy vagyonok leosztása esetében az ügyletek belátható számú szereplője közötti alkuk zárt – olykor kormányzati – ajtók mögött bonyolódtak, a trafikpályázatokat a teljes családi hálózaton végigfuttatták, önkormányzatokkal és más állami-kormányzati kliensekkel véleményeztetve azokat.

A trafikügy azért is mutatja jól a maffiaállam jellegzetességeit, mert nem klasszikus korrupció, ahol egy nagy pályázon belül érvényesül decentralizáltan, összehangolatlanul sok különálló kis korrupció, hanem épp ellenkezőleg: a Család által központilag megtervezett, a parlamentben törvénymódosítással legalizált tulajdon-, azaz koncessziós-jog-fosztás, majd pedig az új családi tulajdonosok kijelölése révén lebonyolított, központilag vezérelt rablás. Az akció első szakasza a hidegállamosítás egy példája is, amikor nem a tulajdont magát, vagyis a boltot vették el, hanem egy termékkör árusítási jogát. A trafikügy természetesen már nem

elszigetelt „mutyik” összessége, hanem a maffiaállam koordinált működése, ami csak részben a fogadott család oligarcháit, többségében már a „kiszérvényeseit” célozta meg.

A trafikügy nem egyedi: zajlik a társadalmat politikailag, gazdaságilag, kommunikációsán átszövő párhuzamos, más-más műfajú és funkciójú „ér- és ideghálózatok” sokaságának számbavétele és betagolása a maffiaállamba. A pénzügyi- és bankszféráé, a média- és infokommunikációs szféráé, a többnyire lokális monopolhelyzetben lévő közüzemi szolgáltatók hálózataié, és lehetne sorolni a létfontosságú hálózatokat, amelyekről még egy bőrt le lehet húzni, és a vazallusi rendszer egy privilegizált, hozzájuk kötődő és megfizetett csoportját fel lehet építeni. A dohányjüvedékek hasznának családi hálózatba terelése után – amikor a helyzetet alkalmasnak találják –, valamilyen népegészségügyi ideológiával álcázva, megteszik ezt majd az ital- és a gyógyszerforgalmazással is.

A lojális, a Családba befogadott *kis- és közép vállalkozások* számára – csakúgy, mint a Fidesz első kormányzása idején – a Széchenyi Terv, illetve az uniós pályázatok jelentenek még megerősödési és kiugrási lehetőséget. A függelmi rendbe szervezett klientúraépítési szempont e programok esetében is fölülírja a gazdasági megfontolásokat.

7.6. Hatalmi racionalitás versus szakpolitikai irracionalitás

A hatalmi logika ugyan *szakpolitikai örültségeket* eredményez, de aki ezeket a szakma, illetve a ráció oldaláról vitatja, és ennek alátámasztására sorakoztat fel érveket, az nem tudja, mivel és kivel vitatkozik. Egy-egy Fidesz-akció – mint amilyen például a trafikkoncessziók vagy a földbérletek újraosztása – irracionalitását igazolandó, rendszerint szakpolitikai érvek hallhatók. Mint amikor a – Lenin születésének 100. évfordulójára, 1970-ben piacra dobott – szovjet minitévén focimeccset nézett az ember, és mivel nem látta a labdát, úgy tűnt, mintha a 22 játékos összevissza, értelmetlenül rohangálna a pályán. De ha nagyobb képernyőjű tévén néztük a meccset, akkor már látni lehetett a labdát is, ami magyarázó értelmet adott a játékosok mozgásának. Nos, a Fidesz „szakpolitikáiban” a labda a hatalmi tényező. A vaksi „szakmaizás” nem veszi tudomásul, hogy a rendszert leíró egyenletben van egy plusz – a hatalmi/vagyonosodási – elem, ráadásul az a meghatározó változó. Mintha kétdimenziós lények kívánnának „szakemberként” értelmezni egy háromdimenziós világot. A Család meg csak kajánul nevet a klasszikus szakpolitikai racionalitást keresőkön, hogy ezek a szerencsétlenek még csak azt sem értik, hogy miről szól ez a játék.

Ezért a maffiaállam intézkedéseit, működését illetően minden szűk értelemben vett szakpolitikai érvelés intellektuálisan nevetséges, politikailag és morálisan pedig önfeladó, mert nem számol a legfontosabb tényezővel: a hatalmi logikával, amelynek minden szakpolitikai megfontolás alá van rendelve. *Par excellence szakpolitikák ugyanis csak demokratikus viszonyok közt léteznek, ahol a közérdek helyébe nem*

lép a magánérdek. Ahhoz kormányváltás és a demokrácia intézményrendszerének helyreállítása szükséges, hogy a szakpolitikai kérdések újra ténylegesen szakpolitikai kérdésekké válhassanak.

Politikailag ugyanakkor következetes, amit a hatalom tesz, mert ez a fogadott család, az igazodni vágyók és igazodni kénytelenek számára világos és biztató, míg ellenlábasaiknak – az új szabályok megértésére alkalmas – fenyegető üzenet. A tágabb közvéleményhez pedig a valós információk nem jutnak el torzítatlan formában. Ez tehát a maffiaállam építésének logikája szerinti racionális cselekvés. „Megcsinálom, mert megengedhetem magamnak.” Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a rendszer minden akcióját pozitív szaldóval tudja zárni. A trafikügyben például lehet, hogy a szaldó nem lesz pozitív, mert visszaüthet, ha az országban sok ezer kismizett boltos mondja el naponta több száz hozzá betérő vásárlónak, miért kell bizonyos árukért máshova mennie. Ráadásul a maffiaállam működését illetően a szélesebb közvélemény megvilágosodása szakaszos, és ez az ügy fordulópont lehet az eszmélésben. Ezért a kockázatok minimalizálására a hatalomnak folyamatosan mérnie kell, elért-e már a szabad véleménynyilvánítás és a szabad választás lehetőségének visszavétele egy olyan szintet, hogy a választói akarat ne tudja kibillenteni a hatalmából a kibontakozó maffiaállamot.

7.7. *A sarc mint gazdaságpolitika*

Az uralomkompatibilis társadalmi vízió nem más, mint az – egyértelmű függelmi rendbe szervezett – új nemzeti tulajdonosi réteg és középosztály megteremtése, a mágnásoktól a kisvállalkozói egzisztenciáig. Életelménye a rend és a hit által összetartott, feltörekvő, rendszerető és rendteremtő, devianciáktól mentes derékhad. Ezt a megcélzott társadalmi csoportot, amely a Fidesz politikájának gerincét adja, valóban könnyebb összefogni az „Isten, haza, család” által meghatározott értékrenddel, mint az egykori alternatív liberálissal. A kollégista fiúk egykori fővárosi kiruccanása ifjúkori eltévelyedésnek, kicsapongásnak minősül. Félreértés lenne azonban a mai retorikát pusztá máznak és mimikrinek tekinteni – amitől persze még lehet cinikus. Családi gyarapodásuk harmonikusan illeszkedik e társadalmi vízióba, és lelkükben, a jussát megszerző szegénylegénynek látva önmagukat, még igazolást is nyer. A mesében persze könnyebb volt a legkisebb fiúnak elnyernie a fele királyságot: még nem nehezítették a dolgát holmi jogállami körülményeskedések, összeférhetetlenségi szabályok. A Fidesz gazdaságpolitikáját csak mindezek figyelembevételével lehet értelmezni.

A *szocialisták* gazdaságpolitikájának ciklusait – az egykori tervgazdaság időszakában megfigyelhető ciklikusság torz továbbéléseként – *az egyenletesen permetező osztogatások és a fűnyírólvű megszorítások váltakozása* jelentette. A gazdasági növekedést nem ösztönző, hanem szavazatszerző célzatú osztogatás felemésztette a tartós és fenntartható növekedés forrásait, a megszorítások pedig – reformok híján – nem szolgálták a hatékony, racionális gazdálkodási minták

megteremtését. Egy kézen meg lehet számolni az elmúlt másfél évtized azon területeit, ahol komolyan vehető rendszerszintű reformok történtek: a magánnyugdíjpénztárak létrejötte, a felsőoktatási és részben közoktatási reform, az önkéntes és hivatásos hadsereg megteremtése.

A *Fidesz* esetében a hatalmi szempontoknak alárendelt gazdaságpolitikát a *célirányos juttatások és sarcolások kettőssége* jellemzi. A szocialisták gazdaságpolitikájában a kedvezményezettek és megszorítottak egyaránt értéksemleges kvázi társadalomstatisztikai kategóriaként jelennek meg: ha képesek voltak rá, mindenkinek adtak, ha viszont el kellett venni – a külső körülmények személytelen szorításában –, azt amíg lehetett, intézményeken gyakorolták. A *Fidesz* esetében azonban a juttatások és az elvonások ideologikusan is vezéreltek és kommunikáltak. A juttatások (adókedvezmények, régi és új Széchenyi Terv) a „nemzet egészséges szaporodását”, a „nemzetfenntartást”, a „keresztény középosztály megerősítését” stb. szolgálják.

A *Fidesz* az *egykulcsos adó bevezetésével* – a jövedelmeknek a felső rétegekhez történő, egyelőre még személytelen, tehát társadalmi rétegre és nem egyénre szabott átcsoportosításával – mintegy hatszázmilliárdos lyukat ütött a költségvetésen. Ezt csak részben tudta a nagy elosztó rendszerek – önkormányzatok, társadalombiztosítás, egészségügy vagy az oktatás és a kultúra – kiadásainak drasztikus csökkentésével ellensúlyozni. Így hát átideologizált érvekkel megindult a magánmegtakarítások lerablása. A *magánnyugdíjpénztári megtakarítások elvonásához* indulatokat kellett kelteni, mondván, a magánnyugdíjpénztárak „eltözsdezik a pénzünket”. S mivel a kriminalizáló kommunikáció sem volt elég, megfélemlítéssel, a pénztártagok megszarolásával és bennmaradásuk technikai megnehezítésével biztosították a háromezer milliárdos vagyon döntő részének *einstandját*. A magánnyugdíjpénztárak eltiprásának különlegességét az adja, hogy itt a tagok számára a saját veszteségük feltételezhetően sokkal közvetlenebb és átélhetőbb volt, mint más, közvetett sarcok esetében. Ennek ellenére különösebb társadalmi tiltakozás nélkül fosztották meg a pénztártagokat megtakarításaiktól, és fizették ki őket a jövőbeni állami nyugdíj bizonytalan ígéretével.

A költségvetési egyensúlyt biztosító más típusú elvonások átideologizált, *büntető sarcként, különadóként* jelennek meg. A *Fidesz* gazdaságpolitikája nem más, mint antropomorfizált, folytonos küzdelem a „nemzetépítő” és a „nemzetrontó” erők között: különadót vetnek ki az „extraprofitot termelő” bankokra, távközlési vállalatokra és energetikai cégekre, közüzemi vállalatokra, a „profitjukat külföldre menekítő” multikra, az „egészségtelen” élelmiszereket forgalmazó „hamburgergyártókra”. Ezek az akciók nem jelentéktelen társadalmi támogatottságot élveznek, hiszen a kisemberek rendszerváltás utáni élménye, hogy miközben az elnyomás nagy rendszereit (egypártrendszer, állami monopólium) felszámolták, az elnyomás és kiszolgáltatottság kis rendszerei tovább élnek. Az állampolgár, ha lehet, egzisztenciálisan még kiszolgáltatottabb a bürokráciával, a közüzemi vállalatokkal, a bankokkal szemben, mint korábban. Ez a bizonytalanság és frusztráció a központi kormányzat sarcoló intézkedéseit támogató és *legitimáló indulatokká formálható*.

Az e logikával végrehajtott akciók legkiérleltebb változata *a rezsicsökkentés*. Miközben ez a választások előtti szavazatszerzés központi kampányakciója, a hidegállamosítás, azaz a – jórészt külföldi – tulajdonosok kiéheztetésének és kiszorításának az eszköze is. Ebben az akcióban a kézzelfogható ajándékot (a számla csökkentését) a legszegényebbek is látják, és világos a jótevő (a kormány) személye is. És aki nem tudná e kettőt magától összekötni, annak a kedvéért a számlázó közüzemi cégeket még arra is kötelezték, hogy ezt szembetűnő tipográfiával rányomtassák a számlákra: havonta érkező reklámanyag hárommillió háztartásba. Ennek elmulasztása hatalmas bírságokat eredményezett már eddig is. A piac logikája persze korlátokat emel ezen voluntarista célok teljesíthetősége elé, és a sarc költségeit kerülő úton, kevésbé átélhetően áthárítja a fogyasztóra. De a másutt jelentkező költségnövekedés, szolgáltatási minőségromlás már személytelen, legalábbis nem lehet az ódiumát közvetlenül a kormányra hárítani. Ha pedig mégis megpróbálnák, az ürügyet adna az átideologizált nemzeti szabadságharc folytatására a gazdaság „nemzetrontó” szereplőivel szemben, ami további kommunikációs hozadék a kormánynak.

A cégeknek a legkülönbélebb sarcok, különadók továbbhárítására irányuló törekvései a kormányzatnak további népbarát látszatintézkedések nagy csinnadrattával járó meghozatalára adnak alkalmat, s viszonyválaszként a politika önkényes beavatkozásának tucatnyi intézményét hozták létre. *Árkommandót*, hogy a megsarcolt multik ne emelhessenek árat, *bér- és adó-akciócsoportot*, hogy a magánvállalatokat alkalmazottaik – személyi jövedelemadó-módosítás miatti – jövedelemkiesésének kompenzálására kényszerítsék, a Kormányzati Ellenőrzési Hivatal pedig lerohanja a már kifosztott magánnyugdíjpénztárakat. Minél abszurdabb és minél kevésbé illeszthető a piaci logikába a tervezett akció, annál inkább ölt moralizáló-kriminalizáló jelleget. A bűnbakképzés és módszeres karaktergyilkosság – legyen szó intézményekről vagy azokat megtestesítő személyekről – a gazdaságpolitika szerves részévé vált.

A maffiaállam módszeresen hajtja maga alá és *tereli a tranzitállamosítás felé* azoknak a részleges vagy lokális monopóliummal rendelkező nagy hálózatoknak egy részét – a bankszektortól a közszolgáltatásokig –, amelyeknek fogyasztói hazai polgárok, így azok számára nem elkerülhetők, vagy nem külföldre menekíthetők, és ezért hatósági árak vagy egyéb szabályozók révén járadékoltathatók. Ahol pedig működik a piac, ott a maffiaállam megpróbál mesterségesen monopóliumot teremteni. A szervezett felvilág így szerez tulajdont, valamint – állami monopóliumteremtés, hatósági árszabályozás vagy garantált haszon segítségével – biztos jövedelmet. Munkaalapú társadalmat hirdet, de valójában másoktól szedett védelmi pénzekből szerzi jövedelmeit.

Ami járadékoltatható, azt sarcolja, vagy kiszorítva a helyébe lép, ami nem járadékoltatható, azzal stratégiai megállapodást köt: Audi, Coca-Cola, Daimler, Richter, Sanofi, Synergon és így tovább. Ez alól talán csak a Tesco kivétel – olykor előfordul, hogy a kormány az egyik kezével „sallert” ad, a másikkal meg simogat. A fenti vállalatok termékeinek nagy része nem a hazai piacon kel el, így lehetetlen

megfelelő hasznot törvényben kikötni, ugyanakkor magyar munkaerőt foglalkoztatnak, és itt adóznak. Van egy túréshatárunk, ha nagyon rájuk mászik a szervezett felvilág, egyszerűen kitelepülnek, bár a termelő vállalatok esetében az ilyen döntések átfutási ideje 4-5 évet is igénybe vehet, amíg az adott technológia kifut. Nehezen zsarolhatók, hát partneri megállapodást kötnek velük. Esetükben az üzlet kölcsönös érdekeken alapulhat, és nem a pusztán erőn.

7.8. Autokrácia és autarkia

A politika erőszaktevése a gazdaság világán – emlékezzünk a „szocializmus egy országban” sztálini kísérletére – még elzárt, nagy rendszerekben is csak korlátozottan működőképes. Magyarország a maga poszt-trianoni méretével már visszavonhatatlanul a globalizált piacok szerves része. Míg a kommunista rezsim a határok lezárásával megakadályozhatták, hogy polgáraik a lábukkal szavazzanak a rendszerről, ma az EU tagjaként semmilyen politikai természetű beavatkozás a gazdaság világába nem tudja megakadályozni, hogy a vállalkozások tőkésük, a polgárok pedig megtakarításaik kimenekítésével vagy elvándorlással válaszoljanak az efféle kísérletekre.

Az autokrácia adekvát gazdasági kerete – Orbán számára is – az autarkia lenne, hiszen szíve szerint nem tűrné, hogy politikai uralmának határain belül a gazdaság az általa diktálttól eltérő logika szerint működjön. Ezért a végeláthatatlan és folytonos kampányok sora, amelyekkel meg akarja regulálni az ideológiailag kriminalizált gazdasági szereplőket. A kétharmados parlamenti erőfölénnyel végrehajtott autokratikus politikai fordulatnak ez az első valódi korlátja. Lehet, hogy egyetlen szavával engedelmséget érhet el a köztisztviselői körben, de a tőzsdék engedetlenségét sem paranccsal, sem ráolvasással nem tudja kezelni. A világpiac intézményei túlnyúlnak az autokrata törvényhozói hatalmán: akárhány léket akar betömni rendpárti, gazdaságon kívüli eszközökkel, bármilyen gátat emel a piaci logikának, a piac egyre több helyen szakítja át a gazdaságon kívüli kényszerek gátjait. S ha a piac nem az autokrata unortodox önkénye szerint mozog, jöhet a paranoiás összeesküvés-elmélet, és az annak érzelmi talaján kibontakozó antropomorfizált, nemzeti szabadságharc. Csakhogy a világgazdaság erői – tetszik, nem tetszik – nem legyőzhetőek, legfeljebb a javunkra fordíthatók.

8. Az új elit és a társadalom függelmi rendjének szerkezete

8.1. A Keresztapa és a családi VIP-páholy

A futballpályák családi VIP-páholya mutatja a legplasztikusabban a társadalom valódi hatalmi viszonyait, ahol a Keresztapa feszélyezett meghittségben drukkol együtt az *oligarcháival, helytartóival, végrehajtóival, gazdatisztjeivel,*

strómanjaival, testőreivel (jogállami polgári nevükön: miniszterrel, polgármesterrel, legfőbb ügyéssel, Állami Számvevőszékelnökkel, bankelnökkel, társadalmi szervezetek vezetőivel, vállalkozókkal és így tovább) – egyszóval az ő háza népével. A VIP-páholy családi-nemzeti egységét és harmóniáját nem bonthatja meg a hatalommegosztás vagy az összeférhetetlenség „nemzetidegen” elve.

Ahogy a Keresztapa számára a család, a porta, a birtok, az ország azonos mintázatú entitások, úgy a benne szereplők is, úgymond, hasonló karakterek. Az asszonyok az esküvőn „szipognak”, az ellenzék meg mindenért „hisztizik” – egyik sem férfias, elkél az erős kéz. Számára az ország vezetése is csak olyan, mint a patriarchális családé. A liberális demokrácia elidegenedett, személytelen intézményi viszonyait az uralom, a vezetés személyes, kedélyes, de ellentmondást nem tűrő formái váltják fel.

A Családra jellemző munkamegosztás révén vezetett országban esetleges, hogy a családi funkciójukban hasonló szerepeket más-más módon legitimált pozíciójú személyek töltenek be. Ez mutatja a szerepek valós rendező elvét, hatáskörét, amihez esetlegesen rendelődik a jogállami forma.

Az egyik *stróman* szerepét ellátja a polgármester, miközben *gazdatisztként* igazgatja is a birtokot. De a családi vállalkozás könyvelője a való világból átléphet strómanként a demokrácia virtuális világába, s megbízhatják a Család szolgálatára történő gazdasági miniszteri feladatok ellátásával. A családi sajtóorgánumok ügyvédje pedig a médiahatóság elnökeként áll helyt. A maffiaállam apparátusában mindenkinek megvan a már legalizált, tisztára mosott szorgalmi feladata. A stróman arról ismerszik meg, hogy áthidalhatatlan, a papírforma szerint megmagyarázhatatlan szakadék feszül személyi kvalitásai és a pozíciójából következő hatalma között: miközben a formalizált pozíciója szerint úr, az alázatos testbeszédéből is látszik, hogy csak szolgál. Ha üzleti vállalkozása van, piaci logikával nem magyarázható annak szédítő sikere, tulajdonosi motivációkkal meg a kivett hatalmas osztalék, és annak felszívódása.

A *családi testőrség* széles spektrumot ölel fel: a Terrorelhárító Központtól kezdve (melynek feje Orbán Viktor korábbi személyi testőre) a birtok körüli őrző-védő szolgálatokon át (melyek közutakat zárhatnak le magánútként) egészen le a Nemzeti B-középig. Ez utóbbiak – Kozák Márton kifejezésével élve – amikor kell, igény szerint ostromolnak és védenek, MTV-székházat és Fidesz-székházat. De ha úgy hozza a szükség, akkor bevetethők egyetemi gyűlések megzavarására is. A személyi összefonódás szinte zavarba ejtő: a választásokra mozgósítandók listáját gondozó pártigazgató egyben – mint a Ferencvárosi Torna Club elnöke – a Család számára kedves ügyekért randalírozók mentora is. Míg az ellenzéki politikusokat a rendőrség tehetetlenkedve folyamatosan kiteszi a *mob* inzultusának, addig a Családfő körül szorosan zár. A Család tagjai az erőszakszervezetek egész skáláját uralják: az államiba beolvadt magánszervezetektől az illegális randalírozókig.

A *helytartói szerep* példáiként említhetjük a kultúra egyes területeinek családi felügyeletét, amelyet elláthat akár miniszterelnöki megbízott (mint a „tudatos nemzeti gondolkodás megalapozásáért” felelős Kerényi Imre), akár kormánybiztos

(mint a filmgyártásért felelős Andy Vajna vagy a komolyzenéért felelős Batta András), akár a Magyar Művészeti Akadémia elnöke (mint a képzőművészetért felelős Fekete György), akár színigazgató (mint a színházakért felelős Vidnyánszky Attila). Az ő esetükben már nem bajlódnak azzal, hogy az egyes területek feletti dominanciát holmi kuratóriumi többségekkel biztosítsák, egyszerűen kinevezik az adott területek helytartóit, akik ha kell, egyedi döntéseikhez csak megrendelik a szükséges törvénymódosítást, rendeletet, szolgálatkész zsűrit, karaktergyilkos kampányt. Legitimációjukat nem a jogállami szerepből, hanem a Keresztapa megbízásából merítik. S már a felügyelt szféra szereplői is mint az adott terület felkent, teljhatalmú uraihoz viszonyulnak hozzájuk.

Már említettük: tévúton járnak, akik szerint az *oligarchák* ejtették foglyul az államot, mert a viszony fordított. A maffiaállamban egy szűk politikai vállalkozás, a Család helyezi hatalomba és nevezi ki a saját oligarcháit. Ugyanis nem az oligarcha tudja zsarolni a Keresztapát, hiszen a klasszikus maffia feltételezi a demokrácia nyilvánosságát és intézményeit, amelyek az esetleges leleplezés révén akcióba lépnek. Ezért a lekötelezett politikust nem fizikai erőszakkal, hanem leleplezéssel lehet zsarolni. De ha a szervezett felvilág maffiaállamban a Keresztapáé az adóhivatal, az ügyészség, a parlament és így tovább, akkor vele szemben az oligarchának nincs zsarolási potenciálja. Nem a klasszikus alvilági viszonyok minősített esetéről, a „*state capture*”-ról van szó, hanem a maffiaállam sajátosságáról, az oligarchák megregulázásáról, világos függelmi rendbe tagozásáról, azaz sokkal inkább „*oligarch capture*”-ről.

A Keresztapa és oligarchája viszonyában inkább olyan a helyzet, mint amikor – a régi moszkvai anekdota szerint – Sztálin megfenyegette Krupszkaját, hogy ha nem viselkedik megfelelően, akkor helyette mást fog kinevezni Lenin özvegyének. Ez a betörés, az alávetés folyamata. A maffiaállamban független oligarchák csak időlegesen vannak, *egy családi zsebre dolgozik mindenki, amelyből a Család szabályai szerint részesednek mindannyian*. Nem a korrupció átláthatatlan szabadpiaci versenye zajlik – mint az „elmúlt két zavaros évtizedben” –, hanem a családi gazdaság a Keresztapa által jóváhagyott, rendezett határokkal kijelölt koncessziós területek kereteiben működik. Miközben a szakpolitikákat szétzilálja, a korrupciós csatornákat összeszervezi és rendben tartja. De ennek leírására már szinte méltatlan a korrupció – mint kifejezés – használata, hiszen ez már a „nemzetépítés” eszköze, maga a közérdekké tett magánérdek.

8.1.1. A Keresztapa hobbija

Úgy látszik, minden önkényúrnak megvan a saját hobbija. Nálunk a miniszterelnök a focit kedveli, ezért itt a vazallusok büntetése, hogy lojalitásukat bizonyítandó, harmatgyenge meccset kell a Keresztapával együtt, odaadó átéléssel végigizgulniuk. S megalázó, szánalmas kínládásukat még a televízió is közvetíti...

A magyar polip új minőségét mutatja *két új magyar footballstadion* építésének története is. Stadler Józsefnek, a milliárdossá vált *self-made man*nek minden vágya

volt egy saját stadion a pusztában. De mivel ő csak a gazdaság szférájában működő, politikai hatalom nélküli adócsaló volt, elkapták, lecsukták, és azóta a stadionja üresen áll. A szervezett felvilágban ezzel szemben a közösségi földet állami pályázattal átjuttatják egy strómannak, az állami kisvasutat – kiemelt állami beruházással kistafírozva – a Keresztapa futballakadémiájának, amelynek egyben az Országgyűlés biztosít törvénnyel adómentes magánadakozást. És láss csodát: mennyi önzetlen lelkesedés mindenütt, a vállalati pénzfelajánlások kétharmada is a Keresztapa falusi csapatához érkezik, amely ezek után egyre magasabb osztályokba kerül. Mert az udvari beszállítók újonnan alakuló rendjéhez tartozók tudják, hogy ha állami megrendelésekhez és uniós forrásokhoz kívánnak jutni, akkor az effajta adakozás előny számukra. A szervezett felvilág Keresztapja úgy épít stadiont a portája mellé, hogy a hobbijára begyűjtött „védelmi pénzhez” adókedvezményt is társít – talán így nem fáj annyira.

8.2. Az új nemzeti középosztály – a maffiaállam egyensúlyi állapotának garanciája

Kérdés, hogy a kiépülő maffiaállam létre tudja-e hozni a társadalmi rétegződés olyan függelmi rendjét, amely a manipulált – de a diktatúrákhoz képest természetesen jóval nagyobb mozgásteret engedő – választásokkal együtt fenntarthatóvá teszi az új, autokratikus rendszert. Vannak ugyanis a kritikus fellépés és a véleménynyilvánítás intézményi korlátozásának technikáinál mélyebb szociológiai folyamatok, amelyek tartósíthatják az autokratikus rendszert. Miközben a „centrális erőter” politikai formája az autokrácia, „*centrális társadalmi csoportját*” – eufemisztikusan és propagandisztikusan – nemzeti középosztálynak nevezik. Mint ahogy egykor a szocialista demokráciában a jelző fosztóképzőként funkcionált, itt is hasonló a helyzet. „Nemzeti középosztályon” természetesen nem a szellemi vagy anyagi javakkal jobban eleresztett autonóm polgároknak a hatalmat kontrolláló közösségét értik. Ellenkezőleg: a nemzeti jelző egy ideológiailag és értékrendileg zárt, privilégiumokkal körülbástyázott, katonás rendbe szervezett társadalmi csoportra utal, ahová a bekerülést, illetve az onnan történő kivaszítást az újraéledő – csak ezúttal a Családhoz kötődő és nem pártalapú – nómenklatúra szabályozza. Ennek a vizionált nemzeti középosztálynak két pillére kezd kialakulni.

Az egyik a „szolgáló nemesek rendje”, a másik pedig az „udvari beszállítók rendje”. E két rendhez – amelyek kialakítása az autokratikus uralmi rendszer célja, majd működtetésének eszköze – igazodik a teljes intézményrendszeri változás. Az „*új nemzeti középosztály*” valójában egy *alárendelt vazallusi réteg, korlátozott intellektuális, piaci és gazdasági szabadsággal.*

8.2.1. A szolgáló nemesek rendje

Megtörtént a közigazgatás centralizálása, az autonómiák felszámolása, legyen szó a területi, települési, köz- vagy felsőoktatási, a tudományos vagy kulturális önkormányzás formáiról vagy éppen a közszolgálati média világról. A liberális demokrácia szabadságjogokkal és autonómiával védett területeire „ráröntő” centralizált állam a közszolgálati hivatalnokréteget, a közalkalmazotti értelmiséget és a korábban a közszolgálati körön kívül álló, de jelentős közvélemény-befolyásoló erejű egyéb értelmiségi csoportok intézményi autonómiáit számolta fel, és elindította marginalizálásukat, gettósításukat vagy besorozásukat saját szolgáló rendjébe.

A közszolgálati szakértelmiség szolgáló nemesi rendbe történő átsorolásának első lépése az *átfogó tisztogatás*, s az azt gyakran kísérő stigmatizáló-kriminalizáló kampány volt. A sorozatos intézmény-összevonások és -felszámolások, amelyek révén az érintett területekről persze drasztikus forráskivonás is történt, csak megkönnyítették a tömeges elbocsátásokat.

A második lépés a közszolgálati, közalkalmazotti értelmiségi csoportok *rendies szakmai kamarákba kényszerítése*. Az épülőfélben levő állami alkalmazotti rendszerrel kapcsolatban azonban *tévedés korporációkat emlegetni*, hiszen azok klasszikus formájukban, a második világháború előtti korporatív rendszerekben – a „tőke és a munka” konfliktusát korlátozva ugyan, de – alkupozícióban voltak támaszai a hatalomnak. Nálunk a szolgáló nemesek rendje, a tisztviselői kar tagjai különleges előnyökkel nem rendelkeznek, számukra ez pusztán az állami állások betöltésének jogosultságát jelenti azokkal szemben, akik – mivel nem tagjai a hivatalnoki rendeknek és karoknak – ezekből ki vannak zárva. Az etikai kódex pedig a Családon kívüli családtagok viselkedési – azaz lojalitási – normáit önti kiskaté formába. A szolgáló nemesek rendjébe tartozók ugyan *rendies előnyöket élveznek, de rendies szabadságuk nincs*. Nem „köznemesek” a pozíciójukból fakadó elvonhatatlan jogokkal, hanem szolgáló, katonai rendbe kényszerített hivatalnokok és hivatalnokokká vált, megregulázott értelmiségiek.

A maffiaállamban a kiszolgáltatott, az egyedi önkénynek kitett, függelmi helyzetbe kényszerített társadalmi csoportok esetében a vazallusi helyzet nem párosul vazallusi státussal. Ez teszi korlátozottan alkalmassá az akár megvilágító erejű feudális metaforák használatát. Ugyanakkor a hatósági kényszerrel különféle szakmai kamarákba tömörített értelmiségiek esetében a vazallusi helyzet részben vazallusi státust is eredményez. Szemben a civilizált nyugati világ – akár kötelező tagságú – szakmai kamaráival, amelyeknek elsődlegesen minőségbiztosító, így fogyasztóvédelmi, továbbá piackorlátozó szerepük van, *a maffiaállam kamarái államilag szervezett lojalitásbiztosítási szervezetek*. Az ügyvédi eskü szövegéből például kikerült a titoktartásra vonatkozó rész, viszont bekerült többek között a „tiszttségét a magyar nemzet javára gyakorolja” kitétel, ami elég abszurd, ha feltételezzük például, hogy az ügyvédnek a kliensét olykor a magyar állammal szemben kell képviselnie. De az etikai kódexek műfaja is kellően rugalmas ahhoz, hogy jogi formába öntött hivatkozási alapja lehessen szinte bármilyen önkényes eljárásnak.

A szakmai karok valójában transzmissziós szíjak, alkuerejük nincs, egyszerűen csak a besorozás formai kereteit adják. De ezek a szerveződési formák – tehát a családi, klánszerű maffiaszerveződés és elágazásai lefelé, az első osztályú privilegizáltak körén kívül esők, a köztisztviselői kar, tehát a „szolgáló nemesek”, valamint az „udvari beszállítók” rendje – az egykori *baloldali totalitárius diktatúrákétól is különböznek*. Ott azért nem volt szükség ilyesmire, mert a pártállamon kívül nem nagyon létezett más keret, illetve a féken tartást és ellenőrzést részben a hivatalos szakszervezet látta el. Ma ezzel szemben Magyarországon és különböző mértékben az Európai Unión kívüli számos posztkommunista rendszerben léteznek a szervezett felvilág által nem elért, nem uralt területek. A rendszer fizikai értelemben sem zárt, mint egykor a kommunista diktatúrák voltak, hiszen akkor az országot elhagyni sem lehetett, ráadásul az a rendszer az élet teljességét kontrollálta. Idézzük csak fel az egykori „közveszélyes munkakerülés” státusát: a szocialista állam nemcsak azt határozta meg, milyen pozícióba kerülhet valaki, nemcsak az előrejutás feltételeit szabályozta, de eltűnni sem engedett senkit a rendszerből, abban mindenkinek regisztrált helye volt. A totális kontroll az egész társadalmat lefedte. Ezzel szemben a posztkommunista maffiaállam csak a döntések és a csereügyletek csomópontjaira, illetve a társadalmat átszövő hálózatokra koncentrált.

A harmadik lépés az új nómenklátúra elvei alapján *a rekrutációs folyamatok közvetlen ellenőrzés alá vonása*, ami jelenleg is zajlik. Ráadásul a köz- és felsőoktatás átalakítása révén a távlatosabb mobilitási csatornák ellenőrzését is ebbe a rendszerbe csatolják be. Az „új nemzeti” *politikai és közszolgálati elit utánpótlása* is jelentős átalakuláson megy keresztül. Az egyházi gimnáziumok folyamatos térnyerése a humán elit képzésében az 1990-es évek óta töretlen. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem az elmúlt években szinte kizárólagos szerepet töltött be a Fidesz által uralt hatalmi intézmények – mint például az ügyészségek – jogászutánpótlásának biztosításában. Most pedig, hogy kormányon vannak, eljött az ideje, hogy az ellenzéki lét szükségmegoldásai után a rendies közszolgálati életpályamodellek igényeihez igazodó oktatási intézményt alapítsanak. Ezt célozta a Corvinus Egyetemről lehasított egykori Államigazgatási Főiskola, illetve a Rendőrtiszti Főiskola és a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem egyesítésével létrehozott új *Nemzeti Közszolgálati Egyetem*. S hogy ne lehessen kétségünk a születendő intézmény szellemiségét illetően, azt – a Természettudományi Múzeum kitelepítésével – az egykori katonai tiszti iskola, a Ludovika épületében helyezték el. Ez szimbolikusan is tükrözi a létrehozandó rend katonai ethoszát, szolgálati, felügyeleti jellegét. Most már itt képzik a titkosszolgáktól a rendőrökig, a katonáktól az államigazgatás különböző szintjeinek köztisztviselőiig az egységes, katonás függelmi láncokba szervezett szolgáló nemesi rend tagjait. A következő lépésben várhatóan majd meghatározzák az állásoknak, státusoknak azt a körét, amelyet csak itt szerzett diplomával lehet betölteni. Az autokratikus hatalom világképéből logikusan levezethetők a további lépések. Ez a hatalmi logika Mengyelejev-táblája, ahol – ha tehetik – az üres kockákat előbb-utóbb kitöltik.

8.2.2. Az udvari beszállítók rendje

Az új nemzeti középosztály másik pilléréként létrejön az udvari beszállítók rendje, amely szinte kizárólagos élvezője az állammal bármilyen kapcsolatban lévő megrendeléseknek, és az uniós fejlesztési források nem elhanyagolható hányadából is gond nélkül építheti a szervezett felvilágot. Ezért is tévesek például a szocialista diktatúra különböző formáival vont párhuzamok, mert ott nem magánvagyonok épültek állami segédlettel, valamint a nómenklatúrát a mainál jóval kisebb mértékben jellemezték családi összefonódások. A maffiaállam viszont maga a besorozott nagy Család. Ez a Fidesz „családmodellje”. A maffiaállam a magángazdaság egyre szélesebb körét helyezi a fogadott család függése alá. Az eszközök pedig rendkívül változatosak.

A gazdaság szereplői közti önkényes szelekciót lehetővé tevő közbeszerzési és a kiemelt állami beruházásokról szóló törvények meghozatala után már nincs mit leleplezni, hiszen *a maffiamódszer a dolgok intézésének immáron törvényes rendjévé válik*. Így a költségvetési megrendelések és – paradox módon – az uniós források lehetővé teszik az udvari szállítók rendjének gyorsított és nagy léptékű kialakítását. Egyeseket beemelnek, másokat diszkreditálnak, a gazdasági verseny helyébe az udvari koncesszió vagy kizárás lép. A hatalomhoz kötődő megavállalatok születnek pillanatok alatt – mint egykor a Vegyépszer, 2010 után pedig a Közgép –, amelyek alvállalkozóikkal beszállítói hűbéri láncolatot képeznek. Tilalmi iránymutatások segítik az alsó szintű döntéshozók tájékozódását. Így vonják állami kontroll alá és szervezik az udvari szállítók függelmi rendjébe a gazdaság minél több szereplőjét. Nem egyszerű, hétköznapi korrupcióról van szó, hiszen az nem törekszik a források kizárólagos és teljes körű ellenőrzésére. A maffiaállam logikája más: ahogy a szervezett alvilág sem engedi, hogy felségterületén rivális járadékoltatók működjenek, úgy a maffiaállam a forráselosztás területén is fel akarja számolni a tőle független, különösen a vélhetően vele szemben kritikus vállalkozóknak, intézményeknek az államtól függő forrásokból történő „etetését”. Ezért az állam uralta vagy az általa befolyásolható források esetében már nincs valódi verseny, nincs szektorsemlegesség, és az eseti mérlegelésen alapuló kegyosztó gyakorlat érvényesítésének a jogi kereteit, feltételeit is megteremtették. Ez lényeges feltétele annak, hogy a gazdasági élet szereplőit megfelelően kondicionálják, és az új szabályok elfogadására késztessek. A maffiaállam szabályainak negligálása, a kirekesztettség nemcsak reménytelenné teszi a forrásokhoz való hozzáférést, hanem még meg nem térülő kiadásokra is kényszerítheti a naiv vállalkozót.

8.3. Az új nemzeti középosztály szilárdsága, az ellenállás felmorzsolása

Ennek a társadalmi csoportnak a szilárdsága, a tartóereje egészen más, mint az elszigetelt szavazópolgároké. A hatalmi kontraszelekció mechanizmusai révén pozícióba kerülőknek már van vesztenivalójuk – ez köti őket az új rendhez.

A szolgáló nemesi rend tagjai ugyanis nem szakértelmük, hanem megkövetelt, feltétlen lojalitásuk révén jutottak pozíciójukhoz. Így elenyészik a szakmai, közszolgálati ethosz és tartás, amikor a közszolga úgy gondolhatja, hogy boldogulásához elegendő a szakértelme, és elég politikailag semlegesnek lennie. A tudással kiérdemelt pozícióból hatalmi kegy által juttatott – bármikor elveszíthető – állás lesz. Így a közszolga érdekeltté válik a rendszer fenntartásában, mert bármilyen változás egzisztenciális kockázatot jelent számára. A szolgaságban rejlő kiszolgáltatottság érzésének feldolgozása pedig növeli a késztetést a lelki azonosulásra, amivel e rétegben *nő a kormányzat átszellemült híveinek aránya*.

A szakapparátusi és – az eddig független – értelmiségi pozíciókban zajló cserék a korábbi kormányváltások utáni hullámoktól lényegesen különböznek: egyrészt tömegességükben, másrészt a szakmait háttérbe szorító politikai lojalitás szempontjának mértékében, harmadrészt a megkövetelt megfelelés katonai fegyelmi rendjében, negyedrészt abban, hogy a kutasítottak előtt minden egyéb, az államhoz köthető kaput bezárnak, ami a benn lévők fegyelmét tovább fokozza. Az utóbbi eljárás valós vagy virtuális indexre tételnek, a teljes közsférából történő kiltást eredményező politikai stigmatizációnak tekinthető. Az ilyen típusú foglalkoztatási tilalom a kommunista rendszer idejéből ismerős.

Az átrostált rendben maradók fegyelmét növeli a jelenlegi és a képességeikkel a piacon szerezhető jövedelmek között tátongó szakadék is. Az udvari szállítók rendjében pedig a nyerni- és vesztenivaló egyenesen vagyonokban mérhető. Ha ehhez még a megtért idősebb generációk neofita buzgalmát is hozzávesszük, *e rend nemzeti öntudatra ébredő ereje* nem lebecsülendő. Mint vasbetonban a vasszerkezet: a közvélemény-kutatások számára nem észlelhető dimenziója az egyedi akaratok társadalmi összetartásának, ahol a rend tagjai számára világosan összerendeződik ideológia, program és egzisztencia. Nemzeti középosztálynak láttatják őket, és szeretik hinni magukat, pedig valójában csak a függelmi, vazallusi rendnek a „tisztésektől a tisztekig” tartó fokozatainak a besorozottai.

A *maffiaállam konszolidációja* azt jelenti, hogy az engedelmeseket – más-más prémiumkategóriákban ugyan, de – esetleg bevonják a rendszerbe. Ezért konszolidációjának esélyeit nem érdemes lebecsülni, mert *ez megbocsátó, befogadó rezsim*, csak épp más normák alapján, mint ahogy ezt a kifejezést használni szoktuk. A megtérésnek és befogadásnak megvannak a családi szabályai, kötelmei és jutalma. Sok rendszeridegennek tűnő nép megfér benne: egykori kommunisták, titkosszolgák, megtévedt értelmiségiek, megszeppent művészek, valamikor magukat függetlennek gondoló vállalkozók...

8.3.1. A legfőbb bűn: az illojalitás

A maffiacsaládban egyetlen bűn létezik, amit megtorolnak: az illojalitás. És ez a szervezett felvilág befolyása alá vont – társadalmi, politikai, közszolgálati, gazdasági – pozíciók egyre szélesebb körére érvényes. A lojalitás egyben az alkalmazás vagy a részesezés feltétele is. Akik ki akarnak lépni, netán szembefordulni a rendszerrel, azokat szankcionálni lehet olyasmért, amiért egy demokráciában senkit nem lehetne, és olyan eszközökkel, amilyenekkel egy demokráciában lehetetlen lenne élni. A demokrácia intézményeinek korlátozásával, felszámolásával viszont rendelkezésre állnak a hallgatásra és engedelmesre kényszerítés eszközei. Ezek alapvetően az egzisztenciát érintik, akár teljesen és tartósan is. Így az egzisztenciális erőszaktétel áldozatai – mint az a kriminológiából ismerős – hallgatnak, mert ha beszélnének, azzal még több bajt hoznának a saját fejükre. És ha mégis megszólalnak, azt csak a népesség kis hányadát elérő médiazárványokban tehetik meg.

A kormányzás maffiajellegét az is mutatja, hogy *a rendszerből nincs – saját elhatározásból történő – békés kilépési lehetőség*. Aki egyszer bekerült, vagy akit besoroztak, az vagy elbocsátást nyer a Keresztapától, vagy üldözni fogják árkon-bokron át. Legyenek akár köztársasági elnökök, miniszterek vagy parlamenti képviselők, tudják, mivel jár a szembeszegülés és a kilépés. Nem pusztán bizonyos előnyök elvesztésével, de akár teljes egzisztenciális ellehetetlenüléssel. A védettség megszűnése nemcsak kilövési engedélyt, hanem velük szemben egyben szinte kilövési kötelezettséget is jelent.

Viszont mivel csak az illojalitás számít bűnnek, ha a fogadott család tagjai más, törvénybe vagy erkölcsbe ütköző dolgot követnek el, a szervezett felvilágban büntetlenséget élveznek. Legyen az a Családon kívülről leleplezett korrupciós ügy, okirat-hamisítás vagy éppen – a hétköznapi értelemben vett – családon belüli erőszak, nem számít. Ha a közhangulat nagyon erősen a leleplezett ellen fordul, vagy feltűnően súlyos az ügy nemzetközi megítélése, akkor előfordul, hogy valakit beáldoznak. De egy dologban ő is biztos lehet: *a Család nem engedi el a kezét*. Legfeljebb – a tanúvédelmi programok analógiájára – új egzisztenciát teremtenek számára másutt, kivonva őt a nyilvánossággal követhető szférából. De csak akkor, ha lojális. Ez adja a rendszer erejét: idegen hatalmaknak nem szolgáltatják ki a sajátjaikat. És akik tudják, milyen hátrányokkal jár a szembeszegülés, és milyen védelmet jelent a rendszerbe való belesimulás – miközben tapasztalják a szervezett felvilág egyre erősebb és kiterjedtebb kontrollját a társadalom felett –, azok számára a szembeszegülésnek nemcsak a lehetősége, de a racionalitása is elvész. Aki pedig ezt nem bírja vagy nem vállalja, az legfeljebb elmegy az országból – ha teheti. Már sok százezren dolgoznak külföldön, és jelentős részük nem feltétlenül egzisztenciális megfontolásból, hanem mert nem akarja, hogy szakmai vagy üzleti karrierjét szinte kizárólag a hatalom iránti lojalitás határozza meg.

Az Európai Unión belül amúgy sem élhet a hatalom a klasszikus diktatúrák jól bevált eszközeivel. Akkor nem hasznosabb számára, ha az izgága elemek nem lábatlankodnak idehaza? Az pedig mit érdekli, hogy a nemzetközi piacon is értékesíthető tudással rendelkezők mennek el? Miért kellene fizikailag is zárnia a rendszernek, ha így stabilabb? Ezért, miközben sokan hiszik, hogy egyszer csak

robbanásközelbe kerül az ország, kétséges, hogy bekövetkezik-e ez egyáltalán. Hiszen ami történik, az egy nagyon *kényes, haszonelvű egyensúly a erőszaktevésnek*. A megfélemlítés, elrettentés arányos eszközeit alkalmazzák. Bár a maffiaállam indulatosnak tűnik, mégsem az, csak racionálisan használja mások indulatait. „Finomul a kín”: nem megsemmisít, csak kiszorít – autonóm értelmiségi létből, vállalkozásból, országból... Egyelőre nem úgy, mint a maffiaállam néhány keleti posztkommunista változatában, ahol könnyen börtönben találhatják magukat a politikai ellenfelek, és a merényletek sem mennek ritkaságszámba.

8.3.2. Az ellenállás civil intézményeinek felmorzsolása

Az autokratikus rezsim az egyik oldalon jól körvonalazható privilégiumokkal, fegyelemmel és – frusztráltságában, torz büszkeségében erős – nemzeti öntudattal körülbástyázott új nemzeti középosztályt, rendet épít, miközben a másik oldalon szisztematikusan morzsolja fel a szembeszegülés szervezett, intézményekkel védett pozícióit. Önámítás lenne nem észrevenni, hogy a nyilvános tiltakozásban *a perifériára szorítottak hangja* szól. Kiterjedt hálózatú, intézményes beágyazottságú érdekvédelmi, szakmai, kamarai, köztestületi szervezetek vagy szövetségek nem lépnek fel nyíltan az érdek- és jogsérelmekkel szemben. Néhány szakszervezet folytat csupán utóvédharcot. Az állam által előírt kötelező kamarai tagság intézményével kompetenciákat és forrásokat vonnak el tőlük. A civil szervezeteknek nemcsak az esetleges támogatások, hanem az általuk képviseltek miatt is beszélő viszonyban kell maradniuk a mindenkori kormányzattal. Ez korlátozza őket az ellenzéki politikai erők melletti elkötelezettségben. Az elmúlt két évtizedben fungáló szervezetek elárult-elárvult tagjai új, párhuzamos szervezeteket próbáltak létrehozni a megvásárolt, megzsarolt vagy egyszerűen csak hitelét vesztett meglévő szervezetek passzivitása miatt: a szakszervezetek egy része mellett a Szolidaritást, a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája mellett a Hallgatói Hálózatot, a Felsőoktatási Dolgozók Szakszervezete mellett az Oktatói Hálózatot, stb. Intézményes védelem és források híján azonban ezek az új szerveződések nem voltak képesek megerősödni és kompromittálódott elődeiket kiváltani, miközben azokat a kormányzat paralizálta. Az elégedetlenségüknek, kritikájuknak nyíltan hangot adó személyek, a tüntetések résztvevői pedig nagyrészt olyanok, akiknek nincs vesztenivalójuk: a terjeszkedő államtól nem függők vagy bizonytalan egzisztenciájúak, az állásukból kirúgottak, nyugdíjasok és diákok, azaz *a már vagy még outsiders*.

8.4. A fogadott családon kívül: a nemzet és az idegen világ határán

A deklasszáltak – azaz *a rend perifériájára szorítottak vagy onnan kitaszítottak* – esetében az átpozicionálás zsarolással és fenyegetettséggel kombinált eszközeit alkalmazzák, úgy, hogy még épp ne érje meg vagy már túl kockázatos legyen az

autokratikus hatalommal történő nyílt szembefordulás. Mint egy nagy keverőpult, amelyen beállítják a jutalmazás–mellőzés–büntetés egyénekre vagy szervezetekre kevert hangzásait. Miközben a közbeszéd mindennapi témáit képezik a hatalmi önkény egyedi esetei, csak elszórtan találkozhatunk az ellenük való nyílt fellépéssel vagy jogorvoslat-kereséssel. Még mindig van mit veszteni, ugyanakkor már csak részben lehet bízni a jogorvoslatot nyújtó intézmények függetlenségében. Túl nagy az egyedi kockázat. Ez az autokráciának – a diktatúrákétól különböző – *porlasztásos technikája*. Az elemzők ezzel a mechanizmussal úgy-ahogy tisztában vannak, s kalkulálnak, hogy a manipulált választójogi törvény keretei között még előállhat-e olyan helyzet, hogy a kormányt meg lehet bukztatni. A kiábrándultak, csalódottak, tanácstalanok növekvő aránya azonban félrevezető lehet, mert *esetükben nem társadalmi szövegről, hanem csak statisztikai sokaságról van szó.*

8.4.1. A Család és a hívők – antiszemitizmus, rasszizmus

Az új nemzeti középosztálynak és a leszakadtaknak vagy visszakapaszkodni kívánóknak a kötcei beszédben meghirdetett *történelmi szövetsége* azt jelenti, hogy a javakból, privilégiumokból kimaradók egy torz nemzeti büszkeség érzelmi-indulati közösségének, a nemzeti szabadságharc részeseinek érezhetik magukat, s balsorsukért bűnbakként gyűlölhetnek Európai Uniót, idegen tőkét, bankot, zsidót, cigányt, meleget, komcsit, libsit. Ahogy a maffiacsalád érdekközössége, úgy a veszteseknek a nemzeti hitben fogant érzelmi közössége is erős összetartó erő. Ahogy az előbbieknél a személyes érdekek racionalitása felülírja a köztársasági eszme értékeit, úgy az utóbbiaknál a *közös érzelmi-indulati keret* gátolja a racionális értékítéletet és bármilyen érvelő meggyőzés hatékonyságát.

A Család, a Fidesz sem nem antiszemita, sem nem rasszista. Nem a „zsidó” vagy a „cigány” a célpontja, hanem az antiszemiták és a rasszisták a számára meghódítandó célközönség. E közönségnek tesz – morálisan megbocsáthatatlan – engedményeket. Kódoltan antiszemita – de egyértelmű jelentéssel bíró – keretben értelmezhető: *a nyelve* („idegenszívű”, „nemzetrontó”, „bankárkormány”), *a preferált történelmi-irodalmi személyei* (Horthy, Wass, Nyíró, Tormay) vagy *a szimbolikus gesztusai* (újrateremtés, közterületek elnevezése, Nemzeti alaptantervbe emelés, állami díjak, kulturális intézményi pozíciók odaítélése). Az antiszemitizmushoz és rasszizmushoz való viszonyában haszonelvű és cinikus. Szüksége van e közönségre. Így persze *bűnösen legitimálja az antiszemita és rasszista érzelmeket, sőt, ezáltal bővíti is az ezekben osztozók körét.* (Ebben különbözik is a példaképének tekintett bethleni politikától, mert az legfeljebb nem elég határozottan és hatékonyan lépett fel a tömeges antiszemita indulatokkal és mozgalmakkal szemben, de nem ő vezette be azokat a politikai színtérre.) Akiknek nem tud semmi kézzelfoghatót nyújtani, azok legalább hadd irigykedjenek „a zsidóra”, hadd vessék meg „a cigányt”. Ez az érzés köti őket a Család háza népéhez, az ő nemzetéhez. Ahol a „nemzet” e családi rendben mindenkinek mást és mást jelent: a Családnak a „nemzeti uralmukat” legitimáló ideológiai keretet; a rendek

tagjainak befogadást, „nemzeti jogosítványt” tevékenységük gyakorlásához; a javakból nem részesülő „hívőknek” pedig „nemzeti tudatmódosítót”.

Bármelyik kritikus értelmiségi nemzetidegen zsidóvá, bármelyik érdemtelen szegény cigánnyá válhat – hogy aztán ki legyenek téve az antiszemita és rasszista *mob* indulatainak. A Fidesznek a szélsőjobbaldali erőkkel folytatott versenye az antiszemita és rasszista szavazók – egyébként e versengés nyomán is bővülő – köréért azáltal, hogy lebontja a gyűlöletbeszéd útjában álló akadályokat, veszélyes helyzetet teremt. Miközben a maffiaállam természetesen nem hoz faji alapú jogszabályokat (ezért a fasizmussal vagy nácizmussal való párhuzamok indokolatlanok), e tudatosan áthallásos politikája csak erősíti a társadalmi feszültségek levezetésének népi lincskultúráját. Az, hogy a Nemzeti B-közép verbális és fizikai agressziója (esetleg éppen Fidesz-szimpatizáns) zsidót vagy (dolgozó) cigányt ér, a szemében már csak a családi-nemzeti ideológia nem megfelelő értelmezéséből adódó járulékos költség. A rendőrség kétértelmű viselkedése számos esetben tovább fokozza a stigmatizált csoportok, egyének kiszolgáltatottságát a rasszista, antiszemita agresszióknak.

8.4.2. A nemzeten kívüli világ – a kitaszítottak

A maffiaállam szekuláris vallása a nemzeti szabadságharc. A hatalomban lévők a nem kedvezményezett rétegeket is ezzel az ideológiával és más társadalmi csoportokkal szembeni indulatkeltéssel vagy irigységgel igyekeznek – nem kis sikerrel – „hívökké” tenni. Ezáltal paralizálják a racionális ítélőképességüket és a más helyzetben lévők iránti megértésüket.

Azoknak pedig, akiktől már elvenni sincs mit, még kevesebbet kívánnak adni. Miközben fent megpróbálják kiszorítani a „nemzetidegen” *szellemi és gazdasági elitet*, lent megregulázzák a „nem nemzetalkotó” *szegényeket*. Intézkedéseik itt is egy rendpárti világképbe illeszkednek: 90 napra harmadolták a munkanélküli ellátást, csökkentették a nettó minimálbér összegét, a szociális ellátásban részesülőket végzettségüktől függetlenül bármilyen közmunkára lehet kötelezni. *Ők a kényszermunka-alapú társadalom népe.* A beígért új munkahelyek híján pedig a büntetőintézményi elkülönítést erősítő három csapás büntetőpolitikája és a szabálysértések esetében alkalmazható elzárás segít a gondon. A nem a törekvő derékhadhoz tartozók gyermekeivel szemben sem irgalmasabb a hatalom: a büntetethetőség korhatárát 12 évre szállították le, a kisgyermeket 6 évesen kötelezően bekényszerítik az iskolába, visszaállították buktatásuk lehetőségét, a magántanulóvá válásuk feltételeinek lazításával megkönnyítették az iskoláknak, hogy megszabaduljanak a kényelmetlen diákoktól, 18-ról 16 évre szállították le a tankötelezettség korhatárát, a 15 éves gyermeket kötelező kitenni az általános iskolából, miközben megszűnt a szakiskolák kötelezettsége az általános iskolát elvégzettek felvételére. A közismereti órák számát csökkentették a szakközépiskolákban, miközben a szakiskolákban csak heti 7 (!) órában szabták meg, nehogy többről álmodhasson a cselédnek, inasnak szánt gyerek. Menjetez Isten

hírével – szól a keresztényi könyörület és megértés oktatáspolitikája, a „*Taigetosz tero*” (Trencsényi László), ahol a zuhanást mégiscsak túlélőkre a szakadék alján egy rendőr vár.

De miért is törődnének a szegényekkel, a nyomorultakkal, ha el sem mennek szavazni, ha nem tudják az érdekeiket képviselni, ha rájuk lehet zúdítani a felettük lévő, de szintén becsapottak, csalódottak indulatainak irtózatos lavináját? Ettől kezdve ők már elvannak egymással...

9. Az Európai Unió és a maffiaállam

9.1. Az Európai Unió percepciója és mozgástere

A maffiaállamnak totális diktatúrára sem módja, sem szüksége. Ráadásul, ha pusztán csak a hatalom koncentrációjára figyelünk, akkor benn ragadunk a hagyományos értelmezési keretben, és nem jutunk közelebb a szervezett felvilág, az orbáni maffiaállam sajátosságainak megértéséhez. A hungaricum ebben a rendszerben az, hogy mindez az Európai Unión belül történik, és egy liberális demokráciából haladunk – „*back to the future*” – visszafelé, az autokratikus rendszer kiteljesedése felé. Ezért is olyan fájdalmas ez a történet.

A maffiaállam kiépülésének azonban vannak mind politikai, mind gazdasági külső korlátai: az Európai Unió értékközössége és a világgazdasági beágyazottság. De egyik sem képes kikényszeríteni egy olyan elszánt autokratikus vezetés politikaváltását, amelyben morál és demokratikus értékrend nem korlátozza a hatalom koncentrációjának és családi vagyonosodásának vágyát, technikáit. Az önkorlátozás már 1998 és 2002 között sem jellemezte a Fidesz kormányzását, csak éppen a kétharmados korlát nem engedte a maga valós természetében kibontakozni azt.

Az Európai Unió nem tud és nem is kíván napi kormányzati szinten beavatkozni a magyar viszonyokba. Miközben növeli a kormányzat demokráciát felszámoló lépései miatti nyomást, az is látszik, hogy mennyire korlátozottak az eszközei a demokratikus normák helyreállítására. „Jogászokodó” vitára kényszerül egy-egy rész kérdésben, miközben az autokratikus kontextus egészét megérinteni sem tudja. A közös értékrend szórványos, eseti megsértésének inkább a mediáción, beláttatáson vagy bírósági úton alapuló korrigálására van felkészülve, mintsem a liberális demokrácia szisztematikus lebontási kísérletének megakadályozására. Azzal áztatja magát, hogy akit beengedtek a klubba, az már nem köp a padlóra, legalábbis nem percenként, így nincsenek is eszközei az ilyen új szokások kivédésére. A Fidesz pedig találékony abban, hogy némi presztízsáldozattal, néhány, az új uralmi rendszer lényegét nem érintő korrekciót hajtson végre.

Az Európai Unió a „politikai autarkia” sajátos szabályait sem nézi jó szemmel egyegy renitens tagja részéről. De hiába vagyunk az Unió tagjai, annak valódi – a

demokratikus elvek megsértését – szankcionáló ereje nincs. A magyar példa csak rávilágít az Unió azon gyengeségére, hogy nincs komolyan vehető közösség az értékrend megsértését szankcionáló hatékony közös jogrend nélkül. Ez pedig a demokratikus intézményrendszert mégoly sértő intézkedések esetén is behatárolja az Unió válaszlépéseit. Ugyanakkor a jövőbeni európai gazdasági együttműködés fejlődésének is határokat szab a politikai közösség korlátozottsága. S bár a bővülő Európa megtette az első lépéseket abba az irányba, hogy ne juthasson a 17–18. századi lengyel nemesi köztársaság sorsára, még messze vagyunk attól, hogy Amerikával vagy a felemelkedő Kínával szemben hatékony és távlatosan versenyképes közösséggé váljon. A kérdés egyben identitáskérdés is: *mi a magyar és az európai identitás viszonya* egy polgár esetében? Ha az előbbi a kizárólagos viszonyítási alap, akkor az Európai Unió számunkra csak az élőködés terepe, amelyből annyit kell magunknak kipréselni, amennyit csak lehet, és csak annyit adni vissza, amennyit feltétlenül muszáj.

A külső korlátok természetük szerint passzívok: nem aktív politikaformálók, legfeljebb a demokratikus értékeket sértő politika vagy a voluntarista gazdasági cselekvés határait jelzik. A rendszer, feltételezve az alapvető értékközösséget, a figyelmeztetések – s ezen keresztül a belátás – mechanizmusára épül. Ott, ahol az értékközösség hiányzik, nem alkalmas arra, hogy önmagában megakadályozza egy autokratikus rezsím kiépülését. A nemzetközi szervezetek könnyen a diktatúrákkal szembeni fellépés szokásos csapdájába kerülhetnek: a szankciók érzékenyen érinthetik az adott ország lakosságát, de a politikai rezsímet nem ingatják meg. Sőt, a külső figyelmeztetések, szankciók azt a veszélyt is felidézik, hogy a hatalom gyakorlói az egyensúlyi állapot fenntartásához nagyobb arányban használnak a jogállamiságon és gazdaságon kívüli eszközöket, és a nemzeti önvédelem, a függetlenség védelme ürügyén képesek mozgósítani híveiket. Nem lehetnek illúzióink.

A nemzetközi szervezetek korrupcióellenes fellépése pedig döntően a korrupció, úgymond, hétköznapi formáival, a tömegességében is eseti előfordulásaival való küzdelemre koncentrál. Például: a közbeszerzési jogszabályok minőségét és gyakorlatát teszi kritika tárgyává, hiszen a nyugati demokráciákban ez a jellegzetes veszély. A második típust, az alulról nyomuló, befolyáshoz jutó alvilági oligarchák világát talán érzékelik, de a nemzetközi összefonódások kivételével, mint például a kábítószer-kereskedelem, az illegális migráció vagy a prostitúció, nemigen vesznek róla tudomást. A harmadik típus, a maffiaállam politika által vezérelt, önkényes és gazdaságon kívüli eszközökkel kiépülő rendszerének eddig még az érzékelését is elhárították, hiszen ellenkező esetben elkerülhetetlen lenne, hogy Magyarországra ugyanúgy tekintsenek, mint ahogy az Európai Unión kívüli autokrata rendszerekre vagy diktatúrákra szoktak. Nem tudni: érzéki vagy politikai csalódás, hogy *nem látják a fától az erdőt, a korrupciótól a maffiaállamot*. Még nyelvük sincs rá, csakúgy, mint a hazai ellenzéknek. Pedig a fejlettebb uniós országok kormányainak némi frusztrációt okozhatna, hogy egyelőre tehetetlenül kell nézniük, amint a

maffiaállam tevékenysége révén polgáraik adóbefizetéseiből gyarapítják a fogadott család vagyonát.

9.2. A Palermói Egyezmény

A nemzetközi szervezett bűnözés elleni Palermói Egyezményt 2000-ben fogadták el, amit 2006-ban Magyarország is ratifikált.¹⁰ Ennek nyomán az Európa Tanács szervezett bűnözéssel foglalkozó szakértői csoportja (PC-S-CO) meghatározta azokat az ismérveket, amelyek fennállása esetén *bűnszervezetről* lehet beszélni. A meghatározás kötelező és esetleges kritériumokat tartalmaz.

Bárándy Péter felvetése nyomán érdemes elgondolkozni azon, hogy – a szakértői csoport által – *a maffia, azaz a szervezett alvilág meghatározására használt kritériumokkal le lehet-e írni a szervezett felvilág, azaz a maffiaállam működését is.*

A kötelező kritériumok:

- három vagy több személy együttműködése;
- hosszú távú vagy meghatározatlan időre szóló együttműködés;
- súlyos bűncselekmények gyanúja vagy azok elkövetése;
- anyagi haszonszerzési és/vagy hatalmi pozícióba kerülési cél.

Az esetleges kritériumok:

- minden egyes résztvevőnek meghatározott feladata vagy szerepe van;
- valamely belső fegyelmi vagy ellenőrzési forma használata;
- megfélemlítés céljából erőszak vagy egyéb eszközök alkalmazása;
- befolyás kiterjesztése a politikusokra, a médiára, közigazgatásra, a rendészeti szervekre, az igazságszolgáltatásra, illetve a gazdasági élet szereplőire korrupció vagy bármely más módszer alkalmazásával;
- kereskedelmi vagy üzleti jellegű struktúrák felhasználása;
- részvétel a pénzmosásban;
- nemzetközi szinten történő működés.

A laikus olvasónak – ha eljutott eddig a szövegben – nem okozhat különösebb gondot, hogy e kritériumokhoz példálózva hozzárendelje a maffiaállam megfelelő személyeit, eseményeit. A kérdés inkább csak az, hogy jogilag miként értelmezhető, ha az „együttműködő három vagy több személy” – az Európa Tanács szakértői csoportjának feltételezhető eredeti várákozásaival szemben – nem az alvilági maffia, hanem a szervezett felvilág, olykor közhatalmi funkciókat is betöltő tagja. „Mi egy tolvajkulcs egy részvényhez képest? Mi egy bankrablás egy bankalapításhoz képest?” – kérdezi Bicska Maxi Brecht *Koldusoperájában*. A maffiaállam esetében pedig kérdezhetnénk mi is, hogy mi egy törvényszegés egy törvényhozáshoz képest. Mi egy rablás a tulajdontól törvény- és rendeletalkotási eszközökkel történő megfosztáshoz képest? Mi egy munkahelyi főnök túlkapása a központi tisztogató akciókhoz képest? Mi egy website meghekkkelése a frekvenciától történő törvénytelen

megfosztáshoz képest? S így mehetünk szép sorjában végig az életünk területein, ahol a közhatalmi intézmények nem a törvényesség és a polgári jogegyenlőség őrői, hanem ellenkezőleg, a magánérdekű önkény intézményesített szervei.

9.3. Az Európai Unió dilemmái

Félő, hogy az Európai Unió egykori kommunista tagállamai között a magyar polip nem lesz egyedi jelenség. Szerencsétlen körülmények sokaságának egybeesése kell ahhoz, hogy kifejlődhessen, de a késztetés másutt is megvan rá. Az európai közösségnek pedig *sem a megregulázás, sem a kitzítás eszközei* nem állnak a rendelkezésére.

Számára távlatosan *három választási lehetőség* adódik. Az első, hogy *túsz maradjon a kis zsarolások rendszerének*, ahol a nemzeti érdek mindenekfölött álló jog, a nemzetközi, uniós szolidaritás pedig minden körülmények között elvárható kötelesség. A második, hogy az Unió vezető politikai és gazdasági hatalmai *a kétsebességes Európa irányába lépnek tovább*, ahol a felnőttek a kezelhetetlen gyermekeket ugyan a nappaliban hagyják, de ők a komoly ügyeket megbeszélni – *nicht vor dem Kind* – elvonulnak a kártyaszobába. A harmadik *a föderális Európa irányába* történő határozott elmozdulás, a közösségi jogalkotás körének határozott kibővítésével. Ehhez azonban az kellene, hogy Európa polgáraiban a nemzeti és az európai identitás érzése egyenrangúan erős legyen. A magyar miniszterelnök nyilvános szerepléseinek színpadi háttérét megjelenítő zászlóerdő – amelyben még csak véletlenül sem található egyetlen európai uniós zászló sem – azonban világosan mutatja a jelenleg kormányzó politikai erő állásfoglalását e kérdésben.

A globalizált gazdaság és az uniós közösség ugyan gyengíti a magyarországi autokratikus kísérlet kiteljesedésének és stabilizálódásának a lehetőségeit, de hogy képesek leszünk-e megszabadulni tőle, az alapvetően nem az Unión, hanem rajtunk múlik. A magyar demokratákon.

¹ A bevezető írás az alábbi cikkeim, interjúim és nyilatkozataim felhasználásával készült, amelyekből az – akár szövegszerű – átvételeket nem jelzem külön:

Magyar Bálint: Magyar polip – a szervezett felvilág. *Magyar Hírlap*, 2001. február 21.; Magyar Bálint: Maffia-fejlesztési bank. *Népszabadság*, 2001. március 7.; Magyar Bálint: A visszautasíthatatlan kétharmados ajánlat. *Népszabadság*, 2011. március 12.; Kozák Márton – Magyar Bálint: Szürkeségből sötétségbe. *Népszabadság*, 2011. június 4.; A hatalmi logika Mengyelejev-táblája – Magyar Bálint volt oktatási miniszterrel Rádai Eszter készített interjút. *Élet és Irodalom*, 2011. október 28.; *A demokrácia alkonyán, a diktatúra hajnalán. Az egykori magyar demokratikus ellenzék tagjainak újrólírási üzenete*. 2012. január 2.; Magyar Bálint: Az új nemzeti középosztály. Szolgáló nemesek és udvari beszállítók rendje. *Élet és Irodalom*, LVI. évf. 2012. március 9. 10. sz.; Csillag István – Magyar Bálint: Az európai válságkezelés válsága. *Heti Világgazdaság*, 2012. június 16.; Magyar Bálint – Pető Iván: *Profi amatőrök – amatőr profik. Szociológiai csapdák és az SZDSZ*. 10. rész. Kézirat; „Ki játszik ilyet, majd megmondom, milyet” – Rádai Eszter interjúja Magyar Bálinttal. *Mozgó Világ*, XXXIX. évf. 2013. 5. sz. 19–32.p.; Rádai Eszter: A posztkommunista maffiaállam. Interjú Magyar Bálinttal. *ÉS*, LVII. évf. 2013. június 14. 24. sz. 5–9. p.

Ezúton szeretném megköszönni Ara-Kovács Attilának, Juhász Pálnak, Kozák Mártonnak, Laki Mihálynak, Lengyel Lászlónak, Pető Ivánnak, Rádai Eszternek és Soós Károly Attilának az írásomhoz fűzött kritikai észrevételeiket, tanácsaikat.

² Keller Tamás: *Magyarország helye a világ értéktérképén*. Bp., 2009, TÁRKI.

³ Gyekiczki András szerk.: *Hol tart a szabad gondolat?* Bp., 1991, Politikai Tanulmányok Intézete Alapítvány.

⁴ *Párhuzamos liberalizmusok. Kik a liberális szavazók Magyarországon?* Bp., 2013. május 22., Republikon Intézet.

⁵ Kis János: Az összetorlódott idő – második nekirugaszkodás. *Beszélő*, 2013. május 5.

⁶ Nőtt a „pirézekkel” szembeni elutasítás. (TÁRKI, 2007. március 8.)

⁷ Sándor Klára: Miért nemzeti a trafik? *Galamus*, 2013. július 2.

⁸ *HVG*, 1999. december 18.

⁹ Orbán Viktor, *MTI*, 2011. február 2.

¹⁰ 2006. évi CI. törvény az Egyesült Nemzetek keretében, Palermóban, 2000. december 14-én létrejött, a nemzetközi szervezett bűnözés elleni Egyezmény kihirdetéséről.